

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Diplomová práce

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

Etika Ludwiga Wittgensteina
Diplomová práce

Autor: Jiří Mudra
Studijní program: N6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie
Forma studia: prezenční

Vedoucí práce: prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.

Hradec Králové, 2018

Zadání diplomové práce

Autor:	Jiří Mudra
Studium:	F15NP0056
Studijní program:	N6101 Filozofie
Studijní obor:	Filozofie
Název diplomové práce:	Etika Ludwiga Wittgensteina
Název diplomové práce AJ:	The ethics of Ludwig Wittgenstein

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Předmětem práce je zmapování filozofického vývoje Ludwiga Wittgensteina v oblasti etiky a náboženství. Wittgenstein je jednou z nejvýznamnějších postav nejenom analytické filozofie, ale filozofie 20. století vůbec. Přestože etika byla prokazatelně něčím, co jeho filozofickou práci stimulovalo, jeho názory na ni nejsou v jeho díle vždy zcela explicitně formulovány, především proto, že Wittgenstein nemá pocit, že je explicitně formulovat lze. Není tak ani zcela zřejmé, jak velkou kontinuitu jeho etické názory v průběhu jeho filozofického vývoje, od jeho "raného" po jeho "pozdní" období, mají. Podobně je to i s jeho názory na náboženství. Zmapování tohoto vývoje tedy bude jak nelehkou, tak přínosnou věcí.

ADDIS, edited by Robert L. Arrington and Mark. Wittgenstein and philosophy of religion. London: Routledge, 2004. ISBN 9780415335553. BERAN, Ondřej. "Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, 252 s. ISBN 978-807-4650-666. CHRISTENSEN, Anne-Marie: Wittgenstein on Ethics. In: Oxford Handbook on Wittgenstein (ed. O. Kuusela and M. McGinn), Oxford: Oxford University Press, 2011. MONK, Ray. Wittgenstein: úděl génia. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, Velké biografie. 636 s. ISBN 80-85906-23-6. Mulhall, Stephen: Wittgenstein on Religious Belief. In: Oxford Handbook on Wittgenstein (ed. O. Kuusela and M. McGinn), Oxford: Oxford University Press, 2011. WITTGENSTEIN, Ludwig. Lectures and conversations on aesthetics, psychology and religious belief. 2nd California pbk. Berkeley: University of California, 2007, 72 s. ISBN 9780520251816. WITTGENSTEIN, Ludwig. Přednáška o etice. Organon F: Filozofický časopis. 1995, XII.(1): 72-79. WITTGENSTEIN, Ludwig. Tractatus logico-philosophicus. 1. vyd. Překlad Jiří Fiala. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993, 229 s. Oikúmené. ISBN 80-852-4130-7.

Garantující pracoviště:	Katedra filosofie a společenských věd, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	prof. RNDr. Jaroslav Peregrin, CSc.
Oponent:	Mgr. Ladislav Koreň, Ph.D.
Datum zadání závěrečné práce:	15.5.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně a uvedl jsem všechny prameny a literaturu.

V Rynárci dne 16. 6. 2018

Jiří Mudra

ANOTACE

MUDRA, Jiří. *Etika Ludwiga Wittgensteina*. Hradec Králové : Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018. 93 s. Diplomová práce.

Diplomová práce se zaměří na objasnění postavení Wittgensteinovy etiky v jeho raném a středním období, kdy se jeho filozofické názory ohledně etiky a náboženství, souhrnně hodnot, zdají být nejzřejmější. V práci se pokusíme objasnit složité postavení etiky, mystiky a náboženství v rámci jeho slovního Traktátu a v proslovené Přenášce o etice a dokázat, že Wittgensteinovou snahou nebyla snaha eliminace etiky jako absolutního nesmyslu, ale že tyto etické intence v lidské mysli jsou důležité a nezaslouží si jakékoliv zesměšnění. Dále se pokusíme najít vztah mezi jazykem, myšlenkami a světem, a posléze si ukážeme, že Wittgensteinova etika je založena na nevyjádřitelném, je úzce spojena s mystikou a náboženstvím a že existuje mimo to, co je tak a tak.

Klíčová slova: Wittgenstein, etika, mystika, říkání a ukazování

ANNOTATION

MUDRA, Jiří. *The ethics of Ludwig Wittgenstein*. Hradec Králové : Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2018, 93 pp. Master Thesis.

The diploma thesis will focus on the clarification of the position of Wittgenstein's ethics in his early and middle period when his philosophical beliefs concerning ethics and religion, jointly values, seem to be most evident. In this work, we will attempt to explain the complex position of ethics, mysticism and religion with respect to his famous *Tractatus* and the delivered *Lecture on Ethics*, and prove that Wittgenstein was not attempting to eliminate ethics as absolute nonsense, but that these ethical intentionalities in the human mind are important and do not deserve to be ridiculed by any means. Furthermore, we will attempt to find a relationship between language, thoughts and the world, and then we will demonstrate that Wittgenstein's ethics is based on the inexpressible, that it is closely related to mysticism and religion, and that it exists outside of that that is the case.

Keywords: Wittgenstein, ethics, mysticism, saying and showing

Poděkování

Mé poděkování patří panu profesorovi RNDr. Jaroslavu Peregrinovi, CSc. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování diplomové práce věnoval. Dále bych rád poděkoval své přítelkyni Veronice za podporu, kterou mi poskytovala v průběhu psaní závěrečné práce. Velké poděkování patří též mým rodičům za shovívavost a podporu při psaní práce. Dále bych touto formou poděkoval Janě Vodrážkové za pomoc při kompletaci diplomové práce.

MOTTO

„Once, when he [Wittgenstein] was pacing up and down, Russell asked him, „Are you thinking of logic or of your sins?“ „Both,“ replied Wittgenstein.“¹

¹ MONK, Ray. *Bertrand Russell: the spirit of solitude, 1872-1921*. New York : Free Press, 1996, s. 284. ISBN 0-684-82802-2.

OBSAH

ÚVOD	10
1 Seznámení s Ludwigem Wittgensteinem.....	14
1.1 Diferenciace Wittgensteina	14
1.2 Filosofický problém jako problém jazyka a etiky	17
1.3 Wittgensteinův „background“	20
1.3.1 Kontext Wittgensteinova myšlení	23
2 Teze Wittgensteinova Traktátu	27
2.1 Ontologie Wittgensteinova Traktátu.....	27
2.2 Jazyk a myšlenky	29
2.3 Obrazová teorie jazyka	32
2.4 Hranice myšlení aneb vedení hranice mezi smysluplným a nesmysluplným	37
3 Etika Traktátu	42
3.1 Co je etika?.....	42
3.2 Nevyslovitelno	45
3.2.1 Nenapsaná důležitá část Traktátu - dopis Fickerovi	45
3.2.2 Rozlišení mezi říkáním a ukazováním - dopis Russellovi	46
3.2.3 Důležitost etiky	51
3.3 Etika jako transcendentální a transcendentní.....	53
3.4 Nedoktrinální a nevyslovitelné mystično	57
3.5 Subjekt a dobrý a špatný život.....	63
4 Wittgensteinovo pojetí hodnotových soudů v Přednášce o etice	67
4.1 Výchozí rastr Wittgensteinovy etiky jako estetiky	67
4.2 Absolutní a relativní hodnotové soudy	70
4.3 Tři Wittgensteinovy zážitky.....	72
4.4 Vědecké versus etické věty.....	77
4.5 První osoba a její postoj k faktům a náboženství.....	79
5 Zhodnocení etiky Ludwiga Wittgensteina	82
Závěr	89
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	90

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

TLP – Tractatus logico-philosophicus

FI – Filozofická zkoumání

NB – Zápisníky 1914-16

LE – Přednáška o etice

ÚVOD

Proč se domníváme, že etická tvrzení jsou důležitá? Zdá se, že své důležitosti nabývají až tehdy, pokud jim začneme přisuzovat hodnotu a pokoušíme se odhalit jejich skutečný charakter. Můžeme je odvrhnout jako kus blábolu, jež vyjadřuje mimosvětské záležitosti a významu nabývá až spolu se subjektem, na který působí. Etická stanoviska i básně skrývají smysl, který přesahuje vše, co je etickým stanoviskem vyjádřeno. Pokud bychom se však smysl snažili explicitně vyjádřit, mohl by se vytratit. Etickým větám ale rozumíme, i když neformulujeme jejich smysl. Přesahují náš svět, ale definovat je představuje problém. Narážíme na hranice jazyka, pokoušíme se odhalit jejich podstatu a nalézt klíč k pochopení. Tato cesta však není vždy snadná.

Jeden z klíčů k jejich odemknutí, respektive k jejich pochopení, nám dává Ludwig Josef Johann Wittgenstein. Známy a věhlasný filosof první poloviny 20. století, který se prosadil zejména v oblasti logiky, matematiky a epistemologie. Je tedy znám z oblastí analytické filosofie a filosofie jazyka. V jeho raném období o něho největší zájem jeví vídeňští novopozitivisté. Přesněji řečeno, jeví zájem především o jeho jedinou vydanou knihu *Tractatus logico-philosophicus*, která se stala teoretickým základním kamenem jejich učení. Novopozitivisté viděli v knize nauku o tom, jak se správně zbavit metafyzických nesmyslů. Bohužel, ne všichni členové Vídeňského kruhu si byli vědomi toho, že kniha pojednává také o oblasti metafyzické. Někteří si této eventuality okamžitě všimli, když si při prvním čtení Traktátu uvědomili, že kniha spadá nejen do oblasti logické, ale že pojednává rovněž o metafyzice. Podobně si všiml Russell, že mezi Wittgensteinem a jím začínají být neurovnatelné rozdíly – zejména v tom, co Wittgenstein míní svým logickým atomismem. Novopozitivisté (Schlick, Waismann) nespatořovali, stejně jako Russell, že jeho kniha pojednává o etice, mystice a náboženství. Traduje se anekdota, že Otto Neurath, jeden z vůdců Vídeňského kruhu, neustále křičel slovo „*Metafyzika*“ během předčítání

stran Traktátu členům Kroužku. Následně trochu zvolnil a raději řekl: „*In order to minimize my interruptions, let me rather call out “non-M!” whenever you are not talking metaphysics*”² Podle Neuratha Wittgenstein neustále hovořil o metafyzice. Na druhé straně stál Friedrich Waismann, který se kupříkladu tázal Wittgensteina, zdali existuje nějaké spojení mezi světem a etikou. Wittgenstein mu odpověděl, že lidé vždy odnepaměti cítili, že existuje nějaké spojení mezi světem a tím, co je etické. A vyjádření tohoto pocitu je právě tím, co je etické. Bůh a Otec svatý vytvořili svět - to je etické.³

V prvních odstavcích této práce jsme si ukázali, jak může být pojímáno dílo Traktátu a pojetí Wittgensteinovy filosofie. Záměrně jsme zvolili nejextrémnější případ, kdy vídeňští pozitivisté věřili, že veškeré otázky metafyziky a etiky spadají do oblasti nesmyslů, které ve světě nic neodráží. V podstatě se jedná o pseudoproblémy, které vycházejí z faktu, že nesprávně používáme náš jazyk, což může vést k metafyzickým problémům. Proto se členové Kruhu snažili nalézt hranici, ze které by bylo patrné, kdy má dané tvrzení smysl, a kdy smysl postrádá. Wittgenstein s členy Kruhu v podstatě souhlasil, společně s nimi vyabstrahoval slavné verifikační kritérium, ale později tvrdil, že nabíháme na hranici našeho jazyka, a toto nabíhání je tím etickým. Dále dodává, že musíme skončit s tímto „žvanením“ o hodnotách, hledáním definice dobra, snažením se v rámci etiky říci něco, co říci nejde. Máme totiž sklon nabíhat proti něčemu, a tento sklon, *něco naznačuje*“⁴ Právě toto bylo trnem v oku vídeňským novopozitivistům.

Tímto krátkým úvodem jsme se pokusili ukázat, jak těžce se uchopuje raná filosofie Ludwiga Wittgensteina. Problém tkví v tom, že Wittgenstein velmi málo poskytoval příklady a jeho Traktát je v tomto ohledu velmi skoupý. Svůj text osobitě rozvíjí do podoby sedmi základních tezí, které jsou dále rozvedeny komentáři a poznámkami. Matoucí může být, že Ludwig Wittgenstein podává

² UEBEL, Thomas. Wittgenstein and the Vienna Circle. In: GLOCK, Hans-Johann a John HYMAN. *A Companion to Wittgenstein*. 1. vyd. Chichester, West Sussex, UK : Wiley, Blackwell, 2017, s. 712. ISBN 9781118641163.

³ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 118. ISBN 0-631-13469-7.

⁴ Tamtéž s. 68-69.

stanoviska, která jsou neslučitelná s etikou. Například tehdy, kdy tvrdí, že je platný pouze faktuální diskurz. Tedy, že mohou platit pouze věty přírodovědy – tedy to, co se říci dá.⁵ Tedy něco, co s etikou nemá nic společného, ale neustále je v nás onen pocit chtění říci něco o větách etiky. I když sahají do oblasti nevyslovitelného; nemůžeme je pokládat za předměty, které jsou vymezeny logikou. Principiálním problémem je, že se ve své knize Wittgenstein pramálo vyjádřil o etice - téměř nenalezneme jasné formulace o tom, co Wittgenstein míní etickým, popřípadě metafyzickým. Může to být odůvodněno autorovým záměrem, se kterým chtěl vydat svou knihu jako holistické dílo založené na přesnosti vyjádření.

Cílem této práce bude snaha ukázat, že Ludwig Wittgenstein rozhodně neopovrhoval etikou nebo náboženstvím. Pouze posunuje snahu říci o nich, že se mají tak a tak. Tedy že něco faktického jim není vlastní. Práce se bude snažit dokázat, že Wittgenstein chtěl zahrnout do své rané filosofie (založené na obrazové teorii jazyka) i otázky „problémů života“ – tedy otázky hodnot. To, že „neodmít“ metafyziku jako nějaký druh filosofování, jež nemá co dočinění s logickým diskurzem, při kterém bychom oddělovali smysluplné věty od vět nesmyslných. Práce se bude snažit vymezit základní atributy Wittgensteinova zájmu o etiku; v první řadě, že etika je založena na nevyjádřitelném, dále že je úzce spojená s metafyzikou, mystikou a náboženstvím a že existuje mimo to, co je tak a tak.

Diplomová práce je rozdělena do pěti základních částí, které hovoří o Wittgensteinově rané a pozdní filosofii. V prvním souboru témat bude čtenář seznámen s tím, jakou měrou byl Wittgenstein ovlivněn dílem bratří Grimmů, Adolfem Loosem, Weiningerem a na druhé straně dílem Frega a Russella. Dále krátce pohovoříme o „filosofických problémech“, které Wittgenstein zmínil v *Předmluvě k Traktátu*. Ve druhé části této práce se budeme zabírat obrazovou teorií jazyka, ontologií a vztahem zobrazování. Třetí část nás zavede do oblasti etiky. Co Wittgenstein etikou mínil, rozlišíme hranici mezi *říkáním* a *ukazováním*

⁵ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Přeložil Petr Glombíček. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007, s. 83. (TLP 6.53). 978-80-7298-284-4.

a vysvětlíme záměr Traktátu na základě *dopisů Russellovi* a *dopisu Fickerovi*. Dále se v tomto souboru témat zaměříme na metafyzickou část knihy, kdy si explikujeme, proč je kniha mystická. Pojednáme o metafyzickém subjektu a jeho vztahu ke světu a dále rozlišíme mezi transcendentálním a transcendentním. Ve čtvrtém okruhu se budeme zabývat *Přednáškou o etice*, ve které se pokusíme ukázat pojetí etiky jako estetiky. Rozlišíme mezi absolutními a relativními hodnotami a ukážeme vlastní postoj k faktům z pohledu „první osoby“. V poslední páté části se pokusíme zareagovat a odpovědět na výše zmíněný základní problém.

Jako primární zdroj informací v rámci celé diplomové práce budeme čerpat z děl Ludwiga Wittgensteina: *Zápisníky 1914-16*; *Tractatus logico-philosophicus*. Četné informace získáme rovněž z Waismannových záznamů v jeho díle *Ludwig Wittgenstein and the Vienna Circle*. V rámci celé diplomové práce budeme čerpat z díla Ondřeje Berana „*Střední*“ *Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*, Raye Monka a jeho díla *Wittgenstein: úděl génia*, Petra Glombička a díla *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*, v analytické části poté užijeme díla A. Graylinga *Wittgenstein: průvodce pro každého* a posledním pro nás primární zdrojem budou dva články Anny Remišové - *Raný Wittgenstein o etice* a druhý článek *Wittgensteinove názory na etiku v střednom a neskorom období jeho filozofického vývinu*. Sekundárním zdrojem pro nás bude dílo Hanse-Johanna Glocka *A Wittgenstein dictionary*, posléze dílo Michaela Morrise *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*, dále článek Anne Marie S. Christensenové: *Wittgenstein and Ethics* a posléze v metafyzické části práce užijeme dílo Jamese Atkinsona *The mystical in Wittgenstein's early writings*.

1 Seznámení s Ludwigem Wittgensteinem

1.1 Diferenciace Wittgensteina

Filosofie Ludwiga Wittgensteina se tradičně dělí na dvě stěžejní časová období jeho filosofické práce, popřípadě jeho filosofického vývoje. Na období rané a pozdní. V raném období (zejména v TLP) se snaží ukázat, že povaha našeho jazyka může být zavádějící, může nás přivádět na scestí a vrhnout nás do oblasti nesmyslů, neboť jsme nepochopili logiku našeho jazyka. Snaží se na základě několika tezí rozlišovat mezi *říkáním* a *ukazováním*. Rozlišil je tak, že formuloval takzvaná kritéria smysluplnosti jazykových výrazů. Dále, pokud nedokážeme rozlišovat mezi tím, co spadá vně hranice našeho světa, do oblasti nesmyslů, vznikají filosofické problémy; a tak musíme správně vytyčit hranice „výrazu našich myšlenek“, abychom netvořili nesmysly. Nutno podotknout, že Wittgenstein tento problém – identifikování hranic fakticity – pokládal za pravdivý a vyřešený s definitivní platností.⁶

Ve svém druhém období – pozdním – se nesnaží vytvářet takto dogmatickou a apriorní filosofii. Středobodem jeho zájmu se stávají problémy, které se týkají pravidel a různorodosti lidských aktivit. Jazyk již není předmětem toho, co lze smysluplně říci na základě vytyčení hranic, ale stává se vyjádřením různých lidských aktivit, které se váží na pravidla každodenní praxe. Jazyk se stává určitým druhem jednání, kterým směřujeme k určitému cíli. V pozdním období rovněž Wittgenstein zavádí pojem „jazyková hra“.

Bylo by poněkud nedůstojné rozlišovat Wittgensteinovu filosofii pouze na dvě období filosofické práce, ale s největší pravděpodobností má toto rozlišení co dočinění s jeho jedinou skutečně vydanou knihou, Traktátem a téměř vydanými *Filozofickými zkoumánými*, ve kterých odmítá stanoviska Traktátu. Někteří autoři rozumí Wittgensteinově dělení odlišně, neboť berou ohled na postupný vývoj

⁶ TLP Předmluva.

jeho myšlení, a odmítají toto standartní členění. Ondřej Beran, autor knihy „*Střední*“ *Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*, pojímá Wittgensteina trochu odlišně. Uvádí, že existují autoři (Anthony Kenny), kteří chápou Wittgensteina celistvě, kdy prochází pozvolným, i když rozlišným vývojem. V obou Wittgensteinových dílech lze podle Kennyho pojímat Wittgensteinovu filosofii čistě jako disciplínu, která je deskriptivní, apriorní a nevypovídající nic o skutečnosti, kde chápe logiku čistě akcidentálně vůči všem ostatním disciplínám. Krucióální částí je analýza logické formy jazyka.⁷

Ondřej Beran ale nemíní rozlišovat Wittgensteinovu činnost na pouhá dvě období. Ve filosofovi objevuje fenomenologické intence, které probíhaly po jeho návratu zpět k filosofické práci během přelomu třicátých let, kdy začal řešit problémy komplexní zkušenosti světa a jazyka a zkoumání času a barev. Beran nevidí rozpor mezi pozicemi, tj. že existuje buď jeden, nebo dva rozdílné „Wittgensteinové“. Rozhodně ale nemíní vést hranici v rámci jeho filosofického vývoje; takovou hranici nelze přesně načrtnout.⁸ Wittgensteina vidí jako někoho, jenž sestává z několika rozdílných filosofů.

Nicméně existuje význačný problém v pojímání celkové filosofie Ludwiga Wittgensteina. Nasnadě je rozlišení dvou interpretačních škol Wittgensteinova díla. Na jedné straně stojí „*noví wittgensteiáni*“, reprezentovaní zejména Corou Diamond a Jamesem F. Conantem. Na straně protější stojí interpreti Max Black a Brian McGuinness a další, kteří mají takzvaný „*standartní*“ pohled a interpretaci Wittgensteina. Standartní (klasický) názorový směr se vždy snažil nalézt v Traktátu jednotlivé nauky: obrazovou teorii významu, kritérium smysluplnosti, popřípadě nějakou ontologii; zatímco noví wittgensteiáni shledávají Wittgensteinovu filosofii jako terapeutickou, to znamená, že směřuje k určitému bodu, objasňování a zmírnění „bolestí“ z filosofování. Ondřej Beran vidí nové wittgensteiány jako interprety, kteří kladou důraz na metafilosofická Wittgensteinova východiska. Traktát je podle nich chápán čistě autodestrukčně,

⁷ BERAN, Ondřej. „*Střední*“ *Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 23. ISBN 978-807-4650-666.

⁸ Tamtéž s. 23-24.

neboť nás záměrně přivádí do návodného nesmyslu, a snaží se hovořit o tom, o čem mluvit nelze.⁹ Tomuto názoru by mohl přitakat Petr Glombíček, který rozšiřuje Beranovy myšlenky a doplňuje, že noví wittgensteiáni chápou Traktát taktéž jako terapeutické dílo (upírají mu obsah). V tom smyslu, že se klamně tváří jako dílo z filosofické logiky, ale ve skutečnosti přivádí čtenáře na scestí, aby uvěřil a aplikoval principy uvedené v díle. Po aplikování a akceptování těchto principů je čtenář odhalí jako klamně, neboť jsou připravena smysluplná a nutně pravdivá východiska, jež nakonec končí v paradoxu, který ukazuje jejich šalebnost.¹⁰ Dále například Tomáš Došek tvrdí, že na rozdíl od standartního výkladu Wittgensteina, ve kterém se interpreti snaží obhájit a získat kritérium toho, co je smysluplné, vidí noví wittgensteiáni problém v tom, že věty TLP jsou samy o sobě nesmyslné, a tudíž hledat kritérium smysluplnosti pomocí nesmyslu prostě nelze.¹¹

Další kruciální interpretační peripetii bychom mohli nalézt v samotné *předmluvě k Traktátu*. „Standartní“ interpretace nebere příliš zřetel na *předmluvu* jako takovou, noví wittgensteiáni ji však považují za středobod svého zájmu. Konečně by se mohlo zdát, že předmluva by měla dávat čtenáři jakýsi návod k tomu, aby postihl správný smysl knihy, aby věděl jak knihu správně číst, interpretovat a rozumět jejím stanoviskům. Wittgensteinova předmluva k vydanému Traktátu je do posledního znaku stejná jako ta, která je uvedena v *Prototraktátu*. Ale neberme v potaz *dopis Fickerovi*, ve kterém se Wittgenstein zmiňuje, že z předmluvy vynechal jednu větu, která tam původně být měla. Bruce Howes vidí zásadní zlom v tom, že až noví wittgensteiáni v čele s Corou Diamond a Conantem užívají předmluvu jako hlavní interpretační nástroj Traktátu. Třetí a čtvrtý odstavec předmluvy a závěrečné pasáže TLP jsou

⁹ Tamtéž s. 24.

¹⁰ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 17. ISBN 978-80-7465189-2.

¹¹ DOŠEK, Tomáš. "Co je dosažitelné ze žebříku, mě nezajímá.": Analýza a kritika resolutní intepretace logicko-filozofického traktátu. In: *Organon F* [online]. 2013, roč. 20, č. 2. [cit. 2018-01-15]. s. 223. ISSN 2585-7150. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/organon/2013/2/222-250.pdf>

důkazem, že Traktát má silná „anti-metafyzická“ stanoviska.¹² Nelze hovořit o nesmyslech tím, že se budeme pohybovat v rovině nesmyslů a dokazovat nesmysl nesmyslem.

Nyní jsme si předběžně ukázali, jak těžké je uchopit Wittgensteinovo dílo. Periodizace jeho díla (tj. přesné stanovení kdy a kde začíná jeho „pozdní“, popřípadě „střední“ období) je velmi problematičká. Situaci neulehčuje ani spor mezi novými wittgensteiány a těmi, co přijímají standartní pohled na Wittgensteinovo dílo. Proto se budeme raději držet Beranova doporučení, že nelze přesně zařadit „oba“ Wittgensteiny a vést mezi nimi přesnou hranici, poněvadž zde byl pozvolný vývoj jejich myšlení. Co ale Ondřej Beran vidí společné pro „oba“ Wittgensteiny, je zejména pole a strategie při řešení „filosofických problémů“. Řešit filosofické problémy můžeme tak, že poukážeme na fakt, že jsme neporozuměli logice našeho jazyka a nechali jsme se svést jeho povrchními zvláštnostmi.¹³ Tedy, nepochopili jsme logiku našeho jazyka a neuchopením podstaty jazyka se vrháme směrem k filosofickým problémům. Wittgenstein toto uvádí v předmluvě, které se nyní budeme věnovat.

1.2 Filosofický problém jako problém jazyka a etiky

Ludwig Wittgenstein se celý svůj život snažil porozumět filosofickým problémům. Výše jsme si ukázali, že „filosofický problém“ je něco, čím se Wittgenstein zabýval již ve své rané a pozdní filosofii. Ve „středním“ období rovněž, ale rozhodně v menší míře, neboť ho zajímala témata, která se týkala času, barev, logických kalkulů, matematiky a nekonečna. Tedy témata, která měla z větší části charakter fenomenologický. Traktát by ale nenabyl stávající podoby, kdyby Wittgenstein nečetl zejména díla Russella a Frega. Pokud by Wittgenstein na vlastní žádost nenarukoval do rakousko-uherské armády jako

¹² HOWES, Bruce. "Rethinking" the Preface of the Tractatus. In: *Philosophical Investigations* [online]. 2007, roč. 30, č. 1. [cit. 2018-01-15]. s. 3-4. DOI: 10.1111/j.1467-9205.2007.00305.x. ISSN 0190-0536. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1467-9205.2007.00305.x>

¹³ BERAN, Ondřej. *"Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 24. ISBN 978-807-4650-666.

dobrovolník, Traktát by byl dílem, který by pojednával pouze o obrazové teorii významu, o specifické formě logického atomismu a o rozlišení mezi říkáním a ukazováním. V souhrnu by pojednával o logice. Na druhou stranu by ale kniha nerozvíjela myšlenky, které se týkaly etiky, estetiky, mystiky a smyslu života.¹⁴ Tedy to „tajemné“, co nelze vyslovit. Zásadní proměna přišla až při převelení Wittgensteina přímo na bojiště Velké války, o tom svědčí záznamy ze *Zápisníků 1914-1916*. Odsun od zkoumání podstaty logiky přichází v *Zápisnicích* datem 11. 6. 1916, kdy se Wittgenstein zabývá otázkami o podstatě a účelu života.¹⁵ Wittgenstein se ptá a hledá odpověď, zdali existuje tento svět, zdali svět je nezávislý na naší vůli a zdali dobro a zlo nějak souvisí se smyslem života. V dalších poznámkách z července hledá odpovědi na to, zdali věřit v Boha znamená chápat ho jako otázku po smyslu života a jak se vztahuje vlastní „Já“ ke světu.¹⁶ Wittgenstein znenadání utrpěl prudkou změnu myšlení, od logických forem k formám, které se dotýkají otázek hodnot, etiky a mystična.¹⁷ Pokud bychom toto aplikovali na již napsanou předmluvu k Traktátu, tak by se předmluva měla týkat hodnot i logiky. Pokud by Ludwig Wittgenstein napsal předmluvu před nástupem na frontu, poté by předmluva pojednávala pouze o logice. Filosofické problémy, které Wittgenstein zmiňuje v předmluvě, by pojednávaly o něčem jiném. Ray Monk proto poznamenává: „... z *analýz logické symboliky ve Fregeově a Russellově duchu se nakonec vyvinulo ono osobité spojení logické teorie a náboženské mystiky, tak jak je známe dnes.*“¹⁸ Nyní se můžeme podívat, co Wittgenstein „filosofickými problémy“ míní.

Ludwig Wittgenstein se v předmluvě k TLP zmiňuje poprvé k filosofickým problémům. Ve druhém odstavci v předmluvě píše: „*Kniha se zabývá filosofickými problémy a ukazuje – jak se domnívám -, že formulace těchto problémů stojí na neporozumění logice našeho jazyka. Celý její smysl by se dal*

¹⁴ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 146. ISBN 80-85906-23-6.

¹⁵ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Notebooks 1914-1916*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1961, s. 11. 6. 1916.

¹⁶ Tamtéž 8. 7. 1916.

¹⁷ V této práci se nechceme dotýkat spekulací, ale tato razantní změna v přístupu k filozofickým problémům je obrovským myšlenkovým skokem ve Wittgensteinově filosofii. Momentálně by bylo vhodné pozměnit Wittgensteinovu periodizaci. Tradiční ranou fází Wittgensteinova myšlení, jež se týká logiky a hodnot, bychom mohli doplnit o fázi, kterou bychom mohli nazvat jako „protoranou“, neboť ta se zabývá otázkami, které se týkají podstaty logiky.

¹⁸ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 129. ISBN 80-85906-23-6.

shrnout asi takto: Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem nelze mluvit, k tomu se musí mlčet.“ Dále ve třetím a čtvrtém odstavci dodává: „*Kniha chce vytyčit hranice myšlení, či spíše – nikoli myšlení, ale výrazu myšlenek... Hranice se tudíž dá vytyčit jen v jazyce a to, co leží mimo tuto hranici, bude zkrátka nesmysl.*“¹⁹ V rámci filosofie se vznášejí otázky, hledá se shoda na různá filosofická témata a hledají se rovněž odpovědi na různé filosofické problémy. Filosofie má rozšiřovat naše poznání, ale může být samotným antecedentem problémů, pokud nepochopíme, jak funguje náš běžný jazyk. Wittgenstein si všímá, že filosofické problémy vznikají tehdy, pokud jsme neporozuměli logice našeho jazyka. Hovoříme o etice, náboženství, logice a poznání – tyto promluvy v sobě mohou obsahovat již zárodek problému, mohou nás uvádět do omylu, neboť jsme správně nepochopili, jak funguje náš jazyk.

Anthony C. Grayling tvrdí, že pro Traktát je zásadní myšlenka, že jazyk má v sobě logickou strukturu a když ji pochopíme, tak se nám ukáží ony hranice toho, co lze říci (myslet).²⁰ Pokud se snažíme říci něco, co se říci nedá, tak se pohybujeme v rovině „nesmyslu“. Překročili jsme onu hranici, za kterou se naše promluvy stávají nesmyslem, snažíme se myslet něco, co se myslet nedá. Jsme v oblasti, kde daný výrok se stává nesmyslem, neboť se snažíme říci něco, co se říci nedá. To jsou ony filosofické problémy, snažíme se říci něco, na co lze pouze ukázat. Hranice tedy můžeme vytyčit pouze v jazyce, v jazyce lze formulovat nesmysl, který je za vytyčenou hranicí. V myšlení nemůžeme myslet nesmysl. Tohoto závěru dospěl v předchozím bodě i A. C. Grayling.

Wittgenstein se proto i před vydáním knihy zmiňuje Russellovi o filosofických problémech v dopisu z 19. srpna 1919. Z korespondence mezi Russellem a Wittgensteinem je patrné, že Russell nepochopil základní myšlenku díla, proto mu Wittgenstein podává klíč: „*Hlavní věcí je teorie o tom, co větami – tj. jazykem – může být říkáno (a, což je totéž, myšleno), a co větami vyjádřeno být nemůže, nýbrž může být pouze ukázáno. To je, domnívám se, hlavní problém*

¹⁹ TLP Předmluva.

²⁰ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 26. ISBN 978-80-7363-077-5.

filosofie.²¹ Jak je zřejmé z předchozího odstavce, dostáváme se do bodu, kdy se snažíme říci něco, co se říci nedá. Můžeme na to pouze ukázat. Glombíček se snaží zachytit problém trochu jinak, a přisuzuje Wittgensteinovi užití termínu „logika našeho jazyka“ z *doslovu Paula Ernsta* k Bratřím Grimmům. Glombíček tvrdí, že pro Wittgensteina je analogicky filosofická teorie pohádkou, která se snaží racionalizovat vyprávění, které reaguje na nepochopení a údiv nad neporozuměním zákonitostem běžného jazyka.²² Glombíček se snaží poukázat na zdroj filosofických problémů. Tedy, že filosofické otázky stojí na chybných základech, na omylu, který bychom měli odhalit důslednou analýzou jazyka.

Wittgenstein smysl knihy – co lze vyjádřit jazykovými výrazy - myslel vážně. Na konci předmluvy tvrdí, že myšlenky vyjádřené v knize považuje za pravdivé, nenapadnutelné a definitivní. Glombíček se posledním odstavci předmluvy snaží vše vysvětlit a tvrdí, že Wittgenstein je přesvědčen, že veškeré filosofické problémy vyřešil s definitivní platností (dokázal, že kniha má obsah, a nikoliv terapeutický smysl), a že formuloval kritéria smysluplnosti jazykových výrazů. Pokud se zpronevěříme těmto kritériím, tak nás formulace filosofických otázek přivede k filosofickým problémům.²³ Musíme odhalit to, že užíváme jazyk nesprávně, že se nesnažíme vytyčit v jazyku hranice, a pokud je nakonec vytyčíme a posléze překročíme, nepochopili jsme tím logiku našeho jazyka. Vrhli jsme se vstříc „nesmyslům“. Wittgenstein ale rozhodně neodmítá, že těmto nesmyslům nemůžeme porozumět.

1.3 Wittgensteinův „background“

Ludwiga Wittgensteina považujeme za autora, který je interpretován s nesmírnou složitostí. Ne v jednotlivém uchopení dílčích prvků svého díla, ale v rámci uchopení celkové, kontinuálně rozvíjené filosofické nauky. Jeho svérázný styl psaní, neodkazující se na žádné autory, podávající jednoznačné

²¹ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 173. ISBN 80-85906-23-6.

²² GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 30-31. ISBN 978-80-7465189-2.

²³ Tamtéž s. 40.

teze, přispívá k „temnotě“ díla. Wittgenstein se v rané fázi považoval za „logika“ a tvrdil, že nepodává žádné argumenty, které by dokazovaly jeho tvrzení. Podle Russellových slov Wittgenstein nechtěl podávat žádné příklady ke svým výroky, neboť: „*argumenty by zničily krásu myšlenky. Měl by prý pocit, že zablácenýma rukama znesvěcuje květinu.*“²⁴ Ve své rané fázi chtěl zapůsobit zejména jedinečným stylem, který by ukazoval holost a jasnost myšlenek. Navzdory tomu, že Wittgenstein chtěl v této fázi ukázat podmínky toho, co lze smysluplně říci, problematickými se stávají jeho stanoviska ohledně metafyziky a etiky. Tyto oblasti přispívají nemalou měrou k autorově „záhadnosti“. Témata stran etiky jsou velmi problematická, složitá a nejasná, neboť souvisí s pochopením toho, co míní náboženskými, etickými a metafyzickými představami. Wittgenstein byl dokonce velmi zklamaný z toho, že jeho dva mentorové – Russell a Frege – nepochopili jeho knihu a neustále se tázali na technické problémy ohledně její ontologické části. Wittgenstein poté sděluje skutečnou podstatu své knihy až nakladateli Fickerovi. V dopisu Fickerovi píše, že v předmluvě vynechal jednu větu, která by naváděla čtenáře, jak správně knihu číst. Tedy, že skutečný smysl knihy je etický.²⁵ Pokud Wittgenstein přímo nesdělil tuto skutečnost svým dvěma mentorům, tak to rozhodně nepřispívá k „jasnosti“ vyjádření jeho myšlenek. O dopisu Fickerovi bude podrobněji pojednáno ve třetím okruhu této práce.

Za zmínku dále stojí Wittgensteinova osobnost, která byla fascinující i komplikovaná zároveň. Filosofova osobnost byla svírána životními problémy, nezdary i představami o sebevraždě. Rozmlouval sám se sebou, byl predisponovaný k provádění introspekce, což sebou přinášelo i osobní starost o duševní zdraví. Naproti těmto negativním rysům je znám rovněž jako člověk, který měl obrovský vliv na své posluchače. Jevil se jako silný a dominantní jedinec proslulý tím, že během svých přednášek často rozmlouval sám se sebou (přemýšlel nahlas) a jakékoliv otázky, se kterými vnitřně nesouhlasil, silně odrážel argumenty. Grayling shrnul názory na Wittgensteinovu povahu a tvrdí,

²⁴ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 68. ISBN 80-85906-23-6.

²⁵ Tamtéž s. 186-187.

že: „Skoro každý, kdo zanechal vzpomínku na setkání s ním, připomíná sílu jeho osobnosti a uvádí, jak lidé propadali jeho kouzlu, jakoby hypnotizování silou jeho výrazu a jeho prudkou gestikulací při řeči.“²⁶

Wittgenstein měl obrovský vliv na své studenty i učitele. Během studentských let na Cambridge navázal důvěrný vztah se svým učitelem Bertrendem Russellem, se kterým rozmlouval o podstatě logiky a matematiky. Rovněž navázal přátelský vztah s G. E. Moorem. Wittgenstein je dále charakterizován jako osoba, která se vyhnula přísnému ortodoxnímu akademickému životu a současně byla brána vážně ve vědeckých kruzích. Wittgensteinovi bylo současně vlastní, že se mu přičil akademický život. Glombíček dokonce tvrdí, že získal v rámci akademických kruhů status „exotického prince“, kdy jeho excesy a zvláštnosti byly omlouvány tím, že je cizinec, a tedy jeho originalita a kontroverznost může být lákavá.²⁷

Kořeny jeho komplikované osobnosti pramenily zejména z kultury, ve které strávil největší část života. Tehdejší vídeňští intelektuálové se stavěli zejména proti starým zavedeným hodnotám reprezentovanými „zdobnostmi“ a chtěli zavést věcnost. K tomuto názoru docházejí Janík a Toulím, když tvrdí, že Wittgensteinův světonázor byl ovlivněn raným životem ve Vídni, tedy technickým vzděláním a tím, co lze charakterizovat termínem *Fin de siècle* vídeňské kultury.²⁸ Janík a Toulím dále tvrdí, že Wittgenstein ve svém raném období četl zejména díla Weininger, Krause a Loose. Tedy díla základních představitelů vídeňského kulturního protestního hnutí, kteří ovlivnili zejména jeho názory na funkčnost. Podle Janíka a Toulíma byl Wittgenstein ovlivněn Adolfem Loosem, jež označoval ornament za zločin a upřednostňoval funkci,

²⁶ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 21. ISBN 978-80-7363-077-5.

²⁷ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 20. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁸ PADEN, Roger. *Mysticism and architecture: Wittgenstein and the meanings of the Palais Stonborough*. Lanham : Lexington, 2007, s. 37. ISBN 0-7391-1562-6.

holost a čistotu před sentimentalitou a zdobností.²⁹ Tedy hodnoty, které mohou být blízké výsledné podobě Traktátu.

1.3.1 Kontext Wittgensteinova myšlení

V devatenácti letech se Wittgenstein přesunul ke studiu leteckého inženýrství na Manchesterské univerzitě. V rámci svých mimo univerzitních aktivit, jež se konstrukce letadel netýkaly, dostal do rukou knihu *The Principles of Mathematics* od Bertranda Russella. Zřejmě na něho Russellova kniha velmi zapůsobila, jelikož v této době oplýval zvýšeným zájmem o témata, která se týkala logických základů matematiky. Wittgensteina poté posedla kniha natolik, že začal řešit Russellovy problémy. Russell se snažil v opozici vůči Kantovi dokázat, že matematika a logika jsou v podstatě totéž a hodlal to udělat tak, že si stanovil pár základních axiómů, se kterými chtěl dokázat, že lze matematiku odvodit z nevelkého počtu základních logických principů.³⁰ Wittgenstein se později stal se na základě Fregeova doporučení Russellovým svěřencem a žákem. V rámci jejich vzájemné interakce se zabývali analýzou elementární věty, analýzou propozic jazyka.

Russell později vydal své *Přednášky o logickém atomismu*, které se strukturou a obsahem velmi podobají vydanému Traktátu, což bylo důsledkem jejich vzájemné předchozí spolupráce (nespolupracovali na dané knize).³¹ Wittgenstein samozřejmě neopomíjí fakt, že mnohé převzal od Gottleba Fregea a jeho vydanému dílu *Grundgesetze der Arithmetik*, ve kterém se Frege snažil vytvořit pevné základy filosofické logiky. Wittgenstein v 6. odstavci předmluvy k Traktátu děkuje Russellovi a Fregeovi a píše: „*jen bych rád uvedl, že za podnět ke svým myšlenkám vděčím do velké míry velkolepým dílům Fregeovým a pracím svého přítele pana Bertranda Russella.*“³² Nyní můžeme uvést, že se později

²⁹ JANIK, Allan a Stephen TOULMIN. *Wittgenstein's Vienna*. New York : Simon and Schuster, 1973, s. 176-177. ISBN 0671213601.

³⁰ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 23. ISBN 80-85906-23-6.

³¹ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 21. ISBN 978-80-7363-077-5.

³² TLP Předmluva.

Wittgenstein a Russell rozcházel na tom, co Wittgenstein chtěl sdělit Traktátem. Russell viděl v Traktátu pokus o vytvoření logicky dokonalého jazyka, zatímco Wittgenstein mu v dopise z 19. srpna 1919 píše, že hlavní věcí, kterou chtěl vyjádřit je „*teorie o tom, co větami – tj. jazykem – může být říkáno (a což je totéž, myšleno), a co větami vyjádřeno být nemůže, nýbrž může být pouze ukázáno. To je, domnívám se, hlavním problémem filosofie.*“³³ Tedy základní distinkce mezi říkáním a ukazováním.

Je nepochybné, že Russell a Frege silně zapůsobili na Wittgensteinovo myšlení. Vyskytují se dokonce tací autoři, kteří tvrdí, že na Wittgensteina zapůsobili „pouze a jedině“ tito dva analytičtí filosofové. Takovým myslitelem je Peter Carruthers, který extrémisticky tvrdí, že jedinými známými mysliteli, kteří ovlivnili výslednou podobu TLP jsou Frege a Russell.³⁴ Sice podotýká, že existují různé odkazy v TLP na Moora, Whiteheada, Kanta a Hertze, ale stěžejní podíl mají Russell a Frege. My se tímto směrem nebudeme ubírat, neboť by to nezachytilo etické konsekvence, které jsou podle Wittgensteina důležité. Pokud bychom dali na Carruthersovo doporučení, mohli bychom nyní mlčet, ale pro zachycení skutečné Wittgensteinovy filosofie musíme chápat i ty oblasti, které Wittgensteina ovlivnily při tvorbě Traktátu. Sice jsou pro Wittgensteina nevyslovitelné, ale určitě mohou něco ukázat.

Nyní se ještě krátce zastavíme nad méně známými zdroji filosofické inspirace. Wittgenstein v mládí četl díla Schopenhauera – zejména dílo *Svět jako vůle a představa*. Inspirace tímto dílem vysvitla napovrch po bojové zkušenosti na frontě v roce 1916. Wittgenstein odkazoval na schopenhauerovskou mystiku, která je spojena s „vědomím smrti“ a přemítáním o smyslu života. O Schopenhauerovi budeme podrobněji pojednávat ve třetí části této práce.

Další inspirující osoby, které měly vliv na rozvoj Wittgensteinovy filosofie, byly: Paul Engelmann, Adolf Loos, Karl Kraus a Otto Weininger. Co měli tito jednotlivci společného? Můžeme říci, že disciplíny jejich zájmu jim

³³ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 173. ISBN 80-85906-23-6.

³⁴ CARRUTHERS, Peter. *Tractarian semantics: finding sense in Wittgenstein's Tractatus*. 1.vyd. Cambridge : Blackwell, 1989, s. 9. ISBN 0-631-16956-3.

společné nebyly, ale metoda a uchopení tématu, popřípadě myšlenky, jim společné byly. Je celkem zřejmé, že utvářely Wittgensteinův pohled na svět a jazyk. Adolf Loos ovlivnil zejména Wittgensteinův pohled na architekturu, myšlenky ohledně jazyka a kultury byly ovlivněny Krausem a myšlenky ohledně etiky byly silně ovlivněny Weiningerem.³⁵

Wittgenstein Adolfa Loose obdivoval, dokonce při jejich vzájemném setkání Loos zvolal: „*Vy jste Já!*“³⁶ Wittgenstein čerpal podněty k tvorbě z Loosova článku „*Ornament je zločin*“³⁷, ve kterém Loos usuzuje, že moderní člověk by se měl zbavit náchylnosti k tvoření ornamentů a zdobnosti na věcech, neboť to stojí zbytečný čas a námahu. Požaduje účelovost, jasnost, jednoduchost a strohost jak v architektuře, tak i v jiné lidské tvorbě. Zdá se, že raný Wittgenstein čerpal od Loose některé jeho myšlenky, přinejmenším se podoba Traktátu podobá těmto ideálům – strohostí a jednoduchostí výstavby textu. Dále samotný obsah TLP může mít tuto ideální podobu, logická struktura má být čistá a oproštěna od „nesmyslů“.

Střetnutí Wittgensteina a Engelmana během druhé poloviny roku 1916 pomohla utvářet výslednou podobu Traktátu, kdy společně s Engelmannem dokázali formulovat souvislost mezi mystikou a logikou. Anna Remišová komentuje Engelmannova slova a tvrdí, že je zde zjevné spojení mezi mystikou a logikou, kdy z mystiky vyrůstá další větev – etika. Základem, od kterého se vyvíjí spojení mezi logikou a mystikou – potažmo etikou, je myšlenka o nevyjádřitelné pravdě, která se ukazuje.³⁸

Enigmatická část Wittgensteinova raného díla nastává až s hledáním spojitosti Wittgensteina s etikou. Hledání podstaty etiky v jeho raném díle není nic složitějšího, poněvadž toto spojení má podle Allana Janika spojitost s dílem *Sex and Character* od Weiningera. Weininger ve svém díle pracuje na silnější formě Kantova kategorického imperativu, ale s menšími obměnami. Pro Kanta je

³⁵ PADEN, Roger. *Mysticism and architecture: Wittgenstein and the meanings of the Palais Stonborough*. Lanham : Lexington, 2007, s. 38. ISBN 0-7391-1562-6.

³⁶ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 122. ISBN 80-85906-23-6.

³⁷ LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin: 1900-1930*. Přeložil Zdeněk DAN. Hodkovičky : Pragma, 2015, s. 72-81. ISBN 978-80-7349-442-1.

³⁸ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-01-18]. s. 174. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

morální člověk takový člověk, který jedná na základě nepodmíněné povinnosti - založené na rozumu. Weininger ho osobitě doplňuje a přidává, že to znamená „nutnost porozumět světu“ tak, že ho rozpoznáme jako účel (stejně tak i osobu), a nikoliv jako prostředek. Logika je podle Janikovy interpretace Weiningera nepostradatelnou podmínkou pro myšlení a morálku. Myšlení a morálka se stávají jedním a tím samým. Logika a etika jsou v základu to samé – jsou jenom povinností vůči sobě samému. Veškerá etika je možná jako etický zákon a veškerá logika je možná jako etický zákon.³⁹ Tato „povinnost vůči sobě samému“ je velmi patrná v *Zápisnicích* z 11. 6. 1916, kdy Wittgenstein přerušuje zkoumání logiky a od tohoto data hovoří o smyslu života, o Bohu, náboženství a mystice. Dále je „povinnost vůči sobě samému“ patrná v posledních pasážích Traktátu. Ray Monk si toho také všímá a tvrdí, že „*Osobní a filosofické zjevně splynulo. Etika a logika – dva aspekty „povinnosti vůči sobě samému“ – se spojily nejen jako dva aspekty osobní povinnosti, nýbrž i filosofické práce.*“⁴⁰

Weiningerův vliv na Wittgensteina se nejvíce jeví v *Zápisnicích*, ale i v Traktátu nalezneme celé pasáže textu, které na Weiningera zjevně odkazují. Například pasáže, ve kterých Wittgenstein rozlišuje svět šťastného člověka a svět nešťastného člověka.⁴¹ V tomto bodě dospívá k názoru, že šťastný člověk je ten, který dokáže přijmout svět takový jaký je. Touto problematikou se budeme blíže zabývat ve třetí části tohoto textu.

Wittgenstein byl dále ovlivněn mnohými literárními autory. Například je obecně známo, že čerpal od Dostojevského, Tolstého, Freuda, Kierkegaarda, Macha a Hertze. Popřípadě četl díla Heideggerova, která mu ale sloužila pouze jako námět k rozhovorům s Vídeňským kruhem. Wittgensteinovým základním, takřka univerzálním úsudkem bylo, že „...kdykoliv čtu nějakou filosofickou knihu: moje myšlenky to nijak nezlepšuje, ale zhoršuje.“⁴²

³⁹ JANIK, Allan. *Essays on Wittgenstein and Weininger*. Atlantic Highlands : Humanities Press, 1985, s. 67. ISBN 90-6203-667-8.

⁴⁰ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s.152-153. ISBN 80-85906-23-6.

⁴¹ TLP 6.43.

⁴² MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 496. ISBN 80-85906-23-6.

2 Teze Wittgensteinova Traktátu

2.1 Ontologie Wittgensteinova Traktátu

Po studiu a nastínění Wittgensteinova „backgroundu“ se nyní můžeme posunout k náčrtu základních tezí Wittgensteinova Traktátu. Enigmatický způsob psaní je Wittgensteinovi vlastní. Jak jsme řekli, neudává žádné příklady. Při popisu struktury světa či popisu své ontologie Wittgenstein nepodává žádné příklady faktů, stavů věcí a rovněž neříká, co vlastně míní předměty. Je čistě obecný, neuvádí žádného příkladu. Spoléhá se, že čtenář v rámci holosti jeho myšlenek a své intuitivní čtenářské schopnosti pochopí jeho strukturu světa. V pozadí Wittgensteinových myšlenek stojí vliv logického atomismu, pod nímž si lze představit jazyk a svět jakoby strukturovaný na určité části – jako komplex entit. Tyto části poté můžeme zanalyzovat do jejich nejzákladnějších složek nebo alespoň do složek co nejjednodušších.

Wittgensteinův raný model vidí spojitost mezi světem, jazykem a myšlením. Mezi světem a jazykem existuje nutná souvislost, ve které základní složky světa – předměty – jsou denotovány jmény, jež jsou základními složkami jazyka. Nutnou souvislostí zde míníme logický charakter, který vzniká mezi jazykem a světem. Logika prostupuje jak jazykem, tak i světem. Abychom si nastínili základní leitmotiv, Wittgenstein představuje logický izomorfismus, jenž představuje reprezentační vztah mezi světem a jazykem, ve kterém tyto dvě struktury sdílejí tutéž logickou formu. Na základě toho se Wittgenstein snaží dokázat, že svět reprezentují výroky, které jsou buď pravdivé, nebo nepravdivé. Pravdivost či nepravdivost výroků usuzujeme na základě toho, zdali správně reprezentují to, co je zkrátka tak. Svět je tedy reprezentovaný sumou pravdivých výroků.⁴³

⁴³ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 48. ISBN 978-80-7363-077-5.

Základní výklad struktury světa nalezneme již na prvních stranách Traktátu. Na začátku říká, „že svět je vše, co je zkrátka tak“⁴⁴ a posléze dodává, že svět sestává z faktů, nikoliv jednotlivin.⁴⁵ Svět je právě ztotožňovaný se sumou pravdivých faktů. Co Wittgenstein míní fakty? Fakt podle něho představuje to, co skutečně je - co je tak a tak. Rovněž bychom jej mohli charakterizovat tak, že něco co skutečně existuje. Faktem například je, že „Já, Jiří Mudra, momentálně doma v Rynárci sepišuji v sobotu večer diplomovou práci na téma *Etika Ludwiga Wittgensteina*“ - Wittgensteinovými slovy je *fakt existence stavů věcí*.⁴⁶ Stav věcí je zkrátka propojení předmětů.⁴⁷ Fakt je více komplexním uspořádáním než stav věcí, protože sestává z nekonečně mnoha stavů věcí a každý stav věcí je poskládán z nekonečně mnoha předmětů.⁴⁸ Fakt se tedy skládá ze stavů věcí a stav věcí je možnou kombinací předmětů. Wittgenstein v jednom dopise Russellovi píše, že stav věcí je zkrátka to, co odpovídá elementární větě, pokud je pravdivá. Zatímco fakt odpovídá logickému produktu elementárních vět, když je pravdivý.⁴⁹ Wittgenstein dále tvrdí, že existence stavů věcí určuje to, které stavy věcí neexistují. A souhrn existujících a neexistujících stavů věcí tvoří skutečnost.⁵⁰

Stručně, stav věcí je kombinací předmětů; stav věcí lze rozložit na jeho jednodušší složky - předměty. Předměty jsou jednoduché a nedělitelné.⁵¹ Mění se pouze jejich uspořádání a kombinace a nelze je již dále dělit, rozkládat, případně strukturovat na ještě základnější složky. Vyskytují se ve stavech věcí a existuje v nich možnost kombinovat se s jinými předměty, což je jejich základní interní vlastností.⁵² Známe tedy jejich logickou formu. Jejich kombinace mají pevný charakter, a proto tvoří určitý stav věcí. Stav věcí má určitou strukturu, jež je dána konfigurací předmětů.⁵³ Dále, pokud budeme chtít analyzovat nějaký fakt,

⁴⁴ TLP 1.

⁴⁵ TLP 1.1.

⁴⁶ TLP 2.04.

⁴⁷ TLP 2.01.

⁴⁸ TLP 4.2211.

⁴⁹ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 174. ISBN 80-85906-23-6.

⁵⁰ TLP 2.04-2.05.

⁵¹ TLP 2.02-2.0271.

⁵² TLP 2.01231-2.0124.

⁵³ TLP 2.032.

znamená to, že musíme provést kompletní analýzu faktu až do té chvíle, kdy dospějeme k určité pevné kombinaci předmětů. Fakt je analyzovatelný na jeho nejzákladnější prvky, a tudíž existuje pouze jediná správná analýza faktu.⁵⁴ Wittgensteinovými slovy: „*Je jedna a jen jedna úplná analýza věty.*“⁵⁵

2.2 Jazyk a myšlenky

Nyní po základní charakterizaci struktury světa můžeme přejít k charakterizaci struktury jazyka. Wittgenstein by nám „obrazně“ – nikde ale takový příklad neudává – mohl jazykovou strukturu vylíčit abstraktním vztahem: *jazyk–věty–elementární věty–jména*. Do této struktury zapadá i Wittgensteinovo pojetí myšlenky. Co Wittgenstein míní myšlenkou (Gedanke)? Ve třetí tezi Traktátu tvrdí, že: „*Logický obraz faktu je myšlenka.*“⁵⁶ Myšlenku můžeme chápat buď v psychologickém smyslu - tak že se vztahuje na samotný akt myšlení, nebo v sémantickém smyslu - že se vztahuje na samotný obsah myšlení. Stefan Brandt soudí, že Wittgenstein používá pojem myšlenka v sémantickém smyslu, protože by bylo podle Wittgensteina absurdní tvrdit, že pokud je něco logickým obrazem, tak to spadá pod akt myšlení. Podle Brandta Wittgenstein používá *myšlenku* v tom smyslu, že se týká různých druhů obrazů; tedy, že samotný obraz vyjadřuje myšlenku jako svůj obsah tím, že ji konkretizuje (myšlenka má určitou logickou formu a má zobrazovací vztah k určitému stavu věcí).⁵⁷ Jinak řečeno, skrze myšlení si vytváříme obrazy, čímž se nám otevírá možnost myslet si určitý stav věcí. Myšlenka je reprezentací, tedy uspořádáním obrazových prvků, které se ztotožňují s věcmi ve světě.

V předmluvě k Traktátu Wittgenstein uvádí, že by chtěl vytyčit hranici myšlení, ne přímo myšlenkám, ale výrazům myšlenek.⁵⁸ Dané konstatování silně koreluje s tvrzením, že Wittgenstein chápe výrazy myšlenek jako jazyk a jazyk je

⁵⁴ GLOCK, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. [1.vyd.] Cambridge : Blackwell Reference, 1996, s. 269-270. ISBN 0631185372.

⁵⁵ TLP 3.25.

⁵⁶ TLP 3.

⁵⁷ BRANDT, Stefan. Wittgenstein on Intentionality. In: GLOCK, Hans-Johann a John HYMAN. *A Companion to Wittgenstein*. 1. vyd. Chichester, West Sussex, UK : Wiley, Blackwell, 2017, s. 504. ISBN 9781118641163.

⁵⁸ TLP Předmluva.

chápan jako suma vět.⁵⁹ Myšlenky poté můžeme chápat jako rovnocenné výroky, proto Wittgenstein tvrdí, že „myšlenka je smysluplná věta.“⁶⁰ Snaží se tedy vytyčit hranici myšlení, ne samotným myšlením, ale výrazy myšlenek – tedy jazykem. Proto lze myšlenky vyjádřit pouze smysly vnímatelným způsobem – větou.⁶¹ Tedy, každá věta je vyjádřením myšlenky a každá myšlenka je vyjádřena ve větě. Podle Phillipse bylo základním motivem Wittgensteina vytvořit ekvivalenci mezi myšlenkami a větami, kdy se každá myšlenka nechá vyjádřit větou, v důsledku toho by neexistovaly žádné nemyslitelné věty.⁶² Wittgenstein se proto nesnaží vést hranici mezi myslitelným a nemyslitelným. Hranice myšlení vytyčíme tak, že určíme hranice našim legitimním jazykovým výrazům myšlenek.

Nyní můžeme krátce opustit to, co Wittgenstein mínil myšlenkou. Tomuto tématu se ještě budeme krátce věnovat při vytyčování hranic mezi smyslem a nesmyslem. Nicméně, zapamatujme si, že podle Wittgensteina jsou myšlenky obrazem faktu, tedy, že za pomoci myšlenky se snažíme uchopit nějaký možný stav věcí - situaci.⁶³

Dále se zmíníme o samotné struktuře jazyka a propojení jazyka a světa. Wittgenstein představuje základní charakteristiku jazyka abstraktním způsobem. V poznámce 3.1 tvrdí, že věta je symbolickým vyjádřením myšlenky. Přímou tvrdí že: *ve větě se myšlenka vyjadřuje smysly vnímatelným způsobem.*⁶⁴ K dané tezi přikládá další dvě důležité teze: „*Smysly vnímatelný znak (mluvený, psaný atd.) věty nám slouží jako projekce možné situace*“⁶⁵ a „*Znak, jímž myšlenku vyjadřujeme, nazýváme větným znakem.*“⁶⁶ Znakem, zejména pak větným znakem, podle Wittgensteina vyjadřujeme myšlenku. Větný znak, jenž vyjadřuje myšlenku ve větě, se nadále nechá členit na ještě základnější prvky, které jsou

⁵⁹ TLP 4.001.

⁶⁰ TLP 4.

⁶¹ TLP 3.1

⁶² PHILLIPS, Dawn M. Wittgenstein's 'Picture Theory' and the Aesthetic Experience of Clear Thoughts. In: *NEW SERIES - BD. 14.: Publications of the Austrian Ludwig Wittgenstein Society*. Heusenstamm : Ontos-Verl, 2011, s. 144. ISBN 978-3-86838-115-3.

⁶³ TLP 4.01.

⁶⁴ TLP 3.1.

⁶⁵ TLP 3.11.

⁶⁶ TLP 3.12.

dále nedělitelné. Máme na mysli znaky, kterým ve větě říká jména.⁶⁷ Tyto prvky jsou základními stavebními kameny vět. Myšlenku poté můžeme znázornit tak, že jejím prvkům odpovídají prvky větného znaku. Jednoduché znaky ve větě zastupují předměty, protože jméno znamená předmět a předmět je jeho významem.⁶⁸ Tedy jména zastupují předměty, zatímco věty situace popisují.⁶⁹ Dále tu máme tvrzení Traktátu 3.25, podle kterého Wittgenstein tvrdí, že existuje pouze jedna úplná analýza věty.⁷⁰ To znamená, jak jsme již viděli u „faktů“, že fakt má určitou strukturu, která se nechá zanalyzovat na jeho nejzákladnější části – stavební kameny – předměty. Tato analýza faktu (potažmo věty) má za výsledek kompletní popis určité kombinace předmětů. Předměty jsou, jak jsme již v ontologii uvedli, denotovány jmény, které jsou „prvky“ výroků.⁷¹

Nyní se dostáváme blíže k obrazové teorii, která je základním bodem Traktátu. Wittgenstein se v poznámce 4.01 snaží provázat strukturu světa a jazyka. Tvrdí, že: „*věta je obrazem skutečnosti.*“⁷² Podle Graylinga se v dané tezi říká, že věty jsou obrazy skutečnosti na základě toho, že musí mít určitou pravdivostní hodnotu. Pravdivé nebo nepravdivé jsou podle toho, zda dané věty odpovídají faktům - zda věta je nebo není obrazem faktu; přibližná korespondence mezi nimi není možná.⁷³ Poté ještě dodává, že je to kvůli struktuře samotných vět, protože věty jsou pravdivostními funkcemi elementárních výroků, které jsou zase strukturami jmen.⁷⁴ Pravdivost věty je založena na větách elementárních, ze kterých je věta utvořena. Věty lze analyzovat na ještě základnější části, elementární věty, které se sestávají ze jmen; elementární věta je propojením jmen.⁷⁵ Věty jsou tvořeny větami elementárními za pomoci pravdivostně funkčních spojek.

⁶⁷ TLP 3.201-3.202.

⁶⁸ TLP 3.203.

⁶⁹ TLP 3.144.

⁷⁰ TLP 3.25.

⁷¹ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 51. ISBN 978-80-7363-077-5.

⁷² TLP 4.01.

⁷³ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 52. ISBN 978-80-7363-077-5.

⁷⁴ Tamtéž s. 52.

⁷⁵ TLP 4.22.

V podstatě jsme si v těchto dvou podkapitolách vyložili, jaký je vztah mezi světem, jazykem a myšlením. Co jsme zatím důkladně neprobrali je způsob, jak mezi nimi funguje zobrazovací vztah. Tato problematika bude předmětem další kapitoly, ve které si ukážeme, co Wittgenstein míní obrazy, obrazovou teorií a jak lze chápat věty jako obrazy.

2.3 Obrazová teorie jazyka

Po stručné charakterizaci struktury světa a jazyka v Traktátu můžeme přikročit k obrazové teorii jazyka. Wittgensteinovým základním předpokladem je, že se snaží najít jedinečnou podstatu jazyka, která se zakládá na logice našeho jazyka. Svou filosofickou prací se snaží učinit nejasné věty jasnými, tj. snaží se nejasné výrazy našich myšlenek vyjádřit v jasných větách. Proto, abychom pochopili logiku našeho jazyka a učinili nejasné věty jasnými, musíme chápat věty jako obrazy.

Wittgenstein svůj výklad obrazové teorie poprvé zmiňuje v Zápiscích ze dne 29. 9. 1914, kde hovoří o jakési automobilové nehodě, která byla projednávána u pařížského soudního dvora. Výchozí příklad obrazové teorie Wittgensteina napadl při čtení časopisu a pro popis samotné nehody byl použit její model. Miniaturní maketa nehody popisovala prvky modelu - domy, auta, lidi. Wittgenstein si v tu chvíli uvědomil, že zobrazená situace popisuje určitý stav věcí. Tedy korespondenci mezi částmi modelu (auta, lidé, domy) a skutečností (auta, lidé, domy). Popis tohoto modelu – věta – vykazuje korespondenci svých částí se světem, a tak reprezentuje jakožto „obraz“ určitý stav věcí. Jak jsou větné části věty (struktura věty) zkombinovány – tak popisuje možnou kombinaci prvků skutečnosti, možný stav věcí.⁷⁶ Co Wittgenstein míní obrazem a co prvky obrazu?

⁷⁶ MALCOLM, Norman, G. H. von WRIGHT a Ludwig WITTGENSTEIN. *Ludwig Wittgenstein: a memoir*. 2. upr. vyd. New York : Oxford University Press, 2001. s. 8. ISBN 0-19-924759-5.

O obrazu tvrdí, že je modelem skutečnosti.⁷⁷ Je logickým uspořádáním prvků. Jeho pravdivost či nepravdivost se odvíjí od toho, jakou měrou se shoduje se skutečností.⁷⁸ To, abychom rozpoznali, zdali je pravdivý nebo nepravdivý, nelze vyvodit z obrazu samotného – nelze zjistit pravdivost ze samotného aktu myšlení, popřípadě argumentací dokázat, že je obraz pravdivý - musíme ho se skutečností porovnat.⁷⁹ Obraz představuje možnost situace, tedy sdílí možnost toho, jaké situace může reprezentovat.⁸⁰ Musí něco sdílet se světem. Formu.

Dále Wittgenstein k samotnému obrazu dodává, že prvky obrazu zastupují v obrazu předměty⁸¹ a že prvky obrazu se mají k sobě navzájem určitým způsobem.⁸² Wittgenstein tvrdí o obrazu, že k tomu, aby mohl být v souladu se skutečností, musí existovat korelace mezi prvky obrazu a mezi věcmi ve skutečnosti. Obrazy musí mít něco společného se skutečností, kterou reprezentují – obrazy musí mít se skutečností společnou *strukturu*.⁸³ Jedná se o vzájemnou souvislost prvků obrazu a věcí ve skutečnosti, čili existuje stejná sdílená struktura mezi obrazem a situací. Prvky obrazu mají stejné uspořádání jako uspořádání předmětů ve skutečnosti. Tuto společnou strukturu Wittgenstein označuje za formu zobrazování: „*Forma zobrazování je možnost, že se k sobě věci mají tak jako prvky toho obrazu.*“⁸⁴ Aby byl obraz pravdivým zobrazením zobrazovaného, tak musí sdílet stejnou logickou formu nebo formu zobrazování. Aby mohl obraz zobrazovat svět, musí existovat zobrazovací vztah, který přiřazuje prvky obrazu věcem. Wittgensteinovými slovy: „*Zobrazovací vztah sestává z přiřazení obrazu a věcí (předmětů).*“⁸⁵

Wittgenstein dále dodává, že obraz je přiložený ke skutečnosti jako pravítko.⁸⁶ Tedy, že krajními body rysek onoho pravítka se dotýkají oné skutečnosti. Podle něho existuje určitá korelace mezi prvky obrazu a věcmi ve

⁷⁷ TLP 2.12.

⁷⁸ TLP 2.21.

⁷⁹ TLP 2.222-2.224.

⁸⁰ TLP 2.201.

⁸¹ TLP 2.131.

⁸² TLP 2.14.

⁸³ TLP 2.15 a 2.032.

⁸⁴ TLP 2.151.

⁸⁵ TLP 2.1514.

⁸⁶ TLP 2.1512.

skutečnosti, nikoliv korelace celého obrazu s něčím ve skutečnosti. To, co přesahuje samotné krajní body rysek, jde za hranici samotné skutečnosti.⁸⁷ Takto pojatá metafora „pravítka“ má dalekosáhlé následky pro obrazovou teorii jazyka, jelikož tento zobrazovací vztah, který je založený na společné logické formě mezi obrazem a zobrazovaným, tedy přeražení prvků obrazu k předmětům, tak jazyk, který popisuje určitou situaci, se dotýká toho, co je zkrátka tak, a tudíž je přiložen ke skutečnosti jako pravítka. Ale aby byl jazyk obrazem světa, musí být splněny podle Graylinga dva kroky: První - každý obraz je logickým obrazem (TLP 2.182)⁸⁸; musí existovat společná *logická forma* mezi obrazem a tím, co reprezentuje. Obraz a to, co je obrazem zobrazováno, musí sdílet identické souřadnice v logickém prostoru. Logická forma je nejvíce obecná forma, která je společná reprezentaci a tomu, co reprezentuje. Jedná se o nutnou podmínku pro vztah zobrazování.

Druhý krok se týká propojení obrazů s větami, konkrétně pravdivosti a nepravdivosti. Obraz, jak jsme uvedli o dva odstavce dříve, je pravdivý nebo nepravdivý podle toho, jak je porovnán se skutečností – tedy pokud se se skutečností shoduje, je správným znázorněním. U vět (myšlenek), které jsou obrazy, se jejich shoda nebo neshoda se skutečností nazývá pravda nebo nepravda. Toto dělení je absolutní: na ano nebo ne.⁸⁹ Nyní můžeme přikročit k samotné teorii.

Obecná teorie reprezentace se pojí především s tím, co se tvrdí o větách v jazyce. Věty jsme poprvé zmiňovali v poznámce 4.01, ve které je uvedeno, že věta může být obrazem skutečnosti, tak jak ji myslíme. Věta může být obrazem situace tehdy, pokud je logicky členěna.⁹⁰ Věta je pravdivá nebo nepravdivá podle toho, zdali správně zobrazuje situaci. Z věty samotné nemusí být ihned zřejmé, že může být obrazem skutečnosti.⁹¹ Wittgenstein tvrdí, že ani notový

⁸⁷ MORRIS, Michael. *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. London : Routledge, 2008, s. 129-130. ISBN 0-203-00309-8.

⁸⁸ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 56. ISBN 978-80-7363-077-5.

⁸⁹ Tamtéž s. 56.

⁹⁰ TLP 4.032.

⁹¹ TLP 4.011.

zápis, hudební myšlenka nebo znakové písmo nevypadá jako obraz mluveného jazyka. To, co musí nutně sdílet, je společná logická forma. Wittgenstein metaforicky tvrdí, že: *gramofonová deska, hudební myšlenka, notový zápis a zvukové vlny, to všechno stojí na vzájemném zobrazovacím vztahu, jaký existuje mezi jazykem a světem. Všechny mají společnou logickou stavbu.*⁹² Ale nyní si můžeme položit otázku, zdali danou logickou vazbu můžeme zobrazit. Podle Wittgensteina není možné logickou formu zobrazit, museli bychom se umět s větou postavit mimo logický prostor. Věta podle něho „*může znázornit souhrnnou skutečnost, nemůže však znázornit, co musí mít se skutečností společné, aby ji znázornit mohla – logickou formu.*“⁹³ Logickou formu tedy nemůžeme znázornit, můžeme ji pouze ukázat. Dané tvrzení zcela jistě souvisí s tvrzením o tom, co lze vůbec říci.⁹⁴ Tedy, že věty sice mohou zobrazovat celek skutečnosti, ale jejich forma ani smysl nemůže mít pravdivostní hodnotu.

Morris tyto dodatky k obrazové teorii shrnuje a tvrdí, že věty, podobně jako obrazy zobrazují prvky, které mohou být korelovány s položkami ve skutečnosti. Na základě toho mají tyto prvky stejný rozsah možnosti uspořádání jako prvky ve skutečnosti – to znamená, že mají stejnou formu jako ve skutečnosti. Nicméně, existuje určité omezení pro větu jako pro obraz skutečnosti: věta nemůže znázornit svou vlastní formu.⁹⁵

Věta je tedy obrazem skutečnosti, věta nám sděluje situaci, ve které participuje jak sdílený logický obraz situace, tak samotné věty. Toto má dalekosáhlé následky pro samotný smysl věty. O obrazu jsme již řekli, že jeho smyslem je projekce možných situací. Situací, které třeba nenastaly, ale přesto existuje možnost projektování situací možných.⁹⁶ Smyslem obrazu je proto uspořádání jeho prvků – má strukturu – stejně jako prvky ve světě. A určité uspořádání prvků obrazu má stejnou strukturu, jako struktura uspořádání faktu. Grayling na základě interpretace Wittgensteina dodává, že výrok svůj smysl

⁹² TLP 4.014.

⁹³ TLP 4.12.

⁹⁴ TLP 2.1212.

⁹⁵ MORRIS, Michael. *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. London : Routledge, 2008, s 151. ISBN 0-203-00309-8.

⁹⁶ TLP 3.11-3.12.

znázorňuje a znázorňuje právě svůj smysl. Tedy smyslem výroku je skutečná situace, kterou věta znázorňuje.⁹⁷

Nyní můžeme propojit samotnou strukturu světa a jazyka. Propojení jazyka spočívá v tom, že jedno jméno zastupuje jednu věc, druhé druhou a jsou společně spojena – vytváří jeden celek – obraz.⁹⁸ Propojili jsme tedy dva základní prvky – jméno a předmět – máme jejich vazbu - jejich vztah je vztahem zobrazování. Jak jsme se řekli dle Graylinga, význam mají pouze ty věty, které jsou obrazem skutečnosti. Místo toho, abychom řekli, že určitá propozice má ten a ten smysl, je lepší říci, že propozice zobrazuje takovou a takovou situaci.⁹⁹ Takže smysl mohou mít jen takové věty, které spadají do oblasti faktů. Pokud dané věty nemají co zobrazovat, nemají smysl - nic nezobrazují. Tedy uspořádání jmen zobrazuje uspořádání předmětů ve stavech věcí a věty jsou uspořádány z vět elementárních. Pokud mají věty možnost zobrazovat určitý stav věcí, tak mají smysl.

Obrazová teorie jazyka má konsekvence pro to, co se dá říci, a co lze pouze ukázat. Tedy ovlivňuje to, co spadá do oblastí faktů a co ne. Věty etiky, náboženství, mystiky nemohou nic zobrazovat. Nespadají do oblasti faktů. Dále se Wittgenstein snaží vytyčit hranice našim myšlenkám, snaží se oddělit smysluplné od nesmyslného podle toho, co spadá a co přesahuje hranice fakticity. Tedy, která vyjádření můžeme identifikovat s fakty, a která již ne. Dané rozlišení mezi říkáním, ukazováním a hranicí toho, hraje ve Wittgensteinově pojetí významnou roli. Proto si je probereme v následujících podkapitolách.

⁹⁷ GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, s. 58. ISBN 978-80-7363-077-5.

⁹⁸ TLP 4.0311.

⁹⁹ TLP 4.031.

2.4 Hranice myšlení aneb vedení hranice mezi smysluplným a nesmysluplným

Výchozí záměr Wittgensteinova Traktátu byl již představen v předmluvě. Wittgenstein se snaží najít hranice světa, myšlenek a jazyka. V předmluvě tvrdí, že se snaží „*najít hranice myšlení, či spíše – nikoli myšlení, ale výrazu myšlenek... Hranice se tudíž dá vytyčit jen v jazyce a to, co leží mimo tuto hranici, bude zkrátka nesmysl.*“¹⁰⁰ Snaží se prostě ustanovit to, co je nesmysl, popřípadě to, co se jako nesmysl tváří a to, co spadá do oblasti smysluplných výroků. Vytyčuje hranici výrazům našich myšlenek v rámci jazyka. Smysl výroku spočívá v možnosti zobrazování, ve kterém se myšlenka stává reprezentací – upořádáním obrazových prvků, které se ztotožňují s věcmi ve světě. Aby mohla věta něco zobrazovat, musíme hledat ve světě takovou a takovou situaci.

V podkapitole *Jazyk a myšlenky* jsme vytvořili ekvivalenci mezi myšlenkami a větami. Jazyk samotný nám však může činit nesnáze v tom smyslu, co je vyřčeno a co jeho větami skutečně míníme. Wittgenstein zjišťuje, že jazyk v sobě může nést zárodek problému: „*Jazyk halí myšlenky.*“¹⁰¹ Jak jazyk může halit samotné myšlenky? Ukázali jsme, že věty jsou vyjádřené myšlenky ve větěném znaku, tedy řetězec slov, jež vyjadřuje nějaký smysl. V ideálním případě má vše jasnou logicko-syntaktickou významnost (aplikovatelnost). Nicméně, běžný jazyk – vágní, nepřesný, nejednoznačný – nemá vždy lehce odhalitelnou logicko-syntaktickou významnost, a tak můžeme špatně uchopit jeho logiku.¹⁰² K pochopení dané teze uvažme nyní Wittgensteinův příklad. Slovo „*ist*“ (česky „je“) je jak v českém, tak v německém jazyce používáno ve významu spona, rovnítko, nepřechodné sloveso či jako výraz existence. Výraz má podle Wittgensteina vícero „symbolů“, ale pouze jeden znak. Tedy znak označuje jeden

¹⁰⁰ TLP Předmluva.

¹⁰¹ TLP 4.002.

¹⁰² PHILLIPS, Dawn M. Wittgenstein's 'Picture Theory' and the Aesthetic Experience of Clear Thoughts. In: *NEW SERIES - BD. 14.: Publications of the Austrian Ludwig Wittgenstein Society*. Heusenstamm : Ontos-Verl, 2011, s. 144. ISBN 978-3-86838-115-3.

nebo více symbolů. Dva nebo více symbolů může mít jeden společný znak.¹⁰³ Symbolem Wittgenstein rozumí to, co je částečně smyslově vnímatelné - znak je tím, co je na symbolu smyslově vnímatelné.¹⁰⁴ Znakem se vyjadřují myšlenky, které jsou samy o sobě smyslově nevnímatelné, zatímco symbolem je naopak zase to, co je znakem vyjádřeno v rámci logicko-syntaktické významnosti.

Další Wittgensteinův příklad, ve kterém jazyk halí myšlenky, se týká varianty, ve které mají dva znaky různé symboly. Wittgenstein uvádí příklad výroku: „Zelený je zelený.“¹⁰⁵ První slovo tohoto výroku je osobním jménem a druhé je přídavným jménem. Dva znaky se navenek používají stejně, dva znaky vypadají totožně, ale odlišné jsou jejich symboly. Navenek tedy podobné znaky *symbolizují* v jednom případě vlastní jméno a ve druhém případě *symbolizují* jméno přídavné. Morris zhodnocuje tento traktátový příklad a tvrdí, že vlastní jméno a přídavné jméno se liší nejenom ve významu, nýbrž i v syntaxi. To je podle něho předpokladem k tomu, že mohou existovat různá vyjádření, která mají stejnou syntax, ale odlišné významy.¹⁰⁶

Dva Wittgensteinovy příklady značí jednu, již zmíněnou zásadní eventualitu – filosofický problém. Filosofický problém se zakládá na tom, že jsme neporozuměli logice našeho jazyka – necháme se zvábit vnější stavbou větné konstrukce, aniž bychom udělali logickou analýzu. Na daných dvou případech se demonstruje možnost netransparentnosti jazyka, který nás zavádí za hranice smyslu. Četní filosofové se dopouštěli takovýchto chyb,¹⁰⁷ protože nehleděli na logickou stavbu jazyka a vytvářeli své filosofické konstrukce v rámci našeho jazyka, který je vágní a nepřesný. Proto jazyk halí myšlenky a stává se předmětem filosofických problémů, nepochopili jsme logickou strukturu. Dokud ji řádně nepochopíme, nedokážeme řádně vytyčit hranice toho,

¹⁰³ TLP 3.321.

¹⁰⁴ TLP 3.32.

¹⁰⁵ TLP 3.323.

¹⁰⁶ MORRIS, Michael. *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. London : Routledge, 2008, s. 160. ISBN 0-203-00309-8.

¹⁰⁷ TLP 3.324.

co lze smysluplně říci (myslet). Poté můžeme říci, že veškerá filosofie je v podstatě kritikou jazyka.¹⁰⁸

Nyní si můžeme položit otázku, jak do daného konceptu spadají myšlenky? Nechají se myslet nesmysly, případně lze říkat nesmyslné věty? Ústředním bodem Wittgensteinovy logické konstrukce filozofického systému bylo najít hranice světa, myšlenek a jazyka. Hranice se podle předmluvy k TLP nechají vytyčit pouze v jazyce, protože pouze v jazyce lze formulovat výrazy pro nesmysly, které překračují hranice toho, co lze říci. Můžeme formulovat nesmysl, zatímco v myšlení si myslet nesmysl nemůžeme – nelze myslet nelogicky¹⁰⁹. Nemůžeme si myslet něco, co se myslet nedá, ani nelze rozlišit myšlenky na legitimní a nelegitimní. Tedy nemůžeme jednoduše udělat výčet myšlenek, které jsou nemyslitelné. Podle Glombíčka se Wittgenstein v předmluvě nesnaží omezovat myšlení, ale pouze vyjadřování. Nesmysly můžeme pouze říkat, myslet si je nelze.¹¹⁰ Jazyk nám vytyčuje hranice myslitelného tím, že jsme schopni správně používat větné znaky, a tak určit hranice ne výčtem nemyslitelných skutečností, nýbrž tím, že jsme schopni se pohybovat po hranici vyslovitelného a nevyslovitelného. Tím vytyčujeme hranice uvnitř našeho jazyka. Pokud chceme vytyčit hranici, musíme vyjádřit myšlenky v jasných větách, pouze tak se vyhneme větám nesmyslným – tak, že jasně znázorníme vyslovitelné.¹¹¹

Nyní si můžeme položit otázku, co na to logika a filosofie? Mohou tyto dvě kategorie spadat do oblasti faktuelní? Wittgenstein ve větě TLP 5.473, ale i dříve v Zápiscích ze dne 22. 8. 1914 konstatoval, že logika sama se musí o sebe postarat.¹¹² Logika i filosofie jsou něčím nezobrazujícím, nevysvětlujícím, ale přesto něco značí. Podle Kolmana dané konstatování souvisí s oním koncem, kde končí hranice faktivity a kde též můžeme logiku odlišit od jiných zdrojů poznání. V Traktátu je tento konec určen hranicemi faktivity, tedy tím, kdy určité tvrzení

¹⁰⁸ TLP 4.0031.

¹⁰⁹ TLP 3.03.

¹¹⁰ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 36. ISBN 978-80-7465189-2.

¹¹¹ TLP 4.116.

¹¹² NB 22. 8. 1914.

můžeme považovat za tvrzení vyjadřující nějaký fakt a kdy už ne.¹¹³ Kolman dále pokračuje a dodává na základě Kantovy transcendentální dialektiky, že logika a filosofie vedou abstraktní hranice mezi smyslem, tedy tím, co lze zobrazit/říci a samotným nesmyslem. Zároveň ani logika ani filosofie nespádají na jednu stranu dané hranice, logika a filosofie tuto abstraktní linii přímo vedou. Tvoří hranici. Filosofie a logika nejsou smysluplné ani nesmysluplné (unsinnig), ale bezsmyslné (sinnlos), jinak by patřily do sfér, které vymezují.¹¹⁴ Jak jsme uvedli výše, hranice jsou vedeny zevnitř - prostřednictvím jazyka - tak, že ukážeme, co smysl má.

Nyní jsme obecně řekli, že limity samotného smyslu jsou založeny na logice. Sama logika nemůže zobrazovat nějakou možnou situaci ani její logické konstanty.¹¹⁵ Věty logiky jsou bezsmyslné, stejně tak i kontradikce a tautologie, které v podstatě nemohou nic zobrazovat, pouze zrcadlí pevnou strukturu mezi prvky. Věty logiky nic neříkají.¹¹⁶ Za tautologické věty bychom mohli jmenovat věty logiky a matematiky, neboť jsou pravdivé, i když nic nezobrazují. Jsou to prázdné obrazy, nemají smysl. Buď jsou v každém možném světě pravdivé (tautologie), nebo vždy nepravdivé (kontradikce).¹¹⁷

Vedle vět bezsmyslných také existují věty, které jsou nesmysluplné a smysluplné. Věty, které mají smysl, spadají pod možnost principu bipolarity v rámci pravdivostních podmínek. Jejich pravdivost a nepravdivost je založena na základě porovnání se skutečností. Obsah vět nesmysluplných se týká překročení hranic smyslu. Tedy, že některým znakům našich vět jsme nepřiradili význam. Snažíme se o něčem referovat, ale překračujeme hranice smyslu/vyslovitelného. Dané nevyslovitelné se pokaždé týká otázek hodnot, protože hodnoty se nemohou vyskytovat v tomto světě, existují mimo něj. O větách nesmysluplných nelze říct, zdali jsou pravdivé nebo nepravdivé.

¹¹³ KOLMAN, Vojtěch. *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2017, s. 55. ISBN 9-788070074985.

¹¹⁴ Tamtéž s. 57-58.

¹¹⁵ TLP 4.0312.

¹¹⁶ TLP 6.11.

¹¹⁷ TLP 4.461.

Pravdivost věty je založena na tom, zdali je obrazem skutečnosti.¹¹⁸ Problém je, že některé věty mohou svou gramatickou skladbou vypadat jako věty tohoto světa, ale důslednou logickou analýzou odhalíme jejich nesmyslnost. Pouze to, co je „ve světě“, může být vysloveno, a to, co je transcendentální, leží za hranicemi nevyslovitelného. Vše, co překračuje hranice fakticity, se stává nesmyslem, který nic nezobrazuje. O etice, estetice, logické formě, náboženství, solipsismu a filosofii nelze nic říct. Smysl má pouze faktuální diskurz.

Pokud tedy platí faktuální diskurz, ale zároveň lze říci pouze to, co spadá do oblasti co je tak a tak, tak filozofie postrádá smysl a vyjadřuje pouze něco „vyššího“. Wittgenstein to shrnuje a tvrdí že: „většina otázek sepsaných k filosofickým záležitostem není nepravdivá, nýbrž nesmyslná. Na takovéto otázky vůbec nemůžeme odpovědět, můžeme jen podchytit jejich nesmyslnost. Většina otázek a vět filosofů stojí na tom, že nerozumíme logice našeho jazyka.“¹¹⁹ Pokud jsou veškeré filosofické snahy o vysvětlení podstaty světa, logiky a etiky (v podstatě i všechny věty Traktátu) již předem odsouzeny k nezdaru, má vůbec smysl zabývat se filozofickým uchopením těchto témat? Ve větě 4.111 Wittgenstein konstatuje, že filozofie nepatří mezi přírodní vědy, nýbrž že se jedná o aktivitu, která má za cíl logické ujasňování myšlenek. Tím, že vymezíme hranice nemyslitelného zevnitř přes myslitelné¹²⁰ Denní chléb filozofické práce je založený na odhalování nesmyslných výrazů za pomoci logické analýzy tak, že odhalujeme výrazy, kterým jsme nepřidali smysl. Filosofická práce je založena na tom, že vytyčuje hranice výrazům našich myšlenek tím, že vyjadřuje nevyslovitelné skrze vyslovitelné.

V této podkapitolce jsme nastínili, co lze vyslovit a kam spadají hranice fakticity. Filosofické problémy stojí zejména na tom, že jsme nepochopili, jak funguje náš běžný jazyk, který je podle Wittgensteina logicky v pořádku. Traktát je snahou o zmírnění potřeby klást si otázky na filosofické problémy. Nutkání klást si složité otázky podle Wittgensteina nikdy nezmizí, poněvadž se ukazuje,

¹¹⁸ TLP 4.06.

¹¹⁹ TLP 4.003.

¹²⁰ TLP 4.112-4.114.

*jak málo se dosáhne tím, když se (filosofické problémy) vyřeší.*¹²¹ Kniha pouze ukazuje, nikoliv říká, jak se vyvarovat formulaci filosofických problémů.

3 Etika Traktátu

Nahlížet na etiku Ludwiga Wittgensteina pouze z jednoho pohledu může být velmi problematické, poněvadž v případě raného Wittgensteina můžeme vidět filozofického logika, který se snaží za pomoci logické analýzy odhalit zmatek v zacházení s běžným jazykem, zatímco v případě druhém máme filozofa, který tvrdí o hodnotách, etice, mystice a náboženství, že jsou v našem životě velmi důležité, dokonce rámcující život. Zdá se, že v daném přístupu vzniká jistý rozpor, dichotomické členění. Rozpor však spatřujeme pouze v určitém momentu. V raném filozofově díle je třeba hledat konkrétní filosofické nauky, nechávat je komplexně jako jeden celek. Po předchozí kapitole, která se podrobně zabývala obrazovou teorií, můžeme přejít ke zkoumání Wittgensteinovy „etické“ části knihy.

3.1 Co je etika?

Wittgensteinova etická zkoumání nejsou v Traktátu příliš zřejmá, poněvadž se dílo tváří jako další spis z filosofické logiky, ve kterém jsou stanoveny podmínky pro rozlišování smysluplných a nesmyslných výroků. Stanovuje hranice fakticity, které jsou nadsazeně rámcovány logikou. Posléze Wittgenstein vede čtenáře k „legendárnímu“ paradoxu - to abychom uznali pouze věty přírodovědy, tedy věty, které splňují kritéria smysluplnosti, a věty, z nichž je formulovaný Traktát, uznali jako nesmyslné.

Dané konstatování paradoxu ústí v mlčení, co ale Wittgenstein míní mlčením? Zdá se, že druhá část knihy, o které se zmínil Fickerovi (jímž se budeme v následující kapitole zabývat), se týká etiky. O etických propozicích

¹²¹ TLP Předmluva.

můžeme pouze mlčet, nemůžeme o nich nic smysluplného říct. Wittgenstein je ale nechtěl zavrhnout úplně. Co tedy obecně mínil etikou?

Etiku nelze vyslovit, podle Wittgensteina si přesto zachovává svoji důležitost. Dva Wittgensteinovi slovní mentoři, Frege a Russell, neporozuměli jeho metafyzickému dílu. Pokládali jej za dílo filosofické logiky, které se zabývá analýzou a metodologickými a teoretickými problémy při zkoumání jazyka. Nikde v Traktátu ani v Zápiscích není uvedena přímá definice etiky; pouze o ní tvrdí, že spadá do sféry „vyššího“.¹²² Přímochaře sděluje, že smysluplné věty nemohou vyjadřovat nic vyššího a věty etiky nemohou být smysluplnými výroky. Tedy pokud mluvíme o hodnotách, popřípadě o náboženství, vždy se dané konstatování vztahuje k něčemu, co přesahuje empirii. Wittgensteinovými slovy: „*Je jasné, že etika se nedá vyslovit. Etika je transcendentální. (etika a estetika jsou jedno).*“¹²³

Dané konstatování je asi nejpřímějším a nejjasnějším tvrzením, které Wittgenstein o etice v Traktátu vysloví. Jinak jsou jeho názory ohledně etiky velmi sporadické a nepříliš časté. Obsáhlejší výklad etiky podává až ve své věhlasné *Přednášce o etice*¹²⁴ a v diskuzi s vídeňskými novopozitivisty.¹²⁵ Jednotícím prvkem jeho raného a středního období může být fakt, že Wittgenstein jednak kritizuje jakékoliv pokusy říct cokoli o etice a rovněž to, že nikdy nepodává etickou teorii o tom, co etika je a zdali existuje nebo ne. V diskuzi s novopozitivisty podotýká, že snaha říct cokoli etického je pouhým „*žvaněním*“, tedy nabíháním na hranice našeho jazyka. Pokaždé, když se snažíme říci něco etického v otázce hodnot, tak se jedná o pouhý pokus vyslovit něco, co vyslovit nelze.¹²⁶ Etika není forma určitého moralizování, ani doslovné a konstruktivní vytváření moralistických teorií. Wittgensteinovy názory na etiku, podle Remišové, jsou odlišné od chápání etiky jakožto praktické filozofie. Wittgensteinova etika nepodává doslovný návod, jak jednat, hledat nové normy

¹²² TLP 6.42.

¹²³ TLP 6.421.

¹²⁴ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Přednáška o etice*. Organon F : Filozofický časopis. 1995, XII.(1): s. 72-79.

¹²⁵ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, 266 s. ISBN 0-631-13469-7.

¹²⁶ Tamtéž s. 68-69.

či se zabývat pravdivostí morálních soudů. Etika také není pojata v aristotelském smyslu, jako mravnost sama o sobě, ani jako věda, která se zabývá mravností.¹²⁷ Etika, ekvivalentně náboženství a mystika, nemohou patřit mezi přírodní vědy a nelze o nich tedy říci nic smysluplného, mohou pouze ukazovat něco, co je „vyšší“.

Vyšší se nedá vyjádřit v našem běžném jazyce, a pokud se o to pokusíme, skončí to zmarem. I přes jazykový neúspěch o vyjádření vyššího se vyšší dotýká našeho života. Zejména slouží k řešení *problémů života*, které Wittgenstein zmiňuje v Zápiscích, ve kterých tvrdí, že: „*řešení problémů života vidíme na tom, že tento problém zmizí*“¹²⁸ Problémy života se netýkají tohoto světa, jdou mimo náš samotný svět a nedají se vyjádřit slovy, která jsou vhodná pro vyjádření faktů. Remišová dané konstatování zhodnocuje a tvrdí, že obsah nesmyslných vět se vztahuje na hodnoty, o kterých se nedá tvrdit, zdali jsou pravdivé nebo nepravdivé. Smysluplné věty se týkají světa faktů, a tak se hodnoty nemohou nacházet v tomto světě. Jsou mimo něj, stejně tak i etika. Nesmyslné věty etiky lze pouze ukázat.¹²⁹ Etika přesahuje smyslovou zkušenost a stává se stejně jako logika podmínkou tohoto světa.

Etika, mystika a náboženství hrají v našem životě důležitou roli, protože nám pomáhají řešit problémy života. Co ale etické problémy? Christensenová tvrdí, že pokud se snažíme řešit nějaký etický problém, tak to na prvním místě nezmění skutečnost, že jsme před samotným objevem etiky žili dobře. Samotná etika a její problémy nejsou teoretické otázky, není to forma určitého vědění. Etika sama není hádankou, kterou bychom museli řešit.¹³⁰ Christensenová posléze reaguje na Wittgensteinův bod ohledně *vymizení problémů života*, který jsme uvedli výše a tvrdí: “*The answer to a theoretical problem provides us with something new, new information for example, or with a theory that bridges a*

¹²⁷ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-02-21]. s. 172-173. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

¹²⁸ NB 6. 7. 1916.

¹²⁹ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-02-21]. s. 171. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

¹³⁰ CHRISTENSEN, Anne-Marie S. Wittgenstein and Ethics. In: KUUSELA, Oskari a Marie MCGINN. *The Oxford handbook of Wittgenstein*. New York : Oxford University Press, 2011, s. 798. ISBN 978-0-19-928750-5.

*former gap in our understanding, but it seems vital for Wittgenstein to stress that ethical problems are different, and that neither philosophical nor theoretical answers will help us here.*¹³¹ Teoretické uchopení etických znalostí a vytváření teoretických diskurzů v etice je podle Wittgensteina nesmyslné a jedná se jen o pouhé *žvanění*. Běžným používáním jazyka vytváříme problémy, které vlastně neexistují. Snažíme se jej používat v „transcendentálních“ termínech, které překračují hranice vyslovitelnosti, potažmo v termínech přesahující naši smyslovou zkušenost. Etika se nedá vyslovit, lze jenom ukázat.

3.2 Nevyslovitelno

3.2.1 Nenapsaná důležitá část Traktátu - dopis Fickerovi

Ústřední látka a takřka zjevný profil Traktátu se pohybuje kolem témat, které mají logický charakter nejen obsahem díla, ale i spojením s Russellem a vídeňskými novopozitivisty. Pojednává zejména o obrazové teorii významu, epistemologii, atomistické ontologii a vědě. Méně zjevná témata jsou charakterizována tím, že stojí v opozici k logické části, ale soudobě jsou i její nezbytnou součástí. Wittgenstein je charakterizuje tím, že o nich mlčí; jsou mystické a důležité (etika, estetika, vůle, náboženství).

Co je ale tím důležitým? Pokud to nespécifikujeme, můžeme říct, že „to temné“. Wittgenstein je ale mnohem konkrétnější v dopise nakladateli Fickerovi a představuje důležitou pointu knihy: *„The Book's point is an ethical one. I once meant to include in the preface a sentence which is not in fact there now, but which I will write out for you here, because it will perhaps be a key to the work for you. What I meant to write, then, was this: My work consists of two parts: the one presented here plus all that I have not written. And it is precisely this second part that is the important one.*“¹³² Po dopsání Traktátu se

¹³¹ Tamtéž s. 798.

¹³² ENGELMANN, Paul, *Letters from Ludwig Wittgenstein: With a Memoir*. New York : Horizon Press, 1968, 143-144. ISBN 0-8180-1319-2.

Wittgenstein snažil vydat svou knihu; domnívá se, že dokázal vyřešit veškeré problémy s definitivní platností. Vydavatelé však dílo odmítají. Po nezdaru u vydavatelů, kteří tisknou knihy Krause, Weininger a Fregeho, se Wittgenstein snažil přiblížit knihu čtenáři, kterému musí ukázat její pointu, neboť není přímo kompetentním čtenářem daného tématu. Proto daná volba přichází na vydavatele Ludwiga von Fickera. S rakouským jemnocitem mu sděluje, že se jeho kniha skládá ze dvou částí, napsané a nenapsané. Právě nenapsaná část, z výše uvedeného citátu, je důležitá a týká se etiky.

Vodítko, které předkládá Fickerovi poukazuje na to, že etika je něco důležitého, vyššího a má nějakou absolutní hodnotu. Kniha má obsah – obrazovou teorii, ale skutečná hodnota tkví v tom, že čtenářovi ukáže, co je skutečně důležité tím, že o tom pomlčí. Hodnoty, potažmo etika, leží za hranicemi světa a jsou knihou vymezeny takříkajíc zevnitř, ale nechají se vymezit jen takto.¹³³ V podstatě se raná Wittgensteinova strategie, kromě vytvoření samotného logického obsahu knihy, potýká s problémem, jak vysvětlit existenci hodnot ve světě, který je konstituovaný z faktů. Přičemž víme, že hodnoty nemohou existovat v tomto světě. Wittgensteinovy obskurní poznámky k danému tématu rozlišení hodnot a faktů jsou nejasné a neúplné, proto se pokusíme podívat na daný problém v následujících dvou podkapitolách.

3.2.2 Rozlišení mezi říkáním a ukazováním - dopis Russellovi

Tractatus-logico philosophicus byl svým autorem zamýšlen jako teoretický spis z filosofické logiky pro kompetentní čtenáře jako je Russell a Frege. Fickerovi byla pointa knihy prezentována jako etická; Russellovi danou skutečnost nesdělil, neboť očekával, že kompetentní čtenář jako Russell či Frege na etické východisko Traktátu přijde na základě vlastní četby. V korespondenci z 19. srpna 1919, kterou Wittgenstein vedl se svým cambridžským mentorem, filozof sděluje, že: „*Hlavní věcí je teorie o tom, co větami – tj. jazykem – může*

¹³³ Tamtéž s. 143-144.

*být říkáno (a, což je totéž, myšleno), a co větami vyjádřeno být nemůže, nýbrž může být pouze ukázáno. To je, domnívám se, hlavní problém filosofie.*¹³⁴ Abychom mohli být schopni vyřešit problémy filosofie musíme, podle Wittgensteina, vidět kruciální distinkci mezi tím, co lze říci, a co lze ukázat. V Traktátu definice distinkce přímo uvedena není, ale Wittgensteinův vydaný spis je koncipován jako přímá manifestace tohoto rozlišení; jen ten, kdo rozpozná věty Traktátu jako nesmyslné, a vystoupá po pomyslném žebříku, tak rozpozná, že věty TLP jsou nesmyslné.¹³⁵ Věty Traktátu se snaží sdělit svůj smysl, nic neříkají, ale něco ukazují.

Dále je distinkce mezi říkáním/ukazováním již obsažena v dopise Fickerovi, ve kterém je rozlišena napsaná část knihy, která se „pokouší“ něco vyslovit, a druhá, nenapsaná část - ta důležitá, která je charakterizována mlčením. V předmluvě k Traktátu, ale i v jeho samotném závěru se mluví o říkání a ukazování. V prvním případě „*Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem nelze mluvit, k tomu se musí mlčet.*“¹³⁶ a ve druhém případě: „*O čem se nedá mluvit, k tomu se musí mlčet.*“¹³⁷ Glombíček k tomu dodává, že Wittgensteinovou snahou bylo klasifikovat systematické rozlišování sémantických kategorií říkání a ukazování, jež Russell přehlédl, abychom mohli specifikovat kritéria smysluplného výrazu myšlenek.¹³⁸ Dopis Russellovi nám přímo sděluje distinkci mezi říkáním a ukazováním, předmluva a závěr také, ale v dopise Fickerovi je velmi zdůrazněna nenapsaná část knihy, ve které odkazuje na důležitost etického.

Co si ale máme představit pod pojetím těchto dvou sémantických kategorií? Abychom mohli spatřit podstatu rozlišení mezi říkáním/ukazováním, promysleme následující příklad tohoto rozlišení. A. W. Moore zmiňuje obecný příklad, který nalézá v Traktátu v paragrafech 5.633-5.6331. Wittgenstein charakterizuje zorné pole v daných odstavcích jako pole možných myšlenek. V

¹³⁴ MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 173. ISBN 80-85906-23-6.

¹³⁵ TLP 6.54.

¹³⁶ TLP Předmluva.

¹³⁷ TLP 7.

¹³⁸ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 54. ISBN 978-80-7465189-2.

zorném poli určité osoby je dán popis toho, co pole obsahuje; potažmo nebere se ohled na to, co je vně daného pole. Moore podotýká, že i když uděláme kompletní soupis toho, co je viděno v zorném poli, tak to neobsahuje to, co lze vidět z krajního bodu zorného pole. Tedy, nechce dělat kompletní soupis toho, co je v daném zorném poli, daný popis podle něho obsahuje něco navíc, co se v samotném popisu manifestuje (v popisu zorného pole jsou slova jako „vlevo“ a „vpravo“). Takže v popisu existuje něco, co nelze říci, ale co je ukázáno skrze to, co může být řečeno.¹³⁹ Moore dále podotýká, že to, co lze ukázat v sobě uchovává pojetí určitého *rámce* (framework), který tvoří vnější limity toho zorného pole. Každé pole je určeno jako ohraničený celek, prostor, ve kterém se manifestuje to, co lze říci, ale jeho vnější limity lze jen ukázat. Co lze ukázat, jsou hranice a také to, co leží za hranicí tohoto ohraničeného pole (např. metafyzický subjekt – vůle). To, co lze říci, je to, co je dáno v zorném poli, a to, co můžeme ukázat, se vztahuje na samotný rámec (jeho formu).¹⁴⁰ Co se tedy míní ohraničeným polem/rámcem je svět, to co je tak a tak. Jeho forma je zkrátka to, lze jen ukázat.

Metafyzický subjekt do našeho příkladu také zapadá, poněvadž v zorném poli není obsaženo jeho oko, které zorné pole zabírá. Metafyzický subjekt nepatří světu, je jeho hranicí¹⁴¹, tvrdí Wittgenstein. Oko je vnějším limitem daného vizuálního pole, stejně tak subjekt je vnější hranicí tohoto světa, a tak není v tomto světě. Nemůžeme o něm nic říct – „není žádný myslící, představující si subjekt.“¹⁴² Co daný příklad se zorným polem znamená pro náš bazální zájem o etiku, když nositel etiky nemůže být v tomto světě. Je etično vynecháno z pole vyslovitelnosti? Lze ukázat/vyjádřit? Je etično vůbec možné?

Pojetí nevyslovitelnosti, potažmo rozlišení mezi smysluplnými propozicemi a tím, co se ukazuje, zasluhuje určitou kategorizaci. Například Wittgensteinova žačka G. E. M. Anscombová tvrdí, že pojetí nevyslovitelnosti, toho, co se

¹³⁹ MOORE, A. W. On Saying and Showing. In: *Philosophy* [online]. 1987, roč. 62, č. 242. [cit. 2018-03-11]. s. 474. DOI: 10.1017/S0031819100039048. Dostupné z: <http://www.hep.man.ac.uk/u/kirano/phil30251/tractRead/moore.pdf>

¹⁴⁰ Tamtéž s. 474-75.

¹⁴¹ TLP 5.632.

¹⁴² TLP 5.631.

ukazuje, má široké uplatnění, jenž se nechá aplikovat na celé dílo. Tvrdí: „*There is indeed much that is inexpressible-which we must not try state, but must contemplate without words.*“¹⁴³ Její pojetí nevyslovitelná zasahuje do oblasti, ve které nelze nic formulovat, vložit do slov, ale skutečný smysl se manifestuje skrze ukazování. Jedná se o akt, ve kterém nic neříká, ale ukazuje. Kniha jako celek také něco ukazuje, podává svůj smysl tak, že ukáže, jak naše filosofické nesnáze a formulace stojí na nepochopení jazykové logiky.

Ale abychom nebyli tak obecní, můžeme uvést autora, který vytvořil kategorizaci toho, co je spojováno s pojetím nevyslovitelnosti v Traktátu. Hans-Johann Glock shrnuje pojetí nevyslovitelnosti do šesti základních uskupení: 1) logická forma je společná, jak propozicím, tak tomu, co zobrazují; 2) význam znaků a smyslu propozic; 3) logické vztahy mezi propozicemi 4) logicko-syntaktická kategorie znaků; 5) struktura myšlenky a světa (hranice myšlenky jsou určeny zevnitř 6) mystické (nevyslovitelnost hodnoty).¹⁴⁴ Všechno dané se nějak ukazuje a nelze vyslovit. V rámci rozčlenění nevyslovitelná nelze rozlišit, které uskupení témat, jež je vyabstrahováno z autorských pasáží v Traktátu, je podstatnější. Upozorníme na ty, které se týkají našeho bodu zájmu - Wittgensteinovu etiku.

Explicitní přímá distinkce říkání/ukazování se poprvé objevuje v Traktátu v paragrafu 4.022, ve které Wittgenstein tvrdí, že: „*Věta svůj smysl ukazuje. Věta ukazuje, jak to je, když je pravdivá. A říká, že to tak je.*“¹⁴⁵ Věty ukazují svůj smysl a říkají, že nějaká situace je aktuální. Pokud zobrazený stav věcí skutečně existuje, věta je pravdivá; a pokud ne, je nepravdivá. Smyslem věty se stává aktuální situace, kterou znázorňuje.¹⁴⁶ Pravdivost a nepravdivost věty je založena na základě porovnání se skutečností, na základě pravdivostních podmínek. Co ale logická forma, můžeme ji znázornit ve větě? Ne. Logická forma se ve větě pouze

¹⁴³ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. 2. vyd. New York : Harper & Row, Publishers, 1965, s. 19.

¹⁴⁴ GLOCK, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. [1.vyd.] Cambridge : Blackwell Reference, 1996, s. 331. ISBN 0631185372.

¹⁴⁵ TLP 4.022.

¹⁴⁶ TLP 4.021.

zrcadlí, věta jí vykazuje.¹⁴⁷ Právě logická forma je to, co věta sdílí se znázorněnou situací, jež je charakterem možností nastání nebo nenastání určitého stavů věcí. Logickou formu může věta pouze ukázat, nikoliv říci¹⁴⁸, protože víme (viz kapitola 2.3), že logická forma je právě tím, co má obraz se zobrazenou skutečností společné.

První přímá explicitní poznámka o říkání a ukazování nás dovádí k šestému bodu Glockova seznamu, jež je pro naše etické pojednání zásadní. Glock v šestém bodě zmiňuje nevyslovitelné, které je mystické. Mystično Wittgenstein identifikuje v bodě 6.522: „*Něco je přece nevyslovitelné. To se ukazuje, je tím, co je mystické.*“¹⁴⁹ Podle Wittgensteina existuje nevyslovitelné mystično, poněvadž vše, co má normativní charakter, a nemá povahu faktů, spadá do oblasti nevyslovitelná a nelze vyslovit. Do této kategorie spadají věty etiky, logiky, estetiky, které nic nezobrazují a ani v podstatě nemohou, protože postrádají společnou logickou formu se zobrazovaným. Všechny věty, které se snaží říct něco navíc, něco vyššího, jsou uznány jako pseudo-věty, které nic neříkají.

Wittgenstein se snaží oddělit smysluplné věty od nesmyslných vedením hranic v jazyce. Tedy odlišit věty, které mají smysl, od vět, které smysl postrádají, které jsou nesmyslné. Wittgensteinovou základní koncepcí, pocházející z předmluvy jediné vydané knihy je, že: „*co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem nelze mluvit, k tomu se musí mlčet.*“¹⁵⁰ Základní koncepci lze vztáhnout na tyto dvě striktní kategorie smysluplných a nesmyslných vět. Petr Glombíček ale připouští, že existuje i *střední oblast nevyslovitelného mystična*, které z jedné strany nelze vyslovit jako věty smysluplné, ale z druhé strany nejsou jednoduše nesmyslem (věty, které nic neříkají, ale ani nic neukazují).¹⁵¹ Právě do této střední oblasti spadají věty filosofie a logiky, které se tváří jako

¹⁴⁷ TLP 4.121.

¹⁴⁸ TLP 4.1212.

¹⁴⁹ TLP 6.522.

¹⁵⁰ TLP Předmluva.

¹⁵¹ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 181. ISBN 978-80-7465189-2.

smysluplné, ale nemohou ze své podstaty být větami, které rozšiřují naše poznání. Dokonce mohou mít pravdivostní hodnotu.

Těmito „středními“ větami podle Glombíčka můžeme něco mínit, ale nelze o nich v traktátovském diskurzu nic říci, můžeme je pouze pronést a formulovat.¹⁵² Nerozšiřují naše poznání, překračují hranice, které jsme stanovili v jazyce, rozhodně jimi něco můžeme mínit, tedy ukazovat. Wittgenstein zmiňuje pravdu o solipsismu (TLP 5.62) nebo slavný Wittgensteinův žebřík, ve kterém věty rozpoznáme jako nesmyslné, když vystoupíme nad ně (TLP 6.54). Vždy se snažíme těmito větami něco vyslovit, něco, co podle traktátovského diskurzu nelze říci, ale ani toto vyslovené není implicitního charakteru, ale má povahu ukázaného. Podobné je to s větami etiky, nelze o nich nic říct, v podstatě neřekneme o nich zhora nic, ale můžeme je vyslovit, něco jimi vyjádřit. Tváří se jako věty smysluplné, ale po důsledné logické analýze odhalíme, že jednomu z jejich prvků nebyl přiřazen význam. I přesto jsou pro nás tyto věty důležité, přestože se k ničemu nevyjadřují.

3.2.3 Důležitost etiky

Výše citovaná věta 6.522 nejvíce odráží svůj smysl v pojetí filosofie. Wittgenstein tradiční filosofii odmítá, tvrdí, že filosofové se snaží nalézt odpovědi tam, kde nelze položit ani otázku¹⁵³. K větě 4.003 jsme uvedli, že tradiční filosofie stojí na pojmovém zmatku, na zdánlivě logické formě, která přičítá filosofickým tezím smysluplnou hodnotu, ale ve skutečnosti spadá do oblasti nesmyslů. Filosofie by měla být založena na větech přírodovědy, jež s filosofií sice nemají nic společného, ale s jejich pomocí dokážeme odhalit zmatek v používání jazyka.¹⁵⁴ Filosofie je poté praxí (objasňováním), při které odhalujeme vše, co nelze vyslovit. Pomocí této revidované filosofie se snažíme nahlížet na svět správně.

¹⁵² Tamtéž s. 182-183.

¹⁵³ TLP 6.5.

¹⁵⁴ TLP 6.53.

Problémem filosofie je to, že nás odcizuje našemu běžnému jazyku, pokouší se říct něco, co nelze, zatímco mystika se nepokouší vyslovit nic. Mystika celistvě nesměruje svůj zájem na to, *jak* svět je, nýbrž se zajímá o to, *že* svět je.¹⁵⁵ Mystika je v podstatě pohled a pociťování světa, nesnaží se o něm cokoli říct.¹⁵⁶ Zde vidíme rozdíl mezi pojetím filosofie a mystiky, o kterých se sice nedá nic vyslovit, ale jejich celkový záměr se liší.

V této chvíli by bylo vhodné krátce nastínit pojetí světa a hodnot, které jsou nevyslovitelné a spadají do oblasti, jež Glock charakterizoval jako mystické, a tak ukázat, proč je etika důležitá. Hodnoty nenáleží do tohoto světa. Smysl světa musí ležet mimo něj. Existuje-li nějaká hodnota, tak musí ležet vně dění a bytí. Děním a bytím rozumíme vše, co je tak a je nahodilé, zatímco hodnoty jsou nenahodilé a nemohou ležet *ve světě*.¹⁵⁷ Hodnoty nemohou ležet ve světě, neboť jsou umístěny mimo něj a jsou nenahodilé vůči faktům. Hodnoty, jako náboženství, etika a estetika jsou nadpřirozené a leží vně říše faktů. Wittgenstein je vyčleňuje mimo náš svět, podle něho nemohou být vyjádřeny v našem jazyce, poněvadž se vztahují k něčemu, co přesahuje náš svět. To, co je dokáže pojmut, je subjekt. Subjekt nepatří do tohoto světa, je jeho hranicí.¹⁵⁸ Metafyzický subjekt, který vytváří hranici tohoto světa, je odlišný od běžného psychologického subjektu, který je chápán jako lidské tělo či lidská duše¹⁵⁹, je nositelem etiky, specifiky vůle. Metafyzický subjekt, nositel vůle, pracuje s hodnotami jako je dobro nebo zlo, které se nenacházejí ve světě faktů, leží mimo tento svět, poněvadž představují to, co je „vyšší“¹⁶⁰ – transcendentální, a tak o nich nemůžeme nic říct.

O metafyzičnu, respektive o hodnotách, etice a filosofii nemůžeme podle traktátovského diskurzu říci nic, spadají do oblasti nevyslovitelná. Nicméně taková stanoviska něco ukazují: „*Rules of life are dressed up in pictures. And these pictures can only serve to describe what we are to do, not justify it.*“

¹⁵⁵ TLP 6.44.

¹⁵⁶ TLP 6.45.

¹⁵⁷ TLP 6.41.

¹⁵⁸ TLP 5.632.

¹⁵⁹ NB 2. 9. 1916, TLP 5.641.

¹⁶⁰ TLP 6.432.

*Because they could provide a justification only if they held good in other respects as well. I can say: "Thank these bees for their honey as though they were kind people who have prepared it for you"; that is intelligible and describes how I should like you to conduct yourself. But I cannot say: "Thank them because, look, how kind they are!"--since the next moment they may sting you.*¹⁶¹ Hodnoty samy o sobě nemůžeme ničím ospravedlnit, nelze je jednoduše ospravedlnit jako věty, které spoléhají na empirická fakta. Dobro a zlo neexistuje v tomto světě, nelze dokázat, že tady existuje dobro nebo zlo. Existují skrze metafyzický subjekt, který je pojímá vůlí. Proto zbývá prostor pro manipulaci s hodnotami pouze v tom smyslu, že se nechají tato hodnotová vyjádření o vnějším světě chápat pouze čistě prakticky jako čin, který nemáme směřovat do světa. Glombíček přitaká a tvrdí: „Právě v tomto ohledu je smysl knihy skutečně etický, totiž praktický. Filosofie jako teorie tady nemá co říct, na místě je čin. Oblast etična je skutečně významná, ale jako prostor jednání. Nikoli jako námět k řeči, přinejmenším ne k teoretizování“¹⁶²

3.3 Etika jako transcendentální a transcendentní

Wittgenstein ve svém raném období hovoří o etice, která je transcendentální ale i transcendentní zároveň. Později ve své *Přednášce o etice* tvrdí, že etika je pouze nadpřirozená¹⁶³, což by naopak odpovídalo výrazu transcendentální, který Wittgenstein užívá v Traktátu ve větě 6.421, ve které podotýká, že etika se nedá vyslovit, tudíž etika je transcendentální.¹⁶⁴ Dále také v poznámce ze Zapisníků ze dne 30. 7. 1916 píše o etice jako o transcendentní.¹⁶⁵ Jeho nahlížení na etiku buď jako transcendentní či jako transcendentální, má co dočinění s jeho pojetím logiky, poněvadž se zdá, že logika i etika se mohou společně propojit v některých bodech, neboť mají podobné základní atributy, ale rozhodně nemohou mít

¹⁶¹ WITTGENSTEIN, Ludwig. *Culture and Value*. 2. opr. vyd. Oxford : Blackwell, 1998, s. 34. ISBN 0631205705.

¹⁶² GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 59. ISBN 978-80-7465189-2.

¹⁶³ LE s. 75.

¹⁶⁴ TLP 6.421.

¹⁶⁵ NB 30. 7. 1916.

společný výchozí bod. Tedy, že etika nemá a nemůže mít logické konstanty; logika tvoří a vytváří hranice vyjádřitelného, zatímco etika je něčím, co se stává po vytyčení podmínek smysluplnosti tím, co překračuje hranice a nelze vyjádřit ve smysluplných větách. To ale neznamená, že etika ztrácí svoji vážnost, pouze bychom si měli dát pozor na filozofické uchopení etických témat. Abychom tedy mohli porozumět tomu, co Wittgenstein míní transcendentálním či transcendentním, musíme se podívat na společný atribut, popřípadě společné propojení etiky a logiky.

Wittgenstein zmiňuje v Zápiscích ze dne 24. 7. 1916 že „*Ethics does not treat of the world. Ethics must be a condition of the world, like logic.*“¹⁶⁶ Logika a etika jsou podmínkami tohoto světa. Logika se sama ve větě pouze zrcadlí, tudíž logickou formu věty nemůžeme znázornit.¹⁶⁷ Logika faktů se zastoupit nedá, můžeme pouze ukázat logickou formu skutečnosti. Christensenová dodává, že logika se ze své podstaty neformuluje obecnou pravdou, ale je pouze normou či pravidlem, jež slouží k reprezentaci skutečnosti. Logika vytváří podmínky pro reprezentaci, ale v rámci reprezentace nemůžeme znázornit logickou formu; logiku můžeme pouze ukázat jako nutnou podmínku k vytváření reprezentací.¹⁶⁸ Logická forma se v jazyce nedá vyjádřit, ona se v něm manifestuje. Zprostředkovává pouze vztah mezi reprezentací a reprezentovaným, mezi světem a jazykem. Logika tedy není jakousi naukou, ale pouze zrcadlovým obrazem světa. Je transcendentální.¹⁶⁹

Christensenová posléze propojuje etiku s logikou. Tvrdí, že etika, podobně jako logika nic neznázorňuje; nemohou existovat žádné věty etiky, neboť etika je povahou transcendentální. Nemá ve světě předmět, ke kterému by se vztahovala; etické výpovědi se nevztahují k něčemu ve skutečnosti, neboť hodnoty samy nemohou být „ve“ světě, ale jsou „*mimo*“ náš svět. Tedy, etické výpovědi se vztahují k něčemu, co je za hranicí tohoto světa. Posléze ale Christensenová

¹⁶⁶ NB 24. 7. 1916.

¹⁶⁷ TLP 4.121.

¹⁶⁸ CHRISTENSEN, Anne-Marie S. Wittgenstein and Ethics. In: KUUSELA, Oskari a Marie MCGINN. *The Oxford handbook of Wittgenstein*. New York : Oxford University Press, 2011, s. 802. ISBN 978-0-19-928750-5.

¹⁶⁹ TLP 6.13.

upozorňuje, že věty etiky sice v tomto světě k ničemu neodkazují, ale také bychom si neměli představovat, že etické věty k něčemu odkazují mimo náš svět.

¹⁷⁰ Etika nemůže nic reprezentovat. Je transcendentální.

Nyní si můžeme položit otázku, jak dané propojení etiky a logiky spolu souvisí. Mladý Wittgenstein byl velkým čtenářem Schopenhauera a Weiningera, jeho inklinace k propojení etiky a logiky zřejmě pocházejí od těchto dvou myslitelů. Weiningerův vliv je méně patrný než u Schopenhauera, ale za to velmi podstatný v rámci této části, protože tvrdí, že: „*Logic and ethics are fundamentally the same, they are no more than duty to oneself. They celebrate their union by the highest service of truth... all ethics are possible only by the laws of logic, and logic is no more than the ethical side of law.*“¹⁷¹ Wittgenstein tedy propojuje etiku a logiku, a silně se inspiruje u Weiningera, proto se může zdát zřejmější poznámka ze Zápisků ze dne 24. 7. 1916, ve které říká, že etika nepojednává o světě, ale že etika musí být podmínkou světa, stejně jako logika. Ray Monk si dané problematiky také všimá a tvrdí, že: „*Podobně jako logické formě můžeme porozumět jen tehdy, vidíme-li jazyk jako celek, můžeme i etice porozumět jen tehdy, vidíme-li svět jako celek. Pokoušíme-li se zformulovat, co z toho vyplývá, mluvíme nevyhnutelně nesmysly.*“¹⁷² Pokud se snažíme hovořit o něčem, co přesahuje naši smyslovou zkušenost, říkáme podle Wittgensteina nesmysly. Jsme ve sféře nevyjádřitelného a mluvíme poté o něčem transcendentním.

V této stati jsme uvedli, že etika a logika v Traktátu jsou transcendentální.¹⁷³ Mínil Wittgenstein tento pojem v Kantově smyslu? Kant definuje transcendentální v opozici k transcendentnímu jako: „*veškeré poznání, které se zabývá nikoli předměty, nýbrž naším způsobem poznání předmětů vůbec pokud má být toto poznání možné a a priori.*“¹⁷⁴ Tedy Kant se zabýval

¹⁷⁰ CHRISTENSEN, Anne-Marie S. Wittgenstein and Ethics. In: KUUSELA, Oskari a Marie MCGINN. *The Oxford handbook of Wittgenstein*. New York : Oxford University Press, 2011, s. 802-803. ISBN 978-0-19-928750-5.

¹⁷¹ WEININGER, Otto. *Sex & Character*. 6. vyd. London : William Heinemann, 1907. s. 159. ISBN 9785878548427.

¹⁷² MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 154. ISBN 80-85906-23-6.

¹⁷³ TLP 6.421 a 6.13.

¹⁷⁴ KANT, *Immanuel*. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jiří CHOTAŠ. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2001, Knižovna novověké tradice a současnosti. s. 47-48 (B25). ISBN 80-7298-035-1.

zkoumáním podmínek apriorního poznání a toho, co samotnou zkušenost předchází. Naopak transcendentním rozumí to, co je za hranicí naší zkušenosti a nelze vyjádřit. Wittgenstein, podle Anny Remišové, užívá obou forem, jak transcendentního tak transcendentálního. Souhlasil by s tím, že etika se zabývá „podmínkami možnosti zkušenosti“, tedy že vyjadřuje něco vyššího, a je podmínkou samotného světa a současně je něčím, co je za hranicí vyjádřitelného.¹⁷⁵ Remišová tedy kombinuje oba dva pojmy, rozhodně bychom ale neměli souhlasit s tím, že oba dva pojmy jsou synonymní.

Pokud se podíváme na tradičnější interpretaci, tak G. E. M. Anscombová oba dva pojmy nijak nerozlišuje, maximálně tvrdí, že transcendentální obsahuje logiku, etiku a estetiku.¹⁷⁶ Glock je sofistikovanější, ale spojuje výše rozlišené Kantovy pojmy. Transcendentálním rozumí to, co Wittgenstein nazývá „vyšším“, tedy veškeré pojetí hodnot, jež jsou podobně jako logické konstanty nevyjádřitelné a mohou být pouze ukázány. Tedy etika, estetika a logika je transcendentální, zatímco pojem transcendentní užívá pro samotného „nositele“ (bearer) těchto hodnot, které nemohou ležet *ve světě*. Jejich nositelem je, podle Glocka, Schopenhauerovská *vůle*, která leží mimo náš svět.¹⁷⁷ Christensenová je důraznější a na základě propojení etiky a logiky tvrdí, že etiku nelze popsat jako transcendentní, tedy to, co je nad rámec skutečnosti, ale je podmínkou naší zkušenosti se skutečností.¹⁷⁸ Abychom porozuměli této složité ideji, výše jsme zmínili, že nevyjádřitelné propozice v etice sice leží za hranicí faktuálního diskurzu, ale za touto hranicí nic neznačí, neoznačují a rozhodně nic nesymbolizují. Nesmíme podlehnout tlaku, že představují něco za touto hranicí. Podle Christensenové nemůžeme říct, co etika vlastně je, ale můžeme na základě naší zkušenosti se skutečností vytvořit pravdivou reprezentaci světa tím, že

¹⁷⁵ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-04-01]. s. 172. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

¹⁷⁶ „The world thought of, not as how things are, but as however they are seen as a whole is the matter of logic; thought of as my life, it is the matter of ethics; thought of as an object of contemplation, the matter of aesthetics: all these, then, are 'transcendental'.“ ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. 2. vyd. New York : Harper & Row, Publishers, 1965, s. 172-173.

¹⁷⁷ GLOCK, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. [1.vyd.] Cambridge : Blackwell Reference, 1996, s. 107-108. ISBN 0631185372.

¹⁷⁸ CHRISTENSEN, Anne-Marie S. Wittgenstein and Ethics. In: KUUSELA, Oskari a Marie MCGINN. *The Oxford handbook of Wittgenstein*. New York : Oxford University Press, 2011, s. 803. ISBN 978-0-19-928750-5.

vytvoříme smysluplné věty, které vytvářejí skutečné obrazy našeho světa. Na základě tvorby smysluplných vět o světě se nám tedy etika „ukáže sama“.¹⁷⁹

Ukázali jsme si různá pojetí tohoto problému, ve kterém se snažíme rozlišit mezi transcendentálním a transcendentním. Wittgenstein sám nepřispívá k jasnosti myšlenek, neboť užívá obou termínů. Dále zneprůjemňuje problematiku, když podotýká, že etika může existovat i bez lidských bytostí. Ve světě, ve kterém existuje pouze mrtvá hmota, není ani dobrý ani zlý. Svět živých bytostí tedy rovněž není ani dobrý ani zlý.¹⁸⁰

V daném případě nám nezbyvá než souhlasit s pojetím Anny Remišové, která podává etiku jako „crossover“ mezi transcendentálním a transcendentním zároveň. Podle ní je etika něco vyššího, nadpřirozeného, transcendentního, transcendentálního, metafyzického, absolutního a nevyjádřitelného zároveň.¹⁸¹

3.4 Nedoktrinální a nevyslovitelné mystično

V podkapitole, ve které jsme rozlišili dva světy, svět faktuálního diskurzu a světa, který se týká hodnot, jsme ukázali, že hodnoty samy o sobě přesahují svět faktů a jsou umístěny do transcendentální reality. Dané konstatování jsme čerpali z tvrzení Traktátu 6.41 a posléze i z tvrzení 6.522, ve kterém je mystické spojeno s tím, co je nevyslovitelné a co se ukazuje. Pojetí mystična, nikoliv doslovného mysticismu, který se týká pouze náboženského pohroužení jako ucelené teorie, se poprvé objevuje ve Wittgensteinových Zápiscích v období, kdy byl Wittgenstein nasazen na frontu Velké války roku 1916. Do rukou se mu dostává Tolstého *Stručný výklad evangelia* a s největší pravděpodobností si znovu přečetl také dílo Schopenhauera. Ray Monk k danému období poznamenává, že v období po 11. červnu 1916 jsou jeho úvahy o základech logiky přerušeny a zabývá se již podstatou světa. Přímou tvrdí: „*Etika a logika – dva aspekty „povinnosti vůči sobě samému“ – se spojily nejen jako dva aspekty osobní povinnosti, nýbrž i*

¹⁷⁹ Tamtéž s. 803.

¹⁸⁰ NB 2. 8. 1916.

¹⁸¹ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-05-16]. s. 172. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

*filosofické práce.*¹⁸² Wittgenstein se začal zabývat otázkami o smyslu života, o podstatě světa, dále schopenhauerovskou vůlí, Bohem, smrtí a metafyzickým Já. Tedy tím, co je nevyslovitelné, tudíž mystické. Dříve než se podíváme na Wittgensteinovo chápání mystiky, krátce uvedme dva autory, kteří s největší pravděpodobností měli vliv na Wittgensteinovo chápání mystiky.

Podstatou mystiky se zabýval i Wittgensteinův přítel Bertrand Russell ve své stati *Mysticism and Logic*, kterou poprvé publikoval v roce 1914. Russell se v této práci snaží poukázat na čtyři základní kameny mysticismu. V prvním bodě je bezbřehá síla intuice, která vede k „víře“ a je následně potvrzena rozumem, smysly a analýzou. Intuice, respektive instinkt, je u Russella v opozici vůči rozumu. Druhým prvkem mystického zážitku je pocit odhalení jednoty všech věcí a popření jejího dělení. Třetím znakem je popření reality času, ve které je skutečnost nečasová. Ve čtvrtém znaku Russell popírá veškeré zlo, které je pro něho iluzorní.¹⁸³ Russell nám předkládá svojí metafyzickou teorii mysticismu, která je založena zejména na mystickém zážitku či zkušenosti. Danou tematiku zachycuje McGuinness ve své stati *Die Mystik des Tractatus*, kterou dále komentuje Anna Remišová, která posléze dospívá k názoru (podobně jak McGuinness), že existuje určitá teoretická spojitost mezi Russellem a Wittgensteinem, v tom smyslu, že Russellovy čtyři body mysticismu jsou alespoň implicitně obsaženy v Traktátu a představují ucelenou a jednotnou teorii mysticismu.¹⁸⁴

Remišová, na základě četby McGuinness, odhaluje čtyři společné prvky mysticismu Russella a Wittgensteina, jež pro ni znamenají způsob, jak můžeme nahlížet na Wittgensteinovu etiku, která vyrůstá z mystiky. V prvním případě se jedná o *nevyjádřitelný* pocit uchopení reality, který je silnější než schopnost rozumu (TLP 6.45). Ve druhém případě se jedná o pocíťování světa jako ohraničeného celku (TLP 6.45), tedy chápání světa nedělitelné jednoty. Ve třetím případě se jedná o nečasovost, ve které žije ten, kdo žije v přítomnosti (TLP

¹⁸² MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 152-153. ISBN 80-85906-23-6.

¹⁸³ RUSSELL, Bertrand. *Mysticism and Logic and other essays*. 1. vyd. London : G. Allen & Unwin, 1917, s. 1-32.

¹⁸⁴ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-05-16]. s. 176. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

6.4311) a ve čtvrtém případě hovoříme u Wittgensteina o tom, že ve světě neexistuje ani dobro ani zlo (NB 8. 6. 1916); dobro a zlo je propojené s metafyzickým subjektem a jeho vůlí ke světu.¹⁸⁵

Všechny čtyři body, které uvádí Remišová na základě McGuinnessovy stati, předpokládají doktrinální teorii mysticismu, jejímž jednotícím prvkem se stává metafyzický zážitek či zkušenost. S danou problematikou souhlasí jak Remišová, tak McGuinness¹⁸⁶, ale zdá se, že Wittgenstein nechtěl formulovat knihu jako příspěvek do teorie mysticismu; spíše chtěl najít podstatu vztahu mezi jazykem a skutečností a rovněž najít hranice pro vyjádření našich myšlenek. Filosofie, mystika, náboženství a etika nemají své místo pro teoretizování, nemohou nám o traktátovském smyslu nic říci. Jejich předmět se nenachází v tomto světě a jakákoliv snaha o nich něco říci směřuje k nezdaru, neboť překračujeme náš běžný jazyk a snažíme se říci něco, co nelze vložit do slov našeho jazyka. Wittgensteinovou snahou, nikoliv teorií, je snaha předvést, ukázat, že naše filosofické problémy stojí na chybném pojetí a používání jazyka.¹⁸⁷

James R. Atkinson si všímá McGuinnessovy intence a snahy nalézt v Traktátu nějakou teorii mysticismu, která je zastřešena mystickým zážitkem. Atkinson ale namítá, že mysticismus ve formě teorie s definitivním charakterem není v Traktátu přítomen. V první řadě, Wittgenstein nikdy neužívá podstatného slova „*mysticismus*“ tedy něčeho, co předpokládá mystické a spirituální znalosti. Mysticismus ve své podstatě předpokládá doktrínu, zatímco to, co je „mystické“, doktrinální obsah nemá.¹⁸⁸ Dále Atkinson podotýká, že všechny čtyři Russellovy charakteristiky mysticismu shrnuje McGuinness do „jediné sféry zkušenosti.“ Podle Atkinsona problém tkví v tom, že *ryzí* mystickou zkušenost Wittgenstein nezmiňuje ani v Traktátu ani v Zápiscích. Atkinson chápe mystickou zkušenost v tom smyslu, že Wittgenstein hovoří o zkušenosti jako o způsobu nahlížení

¹⁸⁵ Tamtéž s. 176-177.

¹⁸⁶ Tamtéž s. 176.

¹⁸⁷ TLP 4.112.

¹⁸⁸ ATKINSON, James. *The mystical in Wittgenstein's early writings*. 1. vyd. New York : Routledge, 2009, s. 112-113. ISBN 0-203-87993-7.

(pocit'ování) na svět, nikoliv jako o ryzí osobní zkušenosti, ve které pocit'ujeme mystickou zkušenost. Mystickou zkušenost podle něho nelze vyjádřit v našem jazyce, ve větách. Tvrdí, že mystické nemůže být vyjádřeno slovy, protože ve chvíli, kdy zformulujeme zkušenost do věty, se zkušenost stává minulostí.¹⁸⁹ Proto Wittgenstein hovoří o tom, že mystické je nevyslovitelné, nelze vyjádřit v žádných smysluplných větách, protože vše, co je mystické se ukazuje samo.¹⁹⁰ Jedná se o otázky pocitů (zážitků), které ale dále rozvíjí spíše v *Přednášce o etice*, která se zabývá naším vnitřním životem.

Co je tedy potom to *mystično*, které je nevyjádřitelné a nemá doktrinální obsah? Můžeme se snažit najít odpověď v tom, kdo ho ovlivnil ještě dříve, nežli Wittgenstein vstoupil na bojiště Velké války. Mnoho autorů (Glombíček, Anscombová, Atkinson) se shoduje, že Wittgenstein byl v dospívání ovlivněn Arthurem Schopenhauerem; Schopenhauerův vliv na Wittgensteina je nepochybný, zejména pokud hovoříme o Traktátu; v podstatě schopenhauerovské chápání subjektu, vůle, metafyziky a pojetí filosofie mají své vědomé a nevědomé aluze v Traktátu. Schopenhauer o podstatě mystiky podotýká: „*Mystika, v nejširším smyslu, je každý návod k bezprostřednímu pochopení toho, na co nestačí ani názor, ani pojem, tedy vůbec žádné poznání... Filosofie má svou hodnotu a důstojnost v tom, že pohrdá všemi nezdůvodněnými domněnkami a ve svých datech přijímá jen to, co lze prokázat v názorně daném vnějším světě.*“¹⁹¹ Schopenhauerův citát nám vytváří základní rastr pro pochopení traktátovské mystiky a pojetí filosofie. Wittgenstein v prvním bodě mluví o mystice, jejímž zájmem je pohled na svět jako na ohraničený celek – jako sub specie aeterni; a pocit'ovat takovýto ohraničený celek je mystické.¹⁹² Enigmatickou poznámku přebírá Wittgenstein od Schopenhauera z jeho díla *Svět jako vůle a představa*,¹⁹³ ale jasnější podobu získává až s poznámkami, které uvedl v Zápisnících: „*The Work of art is the object seen sub specie aeternitatis;*

¹⁸⁹ Tamtéž s. 114.

¹⁹⁰ TLP 6.522.

¹⁹¹ SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. 1. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1998. s. 451. ISBN 80-901916-4-9.

¹⁹² TLP 6.45

¹⁹³ SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. 1. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1998. s. 451. § 34. ISBN 80-901916-4-9.

and the good life is the world seen sub specie aeternitatis. This is the connexion between art and ethics. The usual way of looking at things sees objects as it were from midst of them, the view sub specie aeternitatis from outside.“¹⁹⁴ V daném případě se jedná o formu vidění světa, ve kterém předměty viděné jako sub specie aeternitatis jsou viděny zvnějšku, na rozdíl od běžného pohledu, který vidí předměty zevnitř. Atkinson dané rozlišení komentuje a přirovnává ho k zornému poli oka, poněvadž oko nemůže vidět samo sebe jako předmět zorného pole, poněvadž leží na konci samotného zorného pole (TLP 5.633). Tedy, podle Atkinsona vidět jakýkoliv předmět sub specie aeternitatis znamená vidět ho mimo náš svět a jazyk. Pokud se tedy nacházíme mimo hranice vyslovitelného, mimo náš jazyk, tak o daném předmětu nemůžeme nic říct.¹⁹⁵ Toto artistické vidění světa, estetická kontemplace, je právě tím mystickým v Traktátu, o čem se Wittgenstein zmiňuje krátkou poznámkou: „*Mystické není to, **jak** svět je, nýbrž to, **že** je.*“¹⁹⁶ V případě analogie se zorným polem je mystické právě to, že oko vidí zázrak, **že** svět existuje. Morris k tématu dodává, že je to pohled „šťastného oka“, ve kterém je každá věc viděna souvztažně s „celým logickým prostorem“, tedy tím, že každá věc může být kombinována s jinými věcmi a právě tento pohled může být charakterizován jako mystika.¹⁹⁷ O světě **jak** je, můžeme něco říci, ale **že** je, ne. Existují věci, které můžeme pouze ukázat a nelze je vyjádřit v našem běžném jazyce. Jsou právě tím, co je mystické.

Nyní se dostáváme k jádru druhé části schopenhauerova citátu, abychom mu ale lépe porozuměli, přiložme k němu ještě jednu část: „*Svět a naše vlastní existence se nám nutně podává jako hádanka. Bez dalšího tedy přijmeme, že řešení této hádanky nemůže vzejít ze zásadního pochopení světa samého, nýbrž musí být hledáno v něčem od světa zcela odlišném... látka k řešení hádanky světa nemůže být vůbec obsažena v něm samém, ale že je ji třeba hledat mimo*

¹⁹⁴ NB 7. 10. 1916.

¹⁹⁵ ATKINSON, James. *The mystical in Wittgenstein's early writings*. 1. vyd. New York : Routledge, 2009, s. 68-69. ISBN 0-203-87993-7.

¹⁹⁶ TLP 6.44. (Tučná zvýraznění v Traktátu nejsou.)

¹⁹⁷ MORRIS, Michael. *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. London : Routledge, 2008, s. 326. ISBN 0-203-00309-8.

svět....¹⁹⁸ Wittgenstein se také zmiňuje o hádance v posledních řádcích Traktátu: „*K odpovědi, kterou nedokážeme vyslovit, nedokážeme vyslovit ani otázku. Není zde žádná hádanka. Dá-li se nějaká otázka položit, lze se na ni také odpovědět.*“¹⁹⁹ Posléze se ještě zmiňuje o hádance v předchozí pasáži: „...*Řešení hádanky života v prostoru a čase leží mimo prostor a čas. (nejde přece o řešení problémů přírodovědy.)*“²⁰⁰ Schopenhauer a Wittgenstein si všímají v podstatě jedné věci, tedy, když se snažíme řešit hádanku našeho života, popřípadě jakoukoliv jinou hádanku, tak dospíváme do bodu, kdy tradiční filosofie selhává při řešení hádanky. „Wittgensteinovsky“ lze říci, že se snažíme nalézt odpověď tam, kde nelze ani položit otázku. Celé zmatení spočívá v tom, že se snažíme odpovídat na to, co se ukazuje, snažíme se ptát tam, kde nelze smysluplně formulovat otázku. Hádanka se spojuje s tím, že se snažíme odpovědět na otázky ohledně toho, že svět je. Odpověď ale neleží v oblasti, **jak** svět je, ale v oblasti, která se nachází mimo náš svět a nehodí se pro formulování a zobrazování faktů. Glombíček tvrdí, že jak Schopenhauer, tak i Wittgenstein nespolehnají na řešení hádanky pomocí vět „přírodovědy“, poněvadž usuzují, že jazyk (ze své podstaty zobrazovací médium představ), není schopný řešit tyto hádanky ohledně naší existence a povahy světa. Jazyk dokáže formulovat věty přírodovědy, jež jsou odrazem nitrosvětských faktů. Přímou tím samotným ale ukazují i to, co je nevyslovitelné – tedy to, co je mystické.²⁰¹

Pro Wittgensteina je zásadní, že vše, co ve světě je, je nahodilé, a jakákoliv snaha říct něco nenahodilého, je vykročením ven z platného jazyka. Správnou filosofií by bylo říkat jenom věty přírodovědy, tedy ty, s nimiž má filosofie jen pramálo společného.²⁰² Pokud se ale budeme touto metodou filosofie řídit (uvědomění si, že filosofické problémy stojí na nepochopení jazykové logiky) a současně si nebudeme klást neformulovatelné otázky, nebudeme se snažit řešit hádanku života. Nutno ale podotknout, že Wittgensteinovi nejde o eliminaci

¹⁹⁸ SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. 1. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1998. s. 337. I. svazek. ISBN 80-901916-4-9.

¹⁹⁹ TLP 6.5.

²⁰⁰ TLP 6.4312.

²⁰¹ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 140. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁰² TLP 6.53.

hádank, jenom posouvá snahu říct o nich to, že se mají tak a tak. Jsou pro nás důležité a pomáhají nám řešit problémy života, který leží za hranicemi tohoto světa, poněvadž věda – věty přírodovědy - nemohou řešit problémy našeho života.²⁰³ Mystické představuje snahu říct něco, co se říci nedá – je v podstatě na stejné úrovni jako pojetí etična, jež se snaží překročit hranice našeho platného jazyka za použití paradigmatických zážitků.

3.5 Subjekt a dobrý a špatný život

Mystické Wittgenstein identifikoval s nevyslovitelnem, které je odkázáno do oblasti, ve které se mystické pouze ukazuje. Podobně je to s „vyšším“, tedy s hodnotami a etikou, o kterých z jejich podstaty nemůžeme nic říct. Wittgensteinův proklamovaný etický smysl knihy nabývá svého smyslu až tehdy, pokud ho spojíme jak s distinkcí říkání/ukazování, tak s pojetím subjektu, potažmo vůle a dobrého a špatného života.

Je nepochybné, že Wittgenstein byl v raném období, ve kterém psal Traktát, ovlivněn Schopenhauerem, poněvadž četné schopenhauerovské aluze lze nalézt v Traktátu; tyto shopenahaurovské poznatky se pojí s Wittgensteinovým pojetím mystiky, hádankou života, Wittgensteinovým „žebříkem“ a pojetím vůle a subjektu. Poslední dvě jmenovaná pojetí jsou pro naši podkapitolu velmi podstatné, poněvadž skrze vůli můžeme hovořit o dobru nebo zlu; vůle je nositelem etických hodnot, ale stejně jako hodnoty, vůle neleží v tomto světě, neboť je jeho hranicí.²⁰⁴ Vůle náleží subjektu.

O subjektu můžeme mluvit ve dvou formách. V první řadě jako o fenoménu, který patří psychologickému „subjektu“, jež se zabývá mentálními stavy.²⁰⁵ Ve druhém případě mluvíme o metafyzickém subjektu, který neleží v tomto světě, poněvadž je jeho hranicí. Ve větě 5.641 Wittgenstein tvrdí: „*Já vstupuje do filosofie tím, že „svět je můj svět... Filosofické já není člověk, lidské tělo, nebo*

²⁰³ TLP 6.52.

²⁰⁴ TLP 5.632 a NB 2. 8. 1916.

²⁰⁵ TLP 6.423.

lidská duše, o níž pojednává psychologie, nýbrž metafyzický subjekt, hranice – nikoli část světa.“²⁰⁶ Wittgenstein přisuzuje vůli pouze metafyzickému subjektu, protože podle něho není vůle nějaký mentální stav mysli, jež je zkoumán psychologií. Wittgenstein metafyzický subjekt přirovnává znovu k zornému poli: „*Kde ve světě je k nalezení metafyzický subjekt? Říkáš, že se to zde má úplně jako s okem a zorným polem. Ale oko ve skutečnosti nevidí. A z ničeho v zorném poli se nedá usoudit, že je viděno nějakým okem.*“²⁰⁷ Metafyzická vůle je zprostředkovatelem spojení svět-hodnoty. Metaforické zorné pole můžeme tak přirovnat k jazyku; Glombíček pojetí zorného pole kvituje s jazykem a tvrdí: „*Když ovšem vidíme schopenhauerovské pozadí celé pasáže, víme, že to byl Wittgenstein, kdo provedl analogii schopenhauerovského vztahu subjektu a zorného pole ke vztahu subjektu a jazyka. Jazyk zde hraje roli kategoriální mřížky, skrze niž přistupujeme ke skutečnosti.*“²⁰⁸

Podle poznámky 6.13 Traktátu víme, že jazyk je zrcadlovým obrazem světa. Metafyzický subjekt, který je nositelem etických hodnot, vstupuje do tohoto světa skrze „filosofické „já“ a zakouší ho jako „můj svět“²⁰⁹. Ale existuje tu pouze jeden ontologický svět, který se zrcadlí v jazyce. Wittgensteinův metafyzický subjekt je hranicí světa (5.532), a tak nepatří světu (5.641 a 5.632). To neznamená, že bychom zakoušeli dva rozdílné světy, ani to, že bychom, podle Atkinsona, přisuzovali existenci nebo neexistenci světu. Atkinson na základě toho přirovnává metafyzický subjekt k vizuálnímu poli, ve kterém sice nemůžeme vidět samotné oko, ale bez samotného oka rovněž nemůžeme vidět *neexistenci* tohoto oka. Podobně je to s metafyzickým subjektem, o kterém sice nemůžeme nic říct, ale skrze něj zakoušíme svět.²¹⁰ Skrze metafyzický subjekt zakoušíme možné zkušenosti, nahodilosti ve světě, ale taková zkušenost je vždy zkušeností metafyzického subjektu. Tedy jakákoliv snaha formulovat něco o daném metafyzickém subjektu musí skončit nezdarem, poněvadž se snažíme

²⁰⁶ TLP 5.641.

²⁰⁷ TLP 5.633.

²⁰⁸ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 126. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁰⁹ TLP 5.641.

²¹⁰ ATKINSON, James. *The mystical in Wittgenstein's early writings*. 1. vyd. New York : Routledge, 2009, s. 66. ISBN 0-203-87993-7.

formulovat něco, co se pouze ukazuje. Popřípadě sklouzneme do oblasti, ve které už hovoříme o psychologickém subjektu. Každý metafyzický subjekt má „svůj svět“ a je hranicí svého světa, ale je v ontologicky daném světě, který je složen z faktů, a ve kterém se pouze ukazuje.

Metafyzický subjekt je tedy hranicí světa, a vztahuje se ke světu, a toto vztahování se pouze ukazuje. To implikuje vůli a její vztažnost ke světu ve zvláštním smyslu, podle Glocka: „*The metaphysical will is not a primordial force operating in the world, but an ethical 'attitude of the subject to the world'. It does not alter the facts but rather 'the limits of the world'*”(NB 5.7./4.11.16), *namely the transcendental self's attitude towards the facts which constitute the world*“²¹¹ Wittgenstein tvrdí, že v podstatě neexistuje nějaký kauzální vztah mezi vůlí a světem.²¹² Neexistuje žádné logické spojení mezi světem a vůlí, poněvadž vše je nahodilé a má stejnou hodnotu; metafyzický neempirický subjekt nemůže zasahovat do záležitostí světa, poněvadž je jeho hranicí a nenachází se ve světě.

Co poté můžeme říct o hodnotách jako je dobro a zlo? Nenacházejí se ve světě, ale jak je vztahovat k subjektu, respektive k vůli? Wittgenstein označuje vůli, jak jsme několikrát řekli, jako nositele dobra a zla. To pro Glombíčka znamená, že jakémukoliv volnímu aktu - respektive nějakému jednání - je přisouzena mravní hodnota, a tato hodnota náleží volnímu subjektu. To, co se podle Glombíčka, volním aktem mění, není něco ve světě či subjekt sám, ale mění se postoj subjektu ke světu.²¹³ Tedy nemění se fakta ve světě, poněvadž všechna fakta ve světě jsou nahodilá a stejné hodnoty. Co se mění, jsou hranice světa. Mění se hranice světa subjektu, poněvadž svět, je můj svět. Proto Wittgenstein v Traktátu uvádí, že „*Svět šťastného je jiný než svět nešťastného.*“²¹⁴ Šťěstí je v podstatě vztahem vůle ke světu, ve kterém se mění postoj subjektu ke světu, nikoliv samotná fakta. Dobrou vůli metafyzický subjekt

²¹¹ GLOCK, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. [1.vyd.] Cambridge : Blackwell Reference, 1996, s. 386. ISBN 0631185372.

²¹² TLP 6.374

²¹³ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 134. ISBN 978-80-7465189-2.

²¹⁴ TLP 6.43.

nezíská z ničeho, co je **ve světě** (právě tehdy, pokud tam existuje dobro či zlo), ale je to postoj metafyzického subjektu ke světu.

Posléze Wittgenstein hledá spojitost mezi šťastným a dobrým životem a nešťastným a zlým životem. Tvrdí, že život šťastného člověka je dobrým životem a život nešťastného člověka je špatným životem; a právě šťastný život je jediné správným životem.²¹⁵ Šťastný život je přijímání světa, tak jak je. Remišová to komentuje a tvrdí, že Wittgensteinovi nejde o každodenní pocity štěstí. Dobro či zlo leží mimo veškerou skutečnost, leží vně světa. Šťastný život podle ní souvisí s přijetím světa, tak jak je, tedy bytím s ním ve shodě. Pokud přijmeme svět tak a tak, dostáváme etickou odměnu, a pokud s ním nejsme ve shodě, máme zlé svědomí a jedná se o etický trest.²¹⁶

Postoj metafyzického subjektu tedy mění hranice světa a jeho postoj ke světu, který vyústí v chápání světa jako eticky dobrého či zlého. Vůle jako nositel dobrého a zlého je částí toho, co je mystické. Vůle je nezávislá na faktech světa, a fakta samotná nemohou přispět k řešení problémů života.²¹⁷ Fakta nemohou řešit problémy, které nemají akcidentální povahu. Moje vůle je hranicí světa a já mohu změnit hranici světa, pokud má vůle přijímá svět jako dobrý nebo zlý. Wittgenstein píše: „*That life is the world... That my will is good or evil...I cannot bend the happening of the world to my will: I am completely powerless.*“²¹⁸ Vůle je tedy logicky nezávislá na nahodilostech, které se dějí ve světě. Šťastný subjekt je nikoliv ten empirický, ale metafyzický/filosofický, který akceptuje svět tak, jak zkrátka je. Pokud dokáže akceptovat, že je svět tak a tak, ústí to v druh etické odměny, popřípadě druh etického trestu, pokud nepřijmu svět tak, jak zkrátka je.²¹⁹

²¹⁵ NB 30. 7. 1916.

²¹⁶ REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etice. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-05-29]. s. 178. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>

²¹⁷ TLP 6.4321.

²¹⁸ NB 11. 6. 16.

²¹⁹ TLP 6.422.

4 Wittgensteinovo pojetí hodnotových soudů v *Přednášce o etice*

V předchozí kapitole jsme vytvořili náčrt a v podstatě základní rastr, jak můžeme nahlížet na pojetí etiky u Wittgensteina. Nyní se přesouváme do období, ve kterém se Wittgenstein začíná scházet s členy Vídeňského kroužku, vrací se na akademickou půdu, začíná opouštět (zejména v průběhu třicátých let) traktátovský diskurz a nahrazuje ho jiným, ve kterém je jazyk úzce spojený s lidským jednáním. My se ale zaměříme na jednu vyřčenou přednášku, která nejlépe ilustruje chápání etiky Ludwiga Wittgensteina. Budeme mluvit o *Přednášce o etice*, jejíž pojetí není tak „temné“, mystické a bez příkladů jako je pojatý Traktát. Nyní můžeme s nesmírnou lehkostí vysvětlit Wittgensteinovo pojetí etiky, poněvadž své připomínky k ní vysvětluje na několika konkrétních příkladech.

4.1 Výchozí rastr Wittgensteinovy etiky jako estetiky

Pro ozřejmění našich úvah raději připomeňme, jak Wittgenstein uvažuje o etice v Traktátu. Etiku nelze vyslovit ve větách jazyka, který je obrazem skutečnosti. Wittgenstein v odstavcích 6.4-6.421 rozlišuje mezi hodnotou a fakty tohoto světa. Existuje-li podle něho nějaká hodnota, musí ležet vně bytí a dění, a tudíž i smysl světa leží mimo svět. Proto veškeré dění a bytí musí být nahodilé, zatímco to, co je etické a má hodnotu, leží vně světa. Hodnoty jsou nenahodilé vůči faktům, a nemůžeme s nimi vyjadřovat jakékoliv nahodilosti *ve* světě. Posléze Wittgenstein v poznámce 6.4 tvrdí, že všechny věty mají stejnou hodnotu a následně podotýká, že věty (např. věty etiky) nemohou vyjadřovat nic vyššího (TLP 6.42), protože věty našeho jazyka jsou obrazy faktů, jež se týkají jenom nahodilostí *ve* světě. Etika se tedy nedá vyslovit, protože větami jazyka nelze vyjádřit nic vyššího (tvrdí Wittgenstein v poznámce Traktátu 6.421).

Téměř nezměněný projekt takto chápané etiky nalezneme i v diskuzích s Vídeňským kruhem. Wittgenstein v rozhovoru se Schlickem v jeho domě 30. prosince 1929 sděluje velmi jednoznačný názor na chápání etiky a pojetí dobra: „*I think it is definitely important to put an end to all the claptrap about ethics – whether intuitive knowledge exists, whether value exist, whether the good is definable. In ethics we are always making the attempt to say something that cannot be said, something that does not and never will touch the essence of the matter. It is a priori certain that whatever definition of the good may be given – it will always be merely a misunderstanding to say that the essential thing, that what is really meant, corresponds to what is expressed (Moore).*“²²⁰ Wittgenstein chce skončit s veškerým „žvaněním“ o etice, jež je podle něho pouhým nabíháním na hranice našeho jazyka – překračujeme ho a vystupujeme ze světa, který je kauzální a nahodilý. Snažíme se učinit našimi promluvami nenahodilé nahodilým, a tak překračujeme náš jazyk, potažmo svět. Nemůžeme hovořit o etice, naše promluvy nemohou mít smysluplný obsah, který by zobrazoval nějakou situaci.

Podobné názory ohledně nabíhání na hranice našeho jazyka Wittgenstein sděluje svým posluchačům v *Přednášce o etice* o měsíc dříve. Ondřej Beran ve své knize „*Střední*“ Wittgenstein usuzuje, že se Wittgenstein své dřívější traktátovské koncepty ohledně věty, faktu, hodnoty a etiky nesnaží nějak překročit, modifikovat či ozřejmit, ale jenom chce ukázat svůj postoj k slavné sedmé větě Traktátu.²²¹ Ray Monk dokonce píše, že se Wittgenstein svojí přednáškou snažil utišit a napravit neuspokojivou situaci, ve kterém byl jeho Traktát pojímán jako silně antimetafyzické a pozitivistické dílo.²²² Dané pojetí silně kontrastuje s tím, co Wittgenstein sdělil v dopise Fickerovi, ve kterém psal, že jeho dílo je pojednáním o etice. Wittgenstein se proto znovu snaží pojmout, nikoliv replikovat dosavadní dílo (Traktát) jako práci, která se sice snaží ukázat,

²²⁰ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 68. ISBN 0-631-13469-7.

²²¹ BERAN, Ondřej. „*Střední*“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 47. ISBN 978-807-4650-666.

²²² MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, s. 282. ISBN 80-85906-23-6.

že veškeré výpovědi o etice jsou nesmyslné, ale i tak neztrácejí svoji vážnost a důležitost.

Přednášku o etice vedl Wittgenstein před členy neoficiálního cambridgeského klubu Heretics Society 17. listopadu 1929. Pozvání přijal od C. K. Ogdena, který byl prvním překladatelem Traktátu do angličtiny. Wittgenstein si měl pro laické publikum nachystat přednášku, která by zasvěcovala posluchače do nějaké odborné problematiky. Wittgenstein měl ale v úmyslu přimět své posluchače k tomu, aby filosofovali a přemýšleli v duchu Traktátu. Nechtěl například podat přednášku o logice, ale o tom, co je skutečně v životě důležité. O etice.

Wittgenstein se v úvodu své přednášky snaží přimět své posluchače, aby nahlédli a porozuměli etice ne jako filosofickému doktrinárnímu systému, ale aby porozuměli jejímu umístění v rámci filosofie a vědy. Začne s Moorovou definicí etiky v *Principia Ethica*, ve kterém uvádí, že: „*Etika je obecné zkoumání toho, co je dobré.*“²²³ Wittgenstein ale rozšiřuje své pojetí etiky o její další rysy a podobnosti, jež souhrnně zaštiťuje pod pojmem estetika, ale také dodává, že je zkoumáním toho, co je hodnotné, co je skutečně důležité, nebo je zkoumáním smyslu života, popřípadě toho, kvůli čemu stojí za to život žít, jaký je pravý způsob života.²²⁴ Wittgensteinovými slovy tvrdí, že: „...*předložím vám několik více méně synonymních výrazů, z nichž každým lze nahradit uvedenou definici, a jejich výčtem dosáhnout účinku stejného druhu, jakého dosáhl Galton, když na jednu desku sňal několik fotografií různých obličejů, aby získal typických rysů, jež měly všechny společné.*“²²⁵ Na základě těchto definic etiky bychom měli podle Wittgensteina spatřit základní rysy či ideu toho, čeho se týká etika. Ondřej Beran ale dodává, že Wittgenstein tím implikuje, že se nemůžeme dobrat přesné definice etiky. Z těchto zřetězených definic můžeme pouze odhadnout, zda se předmět etiky eventuálně ukáže jako průměrný obličej z Galtonových fotografických experimentů (při překrytí několika ne zcela odlišných a ne zcela

²²³ LE s. 72-73.

²²⁴ LE s. 73.

²²⁵ LE s. 73.

shodných definic).²²⁶ Petr Glombíček danou pasáž také komentuje a tvrdí, že Wittgenstein ihned rezignuje na jakoukoliv precizní definici etiky, podle něho etiku nelze definovat z variování či zřetězování definic, můžeme pouze zahlédnout podstatu etiky, nikoliv ji přesně zformulovat – naše jazyková vyjádření jsou pouhým prostředkem k zachycení něčeho nevýslovného.²²⁷ Wittgenstein v Přednášce o etice znovu uvažuje o tom, že svou přednášku pojme jako rozlišení mezi fakty a hodnotami, přičemž znovu ukáže, že etika stojí na základním traktátovském pojetí, že veškeré výpovědi etiky nemohou zobrazit nic faktuálního. Etika je tedy nevyjádřitelná a nyní i nedefinovatelná. Wittgenstein proto korektně tvrdí „... rozjímám-li, co by vlastně musela etika být zač, kdyby taková věda existovala, zdá se mi výsledek očividný. Zdá se mi očividné, že nic, nač bychom kdy mohli pomyslet nebo co bychom napsali, by nebylo ono.“²²⁸

4.2 Absolutní a relativní hodnotové soudy

Wittgenstein na základě nedefinovatelnosti etiky přisuzuje rozlišným etickým hodnotovým výpovědím různé smysly. Když mluvíme o „dobru, správném, špatném, pravém a hodnotném“, tak tyto daná slova mohou nést různé smysly. Buď jsou užity v relativním/triviálním smyslu nebo v absolutním/etickém smyslu. Ondřej Beran na základě tohoto rozlišení konstatuje, že Wittgenstein nepřebíhá do pragmatistické sémantiky, kterou známe z jeho pozdní filosofie, ale zůstává v sémantice čistě traktátovské, ve které má slovo význam pouze tehdy, když je použito v souvislosti artikulovaného celku věty. Tedy slova jako „dobré, špatné, správné“ mají v rámci konstituce vět různý smysl, ale smysl konkrétní věty je předem určitý a jednotný.²²⁹

Rozlišení mezi relativním a absolutním smyslem hodnotových tvrzení Wittgenstein rozebírá na několika příkladech. Začneme s relativním hodnotovým

²²⁶ BERAN, Ondřej. "Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 37-38. ISBN 978-807-4650-666.

²²⁷ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 71. ISBN 978-80-7465189-2.

²²⁸ LE s. 75

²²⁹ BERAN, Ondřej. "Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 38. ISBN 978-807-4650-666.

soudem. Například, když řekneme, že toto je *dobrá* židle, tak to znamená, že slouží jistému předem stanovenému účelu či standardu. Dále, když o někom řekneme, že je *dobry* pianista, znamená to, že umí zahrát skladby určité obtížnosti. Když řekneme, že je toto *pravá* cesta, tak tím míníme, že je pravá vzhledem k nějakému určitému cíli.²³⁰ Všechny soudy relativní hodnoty směřují k předem stanovenému standardu a nepředstavují nějaké hlubokomyslné problémy. Ve druhém případě mluvíme o absolutních či etických soudech, které jsou v podstatě v opozici vůči relativním hodnotovým soudům. Wittgenstein příklad absolutního soudu uvádí na příkladu tenisty. Představme si, že nějaká osoba hraje tenis, a někdo jí řekne: „*Hraješ to opravdu špatně,*“ a ona by odpověděla: „*Já vím, že hraji špatně, ale nechci hrát lépe.*“ My bychom poté mohli shledat, že ji chápeme a nemáme potřebu jí nic vytýkat. Ale v případě, když někdo sprostě lže, a chová se lhaním špatně a současně tvrdí: „*Vím, že se chovám špatně, ale nechci se chovat lépe.*“, tak by naše reakce poté mohla být: „*Aha, to je jako v pořádku? Měl by ses chovat lépe.*“²³¹ První případ s tenistou je příkladem relativního soudu, zatímco případ se špatným chováním je podle Wittgensteina případem absolutního hodnotového soudu.

Rozlišení absolutní a relativní hodnoty je v těchto případech čistě intuitivní, ale Wittgenstein dává klíč a tvrdí, že: „*každý soud relativní hodnoty je pouhé konstatování faktů, a lze mu tudíž dát takovou formu, že ztratí vzhled hodnotového soudu...*“²³² Souhrnně řečeno, každý soud relativní hodnoty se týká všeho, co je čistě faktuální, již předem stanoveno jako standart a nahodilost, zatímco absolutní hodnotový soud je založený na nenahodilosti a není založený na faktech. Základní rozdíl tkví podle Wittgensteina v tom, že všechny relativní hodnotové soudy můžeme ukázat jako pouhá konstatování faktů, ale žádné výpovědi o faktech nemohou být soudem absolutní hodnoty nebo takový soud implikovat.²³³

²³⁰ LE s. 73

²³¹ LE s. 73-74.

²³² LE s. 74.

²³³ LE s. 74.

Co je tedy předmětem etiky? Zdá se, že absolutní hodnotové soudy; Wittgenstein se poté snaží ukázat rozdíl na příkladu knihy a vševědoucího člověka, který by dokázal sepsat do dané knihy veškeré pohyby všech těles na světě, a dokonce by znal všechny stavy všech lidských bytostí, které kdy žily. Taková kniha by podle Wittgensteina obsahovala kompletní popis světa. Taková kniha by neobsahovala zhola nic, co by se týkalo jakéhokoliv etického soudu, ani to, co by takový soud implikovalo.²³⁴ Ondřej Beran podotýká, že na základě jeho interpretace Traktátu jsou veškeré věty popisující svět pouhými tvrzeními o faktech. Do daných popisů patří také popisy jednání, myšlenek, ale i stavů věcí, jež se uvnitř světa nacházejí.²³⁵ Wittgenstein doslova tvrdí, že když míníme *dobro a zlo*, tak jsou atributy naší mysli, a pokud jimi míníme popsateľný fakt, tak dobro nebo zlo nemůžeme pojmut v etickém smyslu.²³⁶ Poté by naše kniha od vševědoucího člověka, jež by například popisovala vraždu se všemi jejími psychologickými a fyzikálními detaily, neobsahovala zhola nic etického (jak Wittgenstein uvádí ve stejné pasáži). Wittgenstein metaforicky tvrdí: „*Vražda bude na přesně stejné úrovni jako každá jiná událost, třeba pád kamene... ale budou zde prostě fakty, fakty a fakty, leč ani zbla etiky.*“²³⁷

4.3 Tři Wittgensteinovy zážitky

Co tedy můžeme dělat s etikou, jež nemůže být charakterizována v relativních hodnotových soudech? V předchozích pasážích jsme se dozvěděli, že je nevyslovitelná, nadpřirozená a nemající možnost zobrazit nic faktuálního, ale přece svými vyjádřeními (popřípadě performancemi) můžeme něco munit. Wittgenstein opakuje své traktátovské hledisko v Přednášce o etice a tvrdí: „*Naše slova, jak je užíváme ve vědě, jsou nádoby, jež jsou s to obsahovat a sdělovat jen význam a smysl, přirozený význam a smysl. Pokud vůbec nějaká je, pak je nadpřirozená a naše slova vyjádří jen fakty – jako čajový šálek udrží jen*

²³⁴ LE s. 74.

²³⁵ BERAN, Ondřej. "Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 39. ISBN 978-807-4650-666.

²³⁶ LE s. 74.

²³⁷ LE s. 74.

*šálek vody, i kdybych na něj nalil celý galon.*²³⁸ Pokud dané konstatování vztáhneme na pojetí absolutních a relativních hodnot, tak je jazyk vhodný pouze pro konstatování relativních hodnotových soudů, jež se nechají přeformulovat do faktuálních vyjádření. Náš přirozený jazyk není vhodný na vyjádření etiky, poněvadž věty etiky se týkají nadpřirozeného. Soudy absolutní hodnoty jsou za hranicemi fakticity a nemohou tak být zachyceny naším jazykem. Wittgenstein dokonce sděluje svůj pocit, že kdybychom dokázali napsat knihu o etice, tak by tato kniha „*výbuchem zničila všechny ostatní knihy na světě.*“²³⁹ Etiku nelze vyjádřit slovy našeho jazyka, jež mají přirozený smysl, a pokud se přesto pokoušíme vyslovit etiku či cokoliv náboženského, tak narážíme na hranice jazyka. Lépe Wittgensteinovými slovy: „*Vidím teď, že tyto nesmyslné výrazy nebyly nesmyslné proto, že jsem pro ně ještě nenašel správné výrazy, ale že jejich nesmyslnost je jejich samou podstatou. Vše, co jsem s nimi totiž chtěl provést, bylo vykročit ze světa a to znamená vykročit z platného jazyka. Celá má tendence a podle mne tendence všech lidí, kteří kdy zkusili zapsat či vyslovit etiku či náboženství, byla narážet na hranice jazyka. Tohle narážení na zdi naší klece je dokonale, absolutně beznadějně.*“²⁴⁰

Co míní Wittgenstein tímto narážením na hranice jazyka? Anna Remišová tvrdí, že toto narážení má co dočinění se snahou o vyjádření těchto hodnotových soudů, a právě toto narážení na hranice jazyka je samotnou etikou. Do této oblasti patří stavy vědomí, které Wittgenstein ztotožňuje s paradigmatickými zážitky, které mají absolutní hodnotu.²⁴¹ Petr Glombíček přitaká a tvrdí, že náš jazyk je vhodný pouze pro popis nahodilostí ve světě, a výraziva používaná v etickém diskurzu vystupují pouze jako metafory, které nelze parafrázovat do faktuálních konstatování (parafráze nelze převádět do relativních hodnotových soudů). Dále Glombíček tvrdí, že se jedná o jakési jazykové amfibolie, poněvadž když hovoříme v etických výpovědích o etickém, tak tyto věty pojednávají o

²³⁸ LE s. 75.

²³⁹ LE s. 75.

²⁴⁰ LE s. 79.

²⁴¹ REMIŠOVÁ, Anna. Wittgensteinove názory na etiku v strednom a neskorom období jeho filozofického vývinu. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 7. [cit. 2018-06-10]. s. 441. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/7/437-449.pdf>

pocitech a tento pocit nemůže být v doslovném významu jako něco, co zakouší empiricky pozorovatelný subjekt, ale jde o metafory, jež pracují s něčím, co funguje na způsob transcendentálního subjektu, a pokud tyto metafory někdo užívá, vykračuje za hranice našeho jazyka.²⁴²

Wittgenstein uvádí příklad tři zážitků, ve kterých zneužíváme náš jazyk tehdy, když se tyto zážitky absolutní hodnoty snažíme popsat v našem přirozeném jazyce. V přenášce uvádí příklad s *úžasem* nad existencí světa, ve kterém spatřujeme *úžas* nad existencí světa. Pro Wittgensteina je to příklad nesmyslu, poněvadž například můžeme žasnout nad existencí psa, kterého jsme předtím neviděli a představovali jsme si ho většího, ale tento pocit úžasu srovnává s něčím, když se snažíme žasnout nad tím, že svět existuje a nemůžeme si představit opak. Je to podobné jako žasnout nad tautologií, což je pro Wittgensteina také druh absurdního nesmyslu. Druhý zážitek je pocit absolutního *bezpečí*, ve kterém mám pocit, že se mi nemůže nic stát - fyzicky. Ale termín používáme pomýleně, neboť o něm hovoříme podobně jako o pocitu „úžasu“, tvrdíme, že jsme v bezpečí, ať se stane *cokoliv*. Dalším zážitkem je pro Wittgensteina pocit *vin*y, který ztotožňuje s pocitem, ve kterém Bůh neschvaluje naše jednání.²⁴³

Co všechny mají tyto zážitky společné je to, že jsou příklady zneužití jazyka, ve kterém vezmeme slova z našeho přirozeného jazyka, který slouží pro popis světa a přiřadíme jim absolutní smysl. Wittgenstein usuzuje a razantně tvrdí: „*A rád bych vám vštípil, že o jisté charakteristické pomýlené použití jazyka jde u všech etických a náboženských výrazů.*“²⁴⁴ Když se tedy snažíme porozumět těmto výpovědím o etickém, tak se snažíme porozumět jejich smyslu. Mohli bychom tedy v jistých etických výpovědích naleznout jistý vztah *přirovnání*, abychom mohli naleznout rovněž vztah mezi absolutními a relativními hodnotami. Wittgenstein na základě tří paradigmatických zážitků dává příklad se slovem *dobrý*; Tvrdí, že slovo *dobrý* není stejné v tvrzeních „on

²⁴² GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 75-76. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁴³ LE s. 76-77.

²⁴⁴ LE s. 77.

je dobrý chlapík“ a „on je dobrý fotbalista.“ Obě slova nepoužíváme ve stejném smyslu, ale Wittgenstein nepochybuje, že tu existuje jistá podobnost.²⁴⁵ Wittgenstein podle Ondřeje Berana o takových podobnostech přemýšlí, možná i ve smyslu rodinné podobnosti z jeho pozdějších *Zkoumání*, ale Beran tvrdí, že sice v etických hodnoceních můžeme nalézt nějaká podobnosti, která jsou významově analogická k analyzovatelným relativním hodnotovým výpovědím, ale to podle něj nelze. Podle něho Wittgenstein *skutečná* podobnost chápe tak, že jsou vždy podobnostmi něčeho a lze je spatřovat a analyzovat jako faktální. Pokud se pokusíme nějaké podobnosti *de-alegorizovat*, tak ano, můžeme, pokud se jedná o relativní hodnotící věty. Ale u absolutních hodnotových vět tato reinterpretace, popřípadě parafráze, nelze. Bude to podle něho vždy věta beze smyslu.²⁴⁶ Etické hodnotící soudy nepřipouští parafrázi, vždy o nich můžeme mluvit pouze jako o metaforách, jež popisují nějaký pocit.

Ale podle Wittgensteina zde nastává velký problém, který spěje do paradoxu. Wittgenstein tvrdí: „*Těm, kteří je zažili, třeba mně, připadá, že ony tři zážitky, které jsem vám uvedl (a mohl bych přidat další) mají v nějakém smyslu, niternou, absolutní hodnotu. Řeknu-li však, že jde o zážitky, pak jde zajisté o fakty... A tak na základě toho, co jsem vám říkal před pár minutami, musím připustit, že je nesmysl říkat, že mají absolutní hodnotu. A ještě to vyostřím – řeknu: „Je paradoxní, aby to vypadalo, že nějaký zážitek, fakt, má nadpřirozenou hodnotu.“*“²⁴⁷ Co z toho vyplývá? Z podobností víme, že můžeme skutečná podobnosti de-alegorizovat, ale co takové zážitky o absolutní hodnotě? S největší pravděpodobností už asi ne. Wittgenstein hovoří o zážitcích, které jsou v podstatě popsitelná fakta, pokud se stala v určitý čas na určitém místě. Ale pokud mají zážitky pro člověka, podle Anny Remišové, nějakou absolutní hodnotu, tak vzniká paradox, který spočívá v tom, že fakt, zdá se, má

²⁴⁵ LE s. 77.

²⁴⁶ BERAN, Ondřej. *„Střední“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 43. ISBN 978-807-4650-666.

²⁴⁷ LE s. 77-78.

nadpřirozenou hodnotu.²⁴⁸ Dále, pokud se snažíme o těchto zážitcích hovořit, vždy to povede k tomu, že se je budeme snažit popsat naším jazykem, ale budeme narážet na hranice jazyka – budeme se snažit říci něco, co nelze. Wittgenstein tvrdí, že někdo může tvrdit, že se zatím nenašla správná logická analýza tohoto zážitku, proto zůstává v absolutní rovině, ale to pro Wittgensteina není správná cesta,²⁴⁹ poněvadž, podle Remišové, nemůžeme mít žádný myslitelný popis toho, co míníme absolutní hodnotou, ale museli bychom dokonce odmítnout každý smysluplný popis právě proto, že je smysluplný.²⁵⁰

Dospíváme tedy k závěru, že mluvit o etice, náboženství a o čemkoliv mystickém je nesmyslné tehdy, když se snažíme dané promluvy *formulovat* do vět našeho jazyka – například v podobě argumentů. Wittgenstein v podstatě v přednášce znovu rozlišuje mezi fakty a hodnotami, jak to udělal v Traktátu. Ukazuje, že etické výrazy jsou nesmyslné proto, že zatím pro ně nenašel správné výrazy, ale že jejich nesmyslnost je jejich podstatou.²⁵¹ Ondřej Beran dodává, že pokud se pokoušíme o jakékoliv etické tvrzení, tak soustavně narážíme na meze smysluplnosti jazyka. Přirozeností etiky je to, že i když se pokusíme udělat logickou analýzu, tak logická analýza platí pouze pro věty o faktech, nikoliv pro etické věty o ne-faktech. Nesmyslnost je podstatou etiky.²⁵²

Wittgenstein nechce omezovat metafyzický subjekt o používání výrazů, jež mají absolutní charakter, poněvadž rozhodně můžeme jimi něco mínit, ale zároveň s přísností „odsuzuje“ veškerou snahu o nich cokoliv říct – například v rámci etické teorie. Na závěr Přednášky o etice sice konstatuje, že etika vyrůstá z touhy říct něco o konečném smyslu života, o absolutním dobru atd., a tak

²⁴⁸ REMIŠOVÁ, Anna. Wittgensteinove názory na etiku v strednom a neskorom období jeho filozofického vývinu. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 7. [cit. 2018-06-10]. s. 442. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/7/437-449.pdf>

²⁴⁹ LE s. 78.

²⁵⁰ REMIŠOVÁ, Anna. Wittgensteinove názory na etiku v strednom a neskorom období jeho filozofického vývinu. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 7. [cit. 2018-06-10]. s. 442. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/7/437-449.pdf>. Remišová přebírá citát z přednášky o etice, který je uveden ve WITTGENSTEIN, Ludwig. *Přednáška o etice*. Organon F: Filozofický časopis. 1995, XII.(1): s. 78-79.

²⁵¹ LE s. 79.

²⁵² BERAN, Ondřej. *"Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 45. ISBN 978-807-4650-666.

nerozšiřuje naše poznání, ale současně s důrazem dodává, že je dokladem určitého stavu mysli, který nelze nerespektovat a zesměšňovat.²⁵³

4.4 Vědecké versus etické věty

V Přednášce o etice se vedle paradigmatických zážitků zmiňuje ještě pojetí zázraku. Než se krátce podíváme na vztah pojetí etiky a vědy v Přednášce, tak se letmo vraťme zpět do Zápisníků, Wittgenstein tvrdí: „*The urge towards the mystical come of the non-satisfaction of our whises by science. We feel that even if all possible scientific questions are answered our problem is still not touched at all. Of course in that case there are no questions any more; and that is the answer.*“²⁵⁴ Wittgenstein již v Zápisnících uvažuje o vztahu vědy a etiky, potažmo mystického. Glombíček to charakterizuje jako napjatý vztah, jež nás pudí k mystičnu, poněvadž nedokážeme odpovědět na otázky, jež si klademe a snažíme se je vyřešit vědou. Pokud naše přání jsou neuspokojena, máme pocit – pocit neklidu či marnosti - který nás pudí k mystičnu, ve kterém se snažíme říct něco, co vyslovit nelze.²⁵⁵

Nyní v Přednášce o etice Wittgenstein uvažuje příklad zázraku jako výsledek tří paradigmatických zážitků. Pociťovat něco zázračného znamená zažít něco nečekaného a náhlého, co se vymyká větám vědy. Právě vědecký pohled na nahodilosti ve světě je tím, jež můžeme formulovat pomocí vět našeho jazyka. Vědeckými větami můžeme formulovat to, co má relativní hodnotu, ale co takový pocit světa sub specie aeternitatis? Beran tvrdí, že takový pohled na svět jako na ohraničený celek vlastně faktem není, protože fakt nastává i nenastává. Beran k tomu dále dodává, že: „*Nevyslovitelný zázrak existence světa/jazyka je výlučně v absolutním smyslu slova, neboť zázraky toho druhu, jako náhlé objevení se lví hlavy na mých ramenou, nakonec lze popsat jako nějaký nezvyklý*

²⁵³ Tamtéž s. 79

²⁵⁴ NB 25. 5. 1915.

²⁵⁵ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 76. ISBN 978-80-7465189-2.

*druh faktu, tedy je to nakonec zázrak pouze „relativní“.*²⁵⁶ Co tedy tvrdí předchozí poznámka ze Zapisníků? Zdá se, že opakuje to, co Wittgenstein tvrdí v přednášce. Glombíček charakterizuje, že vztah vědeckého pohledu na zázrak je v podstatě pohled vědeckého pohledu na mystično. Tedy, pokud se díváme na svět očima vědy, znamená to, že přehlízíme zázrak, neboť žádný popis (i kdybychom jako vševědoucí člověk napsali knihu faktů), nemůže zachytit absolutní hodnotu.²⁵⁷ Náš jazyk (vědecký) je vhodný pouze pro popis nahodilostí ve světě, nikoliv k tomu, abychom zachytili absolutní/etickou hodnotu. Můžeme samozřejmě za pomoci smysluplných vědeckých vět hovořit o faktech světa, ale to, co se jeví jako zázračné se v podstatě, podle předchozí interpretace Glombíčka, nechá „naroubovat“ na větu Traktátu 6.522, ve které je nevyslovitelnost spojena s tím, co se ukazuje, tedy tím, co je mystické. Etická stanoviska absolutní hodnoty nemůžeme zachytit naším jazykem, můžeme je tedy pouze ukázat.

Závěrem k této části ještě můžeme dodat, že problematická stanoviska etiky či jakékoliv morální teorie se stávají tehdy, když si nárokují vědeckou platnost. Tedy Wittgenstein svou ideji přibližuje na větě Traktátu, ve které tvrdí: „*Cítíme, že i kdyby byly zodpovězeny všechny vědecké otázky, našich životních problémů by se to ještě vůbec nedotklo. Není zde pak ovšem žádná otázka; a právě to je odpověď.*“²⁵⁸ Věty etiky se běžně snaží odpovídat na morální problémy, ale jejich „marnost“ spočívá v tom, že se snaží odpovídat na tyto problémy jako na „otázky“, jež otázkami v podstatě nejsou, poněvadž podle Berana jsou výlučně pouhým životním „pocitem“ ve vztahu k nějakému morálnímu problému.²⁵⁹

²⁵⁶ BERAN, Ondřej. *„Střední“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 45. ISBN 978-807-4650-666.

²⁵⁷ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 97. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁵⁸ TLP 6.52.

²⁵⁹ BERAN, Ondřej. *„Střední“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 47. ISBN 978-807-4650-666.

4.5 První osoba a její postoj k faktům a náboženství

V předchozích odstavcích jsme ukázali, že programem Přednášky o etice je snaha poukázat na mylné používání jazyka – Wittgenstein chce ukázat (nikoliv ozřejmit) své traktátovské myšlenky a přimět své posluchače, aby filosofovali v duchu Traktátu. V své přednášce se snaží poukázat na skutečný smysl své knihy; poukazuje, že kniha není silně anti-metafyzické dílo, jak si mysleli Vídeňští novopozitivisté, ale že je pojednáním o etice, nikoliv jakožto etické teorii, ale pojednáním o tom, co etika vlastně je. Tedy přáním či intuicí autora bylo, aby přiměl posluchače skoncovat se „žvaněním“ o etice.

Během rozhovorů s novopozitivisty Wittgenstein prohlásil: „*To be sure, I can imagine what Heidegger means by being and anxiety. Man feels the urge to run up against the limits of language. ... But the inclination, the running up against something, indicates something. St. Augustine knew that already when he said: What, you swine, you want not to talk nonsense! Go ahead and talk nonsense, it does not matter!*”²⁶⁰ Wittgenstein zde opakuje svá slova z Přednášky o etice a tvrdí, že nabíhání na hranice naší klece je způsobeno tím, že se snažíme naše etická tvrzení vydávat za smysluplné věty vědy – snažíme se jimi něco konstatovat či popsat a vytvořit z nich nějaký obraz skutečnosti. To ale podle Wittgensteina nejde: „*What is ethical cannot be taught. If I could explain the essence of the ethical only by means of a theory, then what is ethical would be of no value whatsoever. ... For me a theory is without value. A theory gives me nothing.*”²⁶¹ Glombíček souhlasí s tím, že Wittgensteinovo nabíhání na jazyk je v podstatě snahou říct něco, co by mělo mít smysluplný obsah, pouze v tom rámci, že se snaží jako věda formulovat teorii hodnot.²⁶²

²⁶⁰ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 68. ISBN 0-631-13469-7.

²⁶¹ Tamtéž s. 117.

²⁶² GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 82. ISBN 978-80-7465189-2.

Etické výpovědi, podle Glombíčka, nemohou mít status vědeckých teorií, ale přesto, jak uvádí v citátu s Heideggerem, Wittgenstein rozumí tomu, co Heidegger míní bytím a úzkostí. Zdá se, že Wittgenstein terminologicky nerozlišuje mezi dvěma stavy etiky. Glombíček usuzuje, že na jedné straně chce skončit se „žvaněním o etice“ jako tím, co se konstatuje a je formulováno do nějaké etické teorie a na druhé straně je etika preskriptivní jako jistý typ moralizování, hodnocení a typ jednání, co patří k životu a běžnému jazyku. V tomto druhu etiky ale nekonstatujeme ve smyslu zobrazovací teorie.²⁶³ Samozřejmě jsou všechny tyto věty nesmyslné, poněvadž jsou v absolutní hodnotě, ale přesto jimi něco míníme. Pojd'me tedy ke konci této kapitoly odkrýt to, co takovými výpověďmi, ač nesmyslnými, můžeme říci.

Během konfrontací s Vídeňským kruhem Wittgenstein seznamuje členy Kruhu s jeho pojetím přednášky o etice a zmiňuje se o jedné podstatné věci: „*At the end of my lecture on ethics I spoke in the first person: I think that this is something very essential. Here there is nothing to be stated any more; all I can do is to step forth as an individual and speak in the first person.*“²⁶⁴ Proč se Wittgenstein zmiňuje o tom, že první osoba singuláru je pro pochopení etiky esenciální? Co tím zamýšlel? Míníme něco našimi etickými promluvami, nebo jsou to pouhá nesmyslná vyjádření? Vztahuje se první osoba singuláru na pojetí náboženství? Než odpovíme na tyto otázky, musíme si v první řadě uvědomit, že Wittgenstein sankcionuje veškerou snahu vyjadřovat etická konstatování jako druh teoretizování. Náš jazyk je způsobilý pouze pro zobrazování nahodilostí ve světě. Nemůžeme skrze něj promlouvat o „absolutně dobrém“ či „absolutně hodnotném.“ Wittgenstein si ale uvědomuje, že i oněmi zdánlivými konstatováními něco míníme. Tento fakt pro něho byl částečně matoucí, protože je ze své podstaty považuje za nesmyslné, ale současně těmto zdánlivým konstatováním rozumí.

²⁶³ Tamtéž s. 83.

²⁶⁴ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 117. ISBN 0-631-13469-7.

Etická vyjádření nám sdělují něco ze své povahy, sice jsou nevyjádřitelné, ale ukazují nám životní postoj, úsilí a usilování, tvrdí Beran.²⁶⁵ V první osobě můžeme mluvit o absolutní hodnotě, není to promluva o faktech světa, ale právě životní postoj k těm faktům. Ondřej Beran dále komentuje a předkládá dva základní názory na danou tematiku; v prvním případě, když hovoříme v první osobě, nepředkládáme nějaký popis faktů, který je neosobní a lhostejný k tomu, „kdo“ dané popisy pronáší. Promluvy v první osobě singuláru jsou jistým typem aktu či performance. Ve druhém bodě Beran předpokládá, že absolutní/etické věty nelze přeložit do vět faktuálních, ježto absolutní věty nejsou v podstatě vůbec větami, ale pouhými „postoji, či akty, protože k nim nelze dospět analýzou či teorií, ale je to „skok“ víry.²⁶⁶ Etika v tomto smyslu je samozřejmě vyjádřitelná a nechá se mínit, můžeme pronášet různé moralistické úsudky, poněvadž je to etika ve formě jednání či aktu – tedy performancí, poněvadž za svými promluvami nesledujeme zobrazovací teorii významu.

Co dále Wittgenstein říká o náboženství? V diskuzi s členy Vídeňského kruhu prohlásil: „*Is talking essential to religion? I can well imagine a religion in which there are no doctrinal propositions, in which there is thus not talking...*“²⁶⁷ Glombíček danou pasáž komentuje a tvrdí, že náboženství se netýká něčeho, co má faktuální obsah, ale je to svébytná praxe jednání či druh určitého aktu, ve kterém výběr slov a jejich obsah nehraje podstatnou roli. Smysluplnost daného aktu (určité výpovědi) nezávisí na smysluplnosti použité věty.²⁶⁸ Dále tvrdí, že pokud takové výpovědi poskytujeme, tak nejsme ve svém jazyce jako v kleci. Můžeme je vyjadřovat něco jimi mínit, pokud jim nenárokujeme vědeckou

²⁶⁵ BERAN, Ondřej. „Střední“ Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 46. ISBN 978-807-4650-666.

²⁶⁶ Tamtéž s. 46-47. Ondřej Beran parafrázuje dva články, ze kterých čerpá svá stanoviska. V prvním bodě uvádí dílo Louise E. Wolchera, „A Meditation on Wittgenstein’s Lecture on Ethics“, ve druhém případě parafrázuje slova Dietera Mersche a jeho článek „There are, indeed, things things that cannot be put into words“

²⁶⁷ „*Is talking essential to religion? I can well imagine a religion in which there are no doctrinal propositions, in which there is thus not talking. Obviously the essence of religion cannot have anything to do with the fact that there is talking, or rather: when people talk, then this itself is part of a religious act and not theory. Thus it also does not matter at all if the words used are true or false or nonsense. In religion talking is not metaphorical either; for otherwise it would have to be possible to say the same things in prose. Running against the limits of language? Language is after all, not a cage.*“ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) Wittgenstein and the Vienna Circle. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 117. ISBN 0-631-13469-7.

²⁶⁸ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 80. ISBN 978-80-7465189-2.

platnost podobně jako v etice a současně nebereme v potaz jejich smysluplnost v rámci zobrazovacího paradigmatu Traktátu.²⁶⁹ Kai Nielsen souhlasí a tvrdí, že věty náboženství jsou v rámci zobrazovací teorie pouhými pseudo-věťmi, které postrádají pravdivostní bipolaritu, nejsou popisné a jsou bez jakéhokoliv obsahu. Naopak vůči pozdní filosofii Wittgensteina jsou věťmi, které již nejsou označovány za nesmyslné, ale jsou zahrnuty do pojetí jazykových her a forem života.²⁷⁰

5 Zhodnocení etiky Ludwiga Wittgensteina

Etickými zkoumánými bychom mohli nazvat naše pátrání po odpovědi, co znamená pojetí etiky u Ludwiga Wittgensteina, poněvadž, ač se pokusíme vyslovit jakoukoliv odpověď na to, co vlastně etika je, nikdy nedostaneme v traktátovském a „po-traktátovském“ diskurzu vhodnou explicitní odpověď. Vždy dostaneme odpověď sekundárně a nikoliv přímo. Naše etická zkoumání v pátrání po smyslu etiky a náboženství v pomyslných dvou obdobích filosofie Ludwiga Wittgensteina nemusejí vyjít nadarmo, poněvadž tyto sekundární odpovědi svědčí o úctyhodném sklonu zachovat jejich relevantnost v našem životě. Rozhodně se s nimi nechce vypořádat jako jeho tehdejší vídeňští kolegové, kteří je pokládali za absolutní a o ničem nevypovídající nesmysl.

Musíme si ale uvědomit, že raná a fenomenologická fáze Wittgensteinova chápání etiky má co dočinění s jeho slovným Traktátem; Traktát je dílem odborným, pojednávajícím zejména o podstatě logiky a základním leitmotivem je snaha o řešení filosofických problémů. V prvních kapitolách jsme ukázali, že filosofické problémy mají svou podstatu v tom, že jsme nepochopili logiku našeho jazyka, poněvadž jazyk sám může být antecedentem problémů a kladením si otázek na různě obtížná filosofická témata přispíváme pouze k nejasnosti našich myšlenek. Wittgensteinovou snahou bylo ukázat na původ filosofických

²⁶⁹ Tamtéž s. 94.

²⁷⁰ NIELSEN, Kai. Wittgenstein and Wittgensteinians on religion. In: ADDIS, Mark a Robert L. ARRINGTON. *Wittgenstein and Philosophy of Religion*. 1. vyd. New York : Routledge, 2001, s. 141. ISBN 0-203-77082-X.

problémů, které stojí na jazykovém zmatku a také zmírnit potřebu si klást filosofické otázky, které nemohou rozšiřovat naše poznání. Kniha to nechce podle Wittgensteina *říkat*, kniha to *ukazuje*. Rozlišení mezi říkáním a ukazováním, jak jsme ukázali na dopise Russellovi, stojí na směšování těchto dvou kategorií do jedné, což má za následek zmíněné filosofické problémy.

Na základě této části jsme ještě zmínili, že Wittgensteinovou snahou je představit vztah mezi jazykem, myšlením a světem, mezi nimiž existuje nutná souvislost. Na základě logického izomorfismu se Wittgenstein snaží dokázat, že svět je reprezentovaný pravdivými výroky a pravdivost či nepravdivost výroků usuzujeme na základě toho, zdali správně reprezentují to, co je tak a tak. V práci jsme představili obrazovou teorii jazyka, a na základě ní jsme se snažili vytyčit hranice fakticity, z čehož jsme usoudili, že smysl mohou mít jenom takové věty, které spadají do oblasti faktů a věty, které nemají co zobrazovat, nemají smysl. Jenom takové věty, které mohou zobrazovat určitý stav věcí, mohou mít smysl. Vedli jsme tedy hranice v jazyce mezi smysluplným a nesmyslným. Věty o etice, logice, náboženství a filosofii jsou nesmyslné, protože nemohou nic říct, poněvadž nezobrazují nic faktálního *ve světě*. Pouze logickou analýzou můžeme odhalit jejich nesmyslnost, poněvadž pouze to, co leží *ve světě*, může být vysloveno a to, co je za hranicí světa a je nevyslovitelné, lze pouze ukázat.

Na základě obrazové teorie jazyka jsme dokázali, že formulovat etiku v našem jazyce je v podstatě nemožné, ale cílem této diplomové práce byla snaha ukázat, že Wittgenstein neopovrhoval etikou či náboženstvím, ale chtěl pouze omezit snahu *říkat* o nich, že se mají tak a tak. Co tedy Wittgenstein mínil etikou? Nejprve se zaměříme na oblast etiky, kterou jsme se snažili vymezit ve třetí kapitole této diplomové práce. Wittgensteinovy úvahy o etice jsou v základě velmi odlišné od toho, co se běžně pojímá jako etika; řekli jsme, že pro Wittgensteina etika neznamena systém argumentů či jakékoliv moralistické posuzování správnosti hodnotících soudů, naopak, řekne o etice a ekvivalentně i o náboženství a mystice, že spadá do sféry „vyššího.“ je transcendentální a transcendentní zároveň. Věty etiky nemohou vyjadřovat nic „vyššího“, protože všechny věty mají stejnou hodnotu a smysluplné věty nemohou vyjadřovat něco

vyššího a pokud se o to pokusíme, můžeme se uchýlit k formulaci nesmyslů. Věty etiky nemohou být smysluplnými výroky. Pokud uchopíme etiku jako teoretickou znalost, dopouštíme se pouhého „žvanění.“ Nesprávným užíváním jazyka v „transcendentálních“ termínech překračujeme hranice vyslovitelnosti, proto etiku lze jenom ukázat. Sféra „vyššího“ se tedy nedá vyjádřit v našem jazyce, ale rozhodně jí můžeme něco mínit, poněvadž je aktem, ve kterém řešíme problémy života.

Wittgenstein při peripetiích s vydáním své vlastní knihy sděluje Fickerovi skutečnou pointu knihy, která sice v očích kompetentního čtenáře pojednává o obrazové teorii jazyka, ale zmiňuje se zejména o tom, že kniha pojednává o etice. Hodnota knihy se podle Wittgensteina nechá vyjádřit jenom takto, protože to, co je hodnotné a důležité se nechá vyjádřit „mlčením“. Dané mlčení, jak jsme ukázali v první a druhé kapitole, má základ v logickém atomismu Russella a v jazykových teoriích Frega, ale současně také ve spisech Loose, Krause a Weininger, kteří přispěli v jeho úvahách k propojení logiky a etiky. Kromě výše zmíněných jsme ukázali, že vliv na pojetí etiky, mystiky a náboženství jako oblasti nevyslovitelná, měl zejména Arthur Schopenhauer a Paul Engelmann.

Následně jsme podle věty TLP 6.522: „*Něco je přece nevyslovitelné. To se ukazuje, je tím, co je mystické.*“²⁷¹ usoudili, že pro Wittgensteina existuje nevyslovitelné mystično, které je charakteristické tím, že nemá povahu faktů a nelze vyslovit. Do vět mystiky spadají věty etiky a náboženství, protože tyto věty nemohou nic zobrazovat (žádný aktuální i možný stav věcí), poněvadž ze své podstaty postrádají společnou logickou formu se zobrazovaným. V pojetí mystična jsme dále zmínili, že je nedoktrinální. Wittgenstein nikde v Traktátu nepojednává o mysticismu jako o teorii; mystické propojuje s tvrzením že: „*Mystické není to, jak svět je, nýbrž to, že je.*“²⁷² Mystické je propojeno se zážitkem, že něco existuje, nikoliv s tím, **jak** svět je. O tom, jak svět je, můžeme formulovat věty ve faktuálním diskurzu, ale o tom, že svět je, nelze nic říct, jen ukázat.

²⁷¹ TLP 6.522.

²⁷² TLP 6.44.

Abychom dále ukázali podstatu etiky jako něčeho, co se nedá vyjádřit ve větách našeho jazyka, specifikovali jsme nevyslovitelno do oblasti „středního nevyslovitelného mystična.“²⁷³ Což znamená, že těmito větami můžeme rozhodně něco minit, ale v traktátovském diskurzu nemůžeme o těchto vyjádřených větách naším jazykem nic říct. Tyto věty se tváří jako smysluplné, ale po důsledné logické analýze odhalíme jejich nesmyslnost. Tím ale nemůžeme podkopávat jejich důležitost a fakt, že se k něčemu vyjadřují.

Ve třetí kapitole jsme museli rozlišit mezi fakty a hodnotami, abychom vytvořili pomyslné hranice fakticity, toho, co se dá říci a toho, co se pouze ukazuje. Wittgenstein tvrdí, že hodnoty nenáleží do toho světa.²⁷⁴ Pokud máme nějaké tvrzení o hodnotách, tak podle traktátovského diskurzu nemůžeme o nich nic říct, protože nenáleží do tohoto světa, jsou nejen nenahodilé vůči faktům, ale zejména se vztahují k něčemu, co přesahuje náš svět. Hodnoty samy o sobě se tedy netýkají faktů, přesahují svět a nelze o nich říct, zdali jsou pravdivé nebo nepravdivé.

Kdo dokáže hodnoty jako dobro a zlo pojímat, je právě metafyzický subjekt. Ukázali jsme, že metafyzický subjekt je hranicí světa a jeho postoj k hodnotám vyústí v chápání světa jako eticky dobrého či zlého. Vůle metafyzického subjektu je pak nositelem dobrého či zlého a vůle samotná je nezávislá na faktech světa, z toho jsme odvodili, že fakta samotná nemohou přispět k řešení problémů života.

Ve čtvrté a poslední části jsme hovořili o Přednášce o etice, jež byla v zásadě dovětkem k Traktátu a jejímž cílem nebylo ozřejmit či rozšířit myšlenky Wittgensteinovy logické teorie, ale spíše snahou napravit samotný pohled na Traktát jako na dílo, které pojednává zejména o etice. Ve shrnutí bychom mohli říct, že Wittgenstein se snažil v přednášce vytyčit určité momenty v chápání etiky: nejprve chtěl rozlišit mezi faktem a hodnotou; ve druhém případě chtěl rozlišit mezi tím, co je absolutní a relativní hodnotový soud; ve třetím případě co

²⁷³ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 181. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁷⁴ TLP 6.41.

míní etikou; a na základě těchto tří momentů usuzuje na určité pojetí etiky jako jistý druh performance.

Na začátku přednášky Wittgenstein hledá společné rysy pro to, co nazývá etikou, tvrdí *například*, že je zkoumáním po tom, co je dobré, co je hodnotné a pro co má smysl žít. Skrze tyto řečené charakteristiky etiky jsme usoudili, že můžeme pouze nahlédnout do podstaty etiky a nikoliv ji přesně definovat. Podle Glombíčka jsou naše jazyková vyjádření pouhým prostředkem k zachycení něčeho nevýslovného.²⁷⁵ Abychom uchopili, co Wittgenstein míní etikou, museli jsme podle přednášky rozlišit mezi tím, co jsou hodnotové a relativní soudy, protože hodnotová tvrzení jako „dobré, zlé, špatné“ mohou nést různý smysl. Na základě přednášky jsme usoudili, že relativní hodnotové soudy vždy směřují k předem stanovenému cíli či standardu a vždy jsou pojednáním o faktech. Zatímco absolutní hodnotové či etické soudy jsou nenahodilé, nepojednávající o ničem faktickém.

Co je tedy základním rysem etiky? Zdá se, že právě absolutní hodnotové soudy, poněvadž jakékoliv snaha definovat etiku skrze faktuelní diskurz by vedl ke ztrátě absolutní hodnoty a nadpřirozenosti etických výpovědí, jednoduše k absurdnosti. Wittgenstein posléze v přednášce tvrdí, že soudy relativní hodnoty lze převést či přeformulovat do faktuelních vyjádření, problém ale nastává tehdy, když se snažíme soudy absolutní hodnoty přeformulovat do faktických vět. V přednášce Wittgenstein dává příklad tří paradigmatických zážitků, jež svojí formou svádí k de-alegorizaci, ale podle Ondřeje Berana, de-alegorizaci nepřipouští, poněvadž de-alegorizace platí pouze u relativních hodnotících soudů.²⁷⁶ Jedná se tedy o zdánlivé metafory, u kterých není možná parafráze. Výsledkem je uvědomění si, že jazyk používáme nesprávně – ve zdánlivých metaforách, a že nesmyslnost těchto výrazů je jejich podstatou.²⁷⁷ Wittgenstein na základě toho usuzuje, že jazykem narážíme na hranice naší klece. Co mají tyto

²⁷⁵ GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, s. 71. ISBN 978-80-7465189-2.

²⁷⁶ BERAN, Ondřej. *"Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 43. ISBN 978-807-4650-666.

²⁷⁷ LE s. 79.

výrazy (etické a náboženské) společné je to, že jsou to příklady zneužití jazyka, ze kterého vezmeme výrazy našeho přirozeného jazyka, který se hodí pro popis světa, a přiřadíme jim absolutní smysl. Podle Ondřeje Berana etická a náboženská tvrzení a jejich snaha o formulaci vždy povede k nezdaru, poněvadž přirozeností etiky je to, že i když se pokusíme provést logickou analýzu, vždy to bude analýza ve větech faktů, nikoliv analýza pro etické věty o ne-faktech. Nesmyslnost je tedy podstatou etiky.²⁷⁸

Co tedy etická a náboženská vyjádření mohou pro nás znamenat, když jsou nesmyslná ze své podstaty? Můžeme jimi alespoň něco mínit? Co Wittgenstein mínil metaforou o narážení na hranice naší klece? Začněme odpovědí na poslední otázku. Wittgenstein usuzuje, že narážení na hranice naší klece je jakousi snahou formulovat etiku či náboženství do vět našeho jazyka, jež je svojí přirozeností vhodný pouze pro popis faktů. Toto „narážení“ má co dočinění se snahou o vyjádření hodnotových soudů.²⁷⁹ Wittgensteinovou snahou je omezit formulaci etiky do vět jakékoliv etické teorie, proto Wittgensteinovi připadá opodstatnitelné snažit se skoncovat s takzvaným „žvaněním“ o etice. Nyní můžeme odpovědět současně na předchozí dvě otázky. Wittgenstein, jak se zmiňuje svým vídeňským kolegům, mluvil na konci své přednášky v první osobě singuláru a zároveň tvrdil, že rozumí tomu, co Heidegger míní *bytím* a *úzkostí* i když ví, že toto nabíhání na hranice našeho jazyka je absolutně beznadějně. Přesto toto nabíhání něco značí.²⁸⁰ Wittgenstein si nabíhání na hranice našeho jazyka velmi váží a nechce ho znevažovat v jakékoliv formě. Pokud mluvíme v první osobě o náboženství či etice, tak těmito zdánlivými konstatováními něco míníme. Sice jsou ze své povahy nesmyslné a nevyjádřitelné v našem přirozeném jazyce popisujícím fakta, ale vyjádření vyřčená v první osobě ukazují náš *životní postoj* (typ performance) a vztah ke světu. V první osobě můžeme mluvit o absolutní hodnotě a není to promluva o faktech světa ani určitý typ analýzy

²⁷⁸ BERAN, Ondřej. "Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 45. ISBN 978-807-4650-666.

²⁷⁹ REMIŠOVÁ, Anna. Wittgensteinove názory na etiku v strednom a neskorom období jeho filozofického vývinu. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 7. [cit. 2018-06-15]. s. 441. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/7/437-449.pdf>

²⁸⁰ WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, s. 117. ISBN 0-631-13469-7.

těchto faktů, ale jedná se o životní postoj k těmto faktům. V performanci podle Berana nejde o to přeložit absolutní věty do faktuálních, ale spíše absolutní věty o etice i náboženství ukazují životní postoj či akt, který se nechá charakterizovat jako „skok“ víry.²⁸¹ Pokud pronášíme takové promluvy o etice a náboženství, tak tím vyjadřujeme nějaký postoj ke světu a můžeme těmito větami něco mýnit. Současně pokud budeme chtít těmito větami něco konstatovat v rámci určité teorie, a již se pohybujeme mimo rámec výše zmíněné performance, tak zneužíváme náš jazyk k formulaci nesmyslů. Wittgenstein, jak tvrdí na konci své přednášky o etice, si nedokáže hluboce nevážit této inklinace v lidské mysli, kterou by nikdy, jak to udělali novopozitivisté, nezesměšňoval.

²⁸¹ BERAN, Ondřej. *"Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, s. 46-47. ISBN 978-807-4650-666.

Závěr

Podstatným a typickým rysem Wittgensteinovy filosofie je to, že celý svůj život, jak v raném, středním tak i v pozdním období pohlíží na filozofický problém jako na problém jazyka. Současně dokáže pohlížet na problém i z jiné perspektivy, kdy jednomu svému příteli říká: „*I am not a religious man: but I cannot help seeing every problem from a religious point of view.*“²⁸² Pokud porovnáme citaci z našeho motta k této diplomové práci: „*Once, when he [Wittgenstein] was pacing up and down, Russell asked him, „Are you thinking of logic or of your sins?“ „Both,“ replied Wittgenstein.*“²⁸³ uvidíme, že Wittgensteinovou snahou nebyla pouze snaha zachytit, jak funguje náš jazyk, ale současně i snaha zachytit to, co oněmi *nesmyslnými* promluvami míníme. Wittgenstein si byl velmi vědom toho, že dané promluvy o Bohu, správném a špatném jednání něco znamenají, že jsou v traktátovském diskurzu nesmyslné a nemají co ve světě zobrazovat, ale současně ho mátl, že lidé daným tvrzením rozumí. Zároveň to byl také předpoklad k tomu, aby po Přednášce o etice mohl rozvíjet novou filosofii, která by nebyla již tak dogmatická a dokázala tyto nesmyslné výrazy vyjádřit v jazykovém diskurzu jeho pozdějších *Zkoumání*.

Wittgensteinova etika se tedy zásadně vymyká tomu, co je běžně pojímáno jako tradiční teorie morálky, která se zabývá hodnocením morálních soudů. Etika v jeho smyslu je vyšší, transcendentální a transcendentní zároveň, nevztahující se k ničemu ve skutečnosti. Současně ale dává velký důraz na osobní význam pro otázky morální hodnoty. Veškerá snaha říci něco o etice a náboženství v rámci teorie je pro něho pouhým žvaněním a pokud vědomě nabíháme na hranice našeho jazyka, vrháme se do oblasti nesmyslů. Věťmi našeho jazyka nemůžeme vyjádřit nic vyššího, neboť věty našeho jazyka jsou ze své podstaty obrazy faktů, které se týkají jenom nahodilostí ve světě.

²⁸² LABRON, Tim. *Wittgenstein's religious point of view*. 1. vyd. New York : Continuum, 2006, s. 46. ISBN 0-8264-9027-1.

²⁸³ MONK, Ray. *Bertrand Russell: the spirit of solitude, 1872-1921*. New York : Free Press, 1996, s. 284. ISBN 0-684-82802-2.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

1. ANSCOMBE, G. E. M. *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. 2. vyd. New York : Harper & Row, Publishers, 1965, 178 s.
2. ATKINSON, James. *The mystical in Wittgenstein's early writings*. 1. vyd. New York : Routledge, 2009, 145 s. ISBN 0-203-87993-7.
3. BERAN, Ondřej. *"Střední" Wittgenstein: cesta k fenomenologii a zase zpátky*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2013, 252 s. ISBN 978-807-4650-666.
4. BRANDT, Stefan. Wittgenstein on Intentionality. In: GLOCK, Hans-Johann a John HYMAN. *A Companion to Wittgenstein*. 1. vyd. Chichester, West Sussex, UK : Wiley, Blackwell, 2017, s. 502-516. ISBN 9781118641163.
5. CARRUTHERS, Peter. *Tractarian semantics: finding sense in Wittgenstein's Tractatus*. 1.vyd. Cambridge : Blackwell, 1989, s. 9-20. ISBN 0-631-16956-3.
6. CHRISTENSEN, Anne-Marie S. Wittgenstein and Ethics. In: KUUSELA, Oskari a Marie MCGINN. *The Oxford handbook of Wittgenstein*. New York : Oxford University Press, 2011, s. 797-818. ISBN 978-0-19-928750-5.
7. DOŠEK, Tomáš. "Co je dosažitelné ze žebříku, mě nezajímá.": Analýza a kritika resolutní intepretace logicko-filozofického traktátu. In: *Organon F* [online]. 2013, roč. 20, č. 2. [cit. 2018-01-15]. s. 222-250. ISSN 2585-7150. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/organon/2013/2/222-250.pdf>
8. ENGELMANN, Paul, *Letters from Ludwig Wittgenstein: With a Memoir*. New York : Horizon Press, 1968, 150 s. ISBN 0-8180-1319-2.
9. GLOCK, Hans-Johann. *A Wittgenstein dictionary*. [1.vyd.] Cambridge : Blackwell Reference, 1996, 405 s. ISBN 0631185372.
10. GLOMBÍČEK, Petr. *Filosofie mladého Ludwiga Wittgensteina*. 1. vyd. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2015, 216 s. ISBN 978-80-7465189-2.
11. GLOMBÍČEK, Petr. Záměr Wittgensteinova Traktátu (1): Předmluva a motto. In: *Organon F* [online]. 2014, roč. 21, č. 3. [cit. 2015-03-04]. s. 363-380. ISSN 2585-7150. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/organon/2014/3/363-380.pdf>

12. GRAYLING, A. *Wittgenstein: průvodce pro každého*. 1. vyd. Praha : Dokořán, 2007, 143 s. ISBN 978-80-7363-077-5.
13. HOWES, Bruce. "Rethinking" the Preface of the Tractatus. In: *Philosophical Investigations* [online]. 2007, roč. 30, č. 1. [cit. 2018-01-15]. s. 3-24. DOI: 10.1111/j.1467-9205.2007.00305.x. ISSN 0190-0536. Dostupné z: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1467-9205.2007.00305.x>
14. JANIK, Allan a Stephen TOULMIN. *Wittgenstein's Vienna*. New York : Simon and Schuster, 1973, s. 170-177. ISBN 0671213601.
15. JANIK, Allan. *Essays on Wittgenstein and Weininger*. Atlantic Highlands : Humanities Press, 1985, 161 s. ISBN 90-6203-667-8.
16. KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Přeložil Jiří CHOTAŠ. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2001, Knihovna novověké tradice a současnosti. s. 47-50. ISBN 80-7298-035-1.
17. KOLMAN, Vojtěch. *O čem se nedá mluvit, o tom se musí zpívat: od formy zobrazení k formám života*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2017, s. 17-63. ISBN 9-788070074985.
18. LABRON, Tim. *Wittgenstein's religious point of view*. 1. vyd. New York : Continuum, 2006, s. 46. ISBN 0-8264-9027-1.
19. LOOS, Adolf. *Navzdory: ornament je zločin: 1900-1930*. Přeložil Zdeněk DAN. Hodkovičky : Pragma, 2015, s. 72-81. ISBN 978-80-7349-442-1.
20. MALCOLM, Norman, G. H. von WRIGHT a Ludwig WITTGENSTEIN. *Ludwig Wittgenstein: a memoir*. 2. upr. vyd. New York : Oxford University Press, 2001. s. 8-36. ISBN 0-19-924759-5.
21. MONK, Ray. *Bertrand Russell: the spirit of solitude, 1872-1921*. New York : Free Press, 1996, s. 284. ISBN 0-684-82802-2.
22. MONK, Ray. *Wittgenstein: úděl génia*. 1. vyd. Praha : Hynek, 1996, 636 s. ISBN 80-85906-23-6.
23. MOORE, A. W. On Saying and Showing. In: *Philosophy* [online]. 1987, roč. 62, č. 242. [cit. 2018-03-11]. s. 473-497. DOI: 10.1017/S0031819100039048. Dostupné z: <http://www.hep.man.ac.uk/u/kirano/phil30251/tractRead/moore.pdf>
24. MORRIS, Michael. *Routledge philosophy guidebook to Wittgenstein and the Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. London : Routledge, 2008, 401 s. ISBN 0-203-00309-8.

25. NIELSEN, Kai. Wittgenstein and Wittgensteinians on religion. In: ADDIS, Mark a Robert L. ARRINGTON. *Wittgenstein and Philosophy of Religion*. 1. vyd. New York : Routledge, 2001, s. 137-166. ISBN 0-203-77082-X.
26. PADEN, Roger. *Mysticism and architecture: Wittgenstein and the meanings of the Palais Stonborough*. Lanham : Lexington, 2007, s. 36-38. ISBN 0-7391-1562-6.
27. PHILLIPS, Dawn M. Wittgenstein's 'Picture Theory' and the Aesthetic Experience of Clear Thoughts. In: *NEW SERIES - BD. 14.: Publications of the Austrian Ludwig Wittgenstein Society*. Heusenstamm : Ontos-Verl, 2011, s. 143-161. ISBN 978-3-86838-115-3.
28. REMIŠOVÁ, Anna. Raný Wittgenstein o etike. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 3. [cit. 2018-01-18]. s. 169-180. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/3/169-180.pdf>
29. REMIŠOVÁ, Anna. Wittgensteinove názory na etiku v strednom a neskorom období jeho filozofického vývinu. In: *Filozofia* [online]. 2003, roč. 58, č. 7. [cit. 2018-06-03]. s. 437-449. ISSN 0046-385X. Dostupné z: <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2003/7/437-449.pdf>
30. RUSSELL, Bertrand. *Mysticism and Logic and other essays*. 1. vyd. London : G. Allen & Unwin, 1917, s. 1-32.
31. SCHOPENHAUER, Arthur. Svět jako vůle a představa. 1. vyd. Pelhřimov : Nová tiskárna, 1998. 906 s. ISBN 80-901916-4-9.
32. UEBEL, Thomas. Wittgenstein and the Vienna Circle. In: GLOCK, Hans-Johann a John HYMAN. *A Companion to Wittgenstein*. 1. vyd. Chichester, West Sussex, UK : Wiley, Blackwell, 2017, s. 699-717. ISBN 9781118641163.
33. WAISMANN, Friedrich a MCGUINNESS, Brian (ed.) *Wittgenstein and the Vienna Circle*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1979, 266 s. ISBN 0-631-13469-7.
34. WEININGER, Otto. *Sex & Character*. 6. vyd. London : William Heinemann, 1907. s. 365. ISBN 9785878548427.
35. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. Přeložil Petr Glombíček. 1. vyd. Praha : OIKOYMENH, 2007, 87 s. 978-80-7298-284-4.
36. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Notebooks 1914-1916*. 1. vyd. Oxford : Basil Blackwell, 1961, 131 s.

37. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Přednáška o etice*. Organon F : Filozofický časopis. 1995, XII.(1): s. 72-79.
38. WITTGENSTEIN, Ludwig. *Culture and Value*. 2. opr. vyd. Oxford : Blackwell, 1998, 134 s. ISBN 0631205705.